

Call No.....

Acc. No.....

--	--	--

جمل ادارہ بر ۱۰۳ چاوری بازار دہلی
مکتبہ المصنفین دہلی

جلد نہدہم نامی راشدی پکنہ

مہر مستول: سید غفلت علی راشدی
 سنگران: وکٹور سید امیر حسن حبیبی
 ایم۔ اے۔ اے۔ وی۔ ونگھارہ

صفحہ	موضوع	موضوع
۱	ادارہ	تعمیمات
۲	ادارہ	اعداد و پرکار
۳	رکبہ پرنسپل	غازی خان قلعہ
۴	حکمت علی	تجدید
۵	میرزا میر حسن غازی ایم۔ اے۔ اے۔ وی۔ ونگھارہ	میرزا روت الامین
۶	حکمت علی	اعتراف
۷	منوچہر احمد رحمانی	مشاہد
۸	آغا قاضی عبدالودود - (پنجہ)	آکھ پیران نیلری
۹	نیا: پرش	انسان
۱۰	سریش	حکیم طغرائی
۱۱	"	تافن مکرانی
۱۲	"	شیخ حبیب غازی
۱۳	محمد ابدالی اعلیٰ تحقیقات عربی شامیہ	خروجین حوش شمس
۱۴	ہدرا اختر فاروقی	اقبال کے نام
۱۵	جان شاعر اختر	ہندوستانی
۱۶	جانبی شادمانی	غزل
۱۷	محمد اسماعیل مہسرا (جہلم)	خودکتاب
۱۸	جلد ہری کرشن ناز ایم۔ اے۔	منشی کالی سہائی تیز
۱۹	عزیز محمدی ہندو شری	غزل

دہلی

جلد
 شمارہ
 جرنل ایف۔ ایف۔ ایف۔
 پتہ
 پتہ
 پتہ

شمال

۷۰۲

35687

ایستاد بزمی که در میان
کرده بودم و گفتم در میان

نیز

گویند آدمی بشهری باید
به اصل نجاست از چهره میاید

این دهمه در زمان سابق بود

باعتل درین زمانه تری بود

چنانچه کرده ایم اگر پول جان و مال و بیعت
دیده برای تشویق ادب اندوه داران کنیم

تلاستی که در آن بزم می رسید

احمال خاکساری می کند بیان

امید دارم و شکر این گوی از احاطه قلی و شکر

شدن همواره کمک اندام را اعطای دهند داد

بدست حرم شکایت وجود و شکایت

درگز ترقیب با شکر و شکر

بهار گلشن که درم گشتن و شکر

باب بر این زمین که درم گشتن و شکر

که درم گشتن و شکر

مال و شکر و شکر

بهار گلشن که درم گشتن و شکر

مال و شکر و شکر

نیز در میان بزمی که در میان
کرده بودم و گفتم در میان
گویند آدمی بشهری باید
به اصل نجاست از چهره میاید
این دهمه در زمان سابق بود
باعتل درین زمانه تری بود
چنانچه کرده ایم اگر پول جان و مال و بیعت
دیده برای تشویق ادب اندوه داران کنیم
تلاستی که در آن بزم می رسید
احمال خاکساری می کند بیان
امید دارم و شکر این گوی از احاطه قلی و شکر
شدن همواره کمک اندام را اعطای دهند داد
بدست حرم شکایت وجود و شکایت
درگز ترقیب با شکر و شکر
بهار گلشن که درم گشتن و شکر
باب بر این زمین که درم گشتن و شکر
که درم گشتن و شکر
مال و شکر و شکر
بهار گلشن که درم گشتن و شکر
مال و شکر و شکر

بستیرا در درگاه و شکر

ایستاد بزمی که در میان

و شکر

گره باد و از پی آن میبرد او شب که باده

پایه میوز دل از بیک زین شکر

و شکر نیست بدو که زین تابش نور

ایستاد بزمی که در میان

بستیرا در درگاه و شکر

گره باد و از پی آن میبرد او شب که باده

پایه میوز دل از بیک زین شکر

و شکر نیست بدو که زین تابش نور

ایستاد بزمی که در میان

بستیرا در درگاه و شکر

گره باد و از پی آن میبرد او شب که باده

پایه میوز دل از بیک زین شکر

و شکر نیست بدو که زین تابش نور

غزل

ای شادی حیات من است
 هر تو دل حیات ابد دارد آ
 من زنده ام به عشق تو در شعر
 آنرا بکن ترنم و بر فردنم
 ما از بازاران حیاتیم و باک
 گر مرگ راستاره بهیم
 پیروزی شویم و گریم
 ما را کند محاصره از هر چه
 گر صورت مکی خود آرد
 جانابیا، ریشیه طلب
 در پائی سرو قد تو، سوسو
 بگر مرا چگونه بستان
 خدای اگر که نجات خود بشنوی
 بر من قدم گذر، مگر خاک
 تا دل بود به گلستان
 عشق من و دلی تو
 پسند که در دلی تو

در سالک مردم که با یار و یار
 در سالک خود خود را نمیدانند
 در سالک است و بدست فراموشی سپردم و آنچه را که
 در سالک سپردم نگاه دارم و در هر امر و روز چه
 در سالک و چه در خارج. زبان انگلیسی بکار
 در سالک و شایسته آنست که آنرا با ما بوزیم
 در سالک و در هر دو را برای وحدت ملی و کارهای
 در سالک - پیامویم که طبع نهایی نفع آنرا می بینند
 در سالک می دارند و در آن حرف می زنند و در
 در سالک می سرایند و مقالات و تراجم درین زبان
 می نویسند. بهر حال اکنون این بحث خارج از موضوع
 ما را می بینیم و بهر که این نکته قناعت می ورزیم که
 نفعی سهل الفهم را باید رو به رو داد -

دوست این طور که آورد و را بخت نهدی
 بهریم نه ایکه آنرا با میرش نکند سانسکریت
 تلاش بل خیم بازم
 و بر آنه بیگان واکا بر مشکلاتی بافرزیم
 و چگونه فائده ای نبریم
 این کار اگر با حسن قیست انجام گرفت استقلال
 معنوی و فرهنگی ما خواهد بود

آواز مضمون شوق رنج و من
 بنویسم جز این چه مضمون را

فطرت رضوی

[illegible]

قصه نام ادیب و دانشمند
 مریدان و دوستان و
 بنیان‌گذاران اسلام
 که مستند برکت و نور
 و نظم علم چون نظامی
 و قاری و مؤلف و
 مراد و مراد و
 هر دو در این کتاب

[illegible]

خداوند عالم را شکر

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

در قضا و شافعی

تجدید

تقصیر لغز و خاوش

بسی حسرت چکد با شکله

قطر ز ولیده و چشم

چسان خود کرده ای بیدار

ز عهد عشق من نایاب

بیل جاداده ای تو رخ

و فای عهد خود تجدد

خواهم دید باز این چشم

خواهم دید باز این چشم

خواهم دید باز این چشم

خواهم دید باز این چشم

خواهم دید باز این چشم

خواهم دید باز این چشم

خواهم دید باز این چشم

خواهم دید باز این چشم

میرحمله روح الامین

دکتر امیر حسن عابدی - ام ۱۳۰۵ - پاریس
دانشگاه دبی -

روح الامین از مکتوبه نزد عادل شاه پادشاه بجا بود
رفت و از آنجا بایران برگشت و مقرب شاه عباس گردید
وی از محبت خود و وطن خیلی خوشوقت گردید
شدت خاطر من شاه از آنکه صفاهان

زمین مقدم روح الامین صفاهان
باز آمد و چند روز آیین

سره چشم اعفان آمد

در سال ۱۰۲۷ هجری (۱۶۱۸-۱۶۱۹ میلادی) روح الامین
دوباره به هند برگشت و در اینجا اول در خدمت جهانگیر
داخل شد و پس از آن در عهد شاه جهان به خدمت بختی گردید
روح الامین هند و با شخصی کشمیر و خیلی دوست داشت
میتوان روح الامین گفتن از سحرهای عشق
خسرو من یار شیرین هند ملک این است

گفته روح الامین مجا و در هند

سازن خطه صفاهان نیست

بعد نیاید بین چون عصای زرین را

گرفته هر یک پرده دار کشمیر است

و از طرز دروش بر صحنان تحسین می کرد

تا بایانی بخانه سرافراز شوم : ساهای پیروی طرز برین کردم

(۱) ۱۰۳۷ - ۱۰۲۹ هجری ۱۶۲۸ - ۱۶۲۵ میلادی

میرزا محمد امین شهرستانی مخاطب بر میرحمله و قلم
روح الامین برآمد میر تقی الدین حسین صلاقی پسر عموی
زاد رشتی حدود کل شاه عباس کشمیر در سال ۸۱ هجری
م ۱۶۲۳ میلادی تولد یافت - روح الامین اول
نگارندگان بهند نبوده و می خواست وطن خود را ترک کند

روح الامین اراده غسرت می کند

چون یافت ست در وطن غمگین

و مشتوقان وی تبریزی و همدا می بودند

آن یار تبریزی مرا گردانده چون مفتون خود

دائم صفاهان در روح الامین تبریز را

از یار تبریزی در دم دل رو آیین را

بهوده دلش طالب یار همان نیست

اما بالاخره در سال ۱۰۱۰ هجری (۱۶۰۱-۱۶۰۲ میلادی)

بهند رسید

و اینجا روح الامین اول در خدمت جهانگیر تبریز

آمد در سال ۱۰۱۳ هجری (۱۶۰۴-۱۶۰۵ میلادی) ناراحت

گردیده بدکن رفت و در آنجا در دربار محمد قلی قطب شاه

پادشاه مکتوبه با احترام کامل می زیست و بختاب میر

جله سرافراز گردید - در عهد سلطان محمد قطب شاه

(۱۱) در سال ۱۰۲۶ هجری (۱۶۱۴-۱۶۱۵ میلادی) درگذشت

(۱۲) ۹۹۶ - ۱۰۳۸ هجری ۱۵۸۷ - ۱۶۲۸ میلادی

(۱۳) ۱۰۱۶ - ۱۰۳۲ هجری ۱۶۰۵ - ۱۶۲۲ میلادی

(۱۴) ۹۸۸ - ۱۰۷۰ هجری ۱۵۸۸ - ۱۶۵۹ میلادی

(۱۵) ۱۰۲۱ - ۱۱۳۵ هجری ۱۶۱۱ - ۱۶۷۵ میلادی

(۱۶) ۹۸۷ - ۱۰۳۷ هجری ۱۵۶۹ - ۱۶۲۲ میلادی

نیز از اصعبان شکایت می کرد:

اگر بودی صفاهان جای عاشق
چرا روح الامین را زانجا بدر رفت
اما بالاخره بیاد وطن افتاد:

تمام مطلب روح الامین بادست آید
اگر دراز کند جانب صفاهان دست
بستست لب و جان در نفس صند
طوطی چه کند که بر زان و زغن افتد
شود روح الامین صاحب لاله حلقه در گوشی
نگارش بار دیگر بوی اصعبان افتد
گرچه گشته معقیم هندوستان
روی دل سوی اصعبان دارد
لوازش کن سگند را سوی آب حیوان بر
هر اگر بنیوانی ای خضر سوی صفاهان بر

گرفته خاطر روح الامین ز هندوستان
بگو صفا که چون رخت در صفاهان کش
روح الامین بر طبق گفته خود دارای اخلاق عالی بود
خواهی که همه خلق جهان وصف تو گویند
چون روح امین صاف دل صفا زبان
درخواست مطابق روغن مردم رفتار کند
بفروش هر چه از تو کند مشتری طلب
بی طر ز گشته پسر در طر ز مانده باشش
نیز وی بدین زرتشت و زرتد و پانژند و آیین قدیم
ایران علاقه زیادی داشت:

طریق تازه ز روح امین فرا گیرد
تمام دفتر او زرتشت ژند و باز نداشت
روح الامین بملت زرتشت عشق تو
بود آفرمان که تفرقه در کفر و دین نبود
روح الامین صاحب دیوان و مثنوی است
کلیات و ریاضیت هزار بیت گفته اند و این اشناه

است زیرا آثار وی بیش از این بوده است مثنویهای
ذیل از تصنیفات او است:

(۱) بیلی تخنوت که شامل هشت هزار بیت است
و سلطان علی قطب نامه تقدیم شده بود
در بیهوشی از بیلی بمحون نظامی گنجوی زنده شده
و با شعر ذیل سرود می شود:
ای محاربه بی شرک و انبار
فاک از تو شده سپهر اعجاز

(۲) شریخ خسرو که در سال ۱۱۱۸ هجری (۱۷۰۹-۱۷۰۹)
میلادی) پایان رسیده شامل هشت هزار
بیت است
(۳) آسمان هشتم که شامل سه هزار بیت میباشد
در سال ۱۰۲۱ هجری (۱۷۱۲-۱۷۱۲ میلادی) با تمام
رسید

(۴) مطلع
(۵) جواهر نامه
(۶) فلک البروج که تقلید صفت یک نظامی سرور
شده است.

نسخه خطی دیوان روح الامین که در کتابخانه پادشاهی
سورانی نگاشته (۲۶۷) دارای پنجاه بیت میباشد
چنان که خود شاعر در مقدمه دیوان این مطلب
اشاره می کند: "این پنجاه بیت ... تحفه ایست
مختصر ... از جانب ... روح الامین بسوی ...
مبعوثان ...
... این پنجاه بیت تمام غزل که موسوم شده بملکتان از
اکثرش از تشایح بیان این بلی زبان در عنوان شباب
و عهد صباست و ...
روح الامین که بر حضور خود در شعر و سخن فخر می کند:
شد خشک لب گوهر تار و روح امین بر کرد
از نظم خوش آب خود محمود دیوان را

(۱) نسخه خطی مصدق بمحون که در موزه ملی (۸۰۷/۱۰) است دارای شش تصویر می باشد

روح الامین چون طبع ساز تو کسی
 ز در غم مشاهده کرده ز در غم
 بکار سد تو روح الامین سخن بستی
 تو شاعری و در کمال تمام موز و نند
 همچو تو فقط گری و دلت این کم دیدم
 جمله شاعر تو خوش لفظ و خوش انشا باشد
 شعر تو خدایک انشای کند روح الامین
 موسی طبعش صفت از جانب طوبی آورد
 روح الامین تو شعر سوی اصفهان فرست
 گزافان بسلا سنگ خرازی بمن شود
 بگویش که مگر قدر خوشین داند
 سخن طراز چو روح الامین کجا باشد
 اشعار روح الامین بیشتر از شریک هندی خالی
 و از پیچیدگی و قشنگ و انشای سبزی باشد نیز اشعار
 در غزلیات ساده و روان و سلیس و شیرین در
 دیوان وی دیده می شود چنانکه از مثالهای ذیل بر می آید
 بت بوقتش نکند باوه فروشش انحراف
 من ندانم بجای جزع کنم ایمان را
 مشکین دست شکن دل شکن و سینه بسوز
 همه خوبست ولیکن مشکین ساغر را
 از طره تو تاری را به ایمان هست ست
 اگر کفر بود اکنون رنگینی ایما نهی
 شوق زبانه می کند گرمی آفتاب را
 پیچیده عشق میدرد پرده ماهتاب را
 چون رسید و عده بوس و کنار
 خشم را در بحر خواب انداخت ست
 یافت تاز نار زب از دوش آن ترساجم
 هر چه کفر از دوش خود افکند ایمان بر گرفت
 شب سواد سایه جهان پرور گوی اوست
 ماه تابان ده از گوشه بر روی اوست

دقیق دل من بر کل رودی نظری داشت
 خسته جنگی خوشک لب چشمت تری داشت
 هم صحتی طره تو کار صبا نیست
 شاید این مرتبه بر لب سرو با نیست
 باره تو نیکو آفتابم جریه بر فلک رحمت
 خون ز چشم ماه تو در دامن افلاک رخ
 سرو قابوش من دوش بگلزار شد
 تکی بر سر خویش ز در دل من بار شد
 رفت ز شرم ز رخسار زیرین آفتاب
 هر چه گنجه پیشگان در پس دیوار شد
 آنرا که ز در و بازوی کسب و هنر بود
 دست را به صدف بر گهر بود
 تنگت گرفته بود در آغوش بدی
 بود این سبب که دشمن بند قبا شد
 بشمار زحمای دلم تا عیان شود
 آن بوسه ها که دوش با حباب داده
 بمسند سلسله نازک نازت زدلم
 آفرین بر تو که خوش بنده نواز آمده
 خوشی چشم مست او شرم و حیا را می رسد
 هم صحتی با پای او رنگ عذار می رسد
 بازی بطوق غلبش دست گریبان می کند
 خمیدن پهلوی او بند قبا را می رسد
 خورشید خاکستر شود از گرمی رفتار او
 محرم شدن باروی او لطف و قضاوت
 آتش گرفته در نعل زلفش مردنزد یک او
 در شعله خورشید غوطه صا آفتاب را می رسد
 دلا هلاک شدی در دنا و حیرت
 کناز و غمزه جلا با تو بدگمان شده اند
 طریق بلبل و قمری ز عشق دور بود
 بوس محو گر گرفتار آشیان شده اند

یقین در یوسف ماحمه است قافله را
 که جان و دل همه دنبال کاران شده اند
 و قلیک پادشاه عصر بر روح الامین که لطف گردید
 باریان هم از وی کناره گیری کردند و پلای وی
 مل لطافت باین مطلب اشاره می کند:
 کناره جوی ازین مشت استخوان شده اند
 سرکان آن سرگوش فرا جدان شده اند
 اما باید تذکره داد شود که بیشتر اشعار دیوانی
 می است چنان که در مثالهای ذیل دیده می شود
 تو چاره سازی روح الامین توانی کرد
 که بارگاه غرض افتاده زیر باران است
 کسی نکرده سواری چو در فضای بهشت
 بکوی باده فروشان پیاده ایدیت
 روزی بود که حج محبت ادا کنم
 برگرد دیار گرم و شکر خدا کنم
 شد سالها که ختم صراف روزگار است
 لیکن بدیده هرگز چون عشق خوش عیاری
 روح الامین نگاه گاهی لغات و ترکیبات تازه
 بجا آورده اند
 شد ز رخسار تو آفاق شقایق زاری
 هر طرف می نغمم لاک کفن بسیار است
 گفته با آتش مصاحب روز و شب
 خال جوئی شرب پسندوی تو
 گاهی لغات عجیب بهم در اشعار خود گنجانیده است
 تا مرغ دشت در نفس سینه کند جا
 بار روح امین حرف تلنگانه بگوید
 لغت عینک دران عهد روان یافته و پس
 روح الامین هم آنرا استعمال کرده است
 شیشه باوه بود عینک بینائی ما
 شده چون دو ازین واسطه بنامشوم
 روح الامین یکی از مریبان شعر و ادب فارسی

بشمار می آید و بسیاری از شاعران در درگاه او بودند
 و با وی آشنائی داشتند - ابو طالب کلیم شانی آملی
 کرمانی در اختصری یزدی از آن جمله اند -

"اعتراف"

عظمت رفوی

از تو بید از قلب آب و گل
 از تو سرشار روح سرو و سمن
 تابش حسن نظم مهر و ماه
 راز آ صنگ کهر بای کهن
 نفس خوش حیات شمع جهان
 حسن تقدیر کیفیات سخن
 جنبش نرم ابر و خمدار
 لرزش کائنات را مخزن
 نکتت گل و عطرداد صبا
 نیست جز فیض خاص پیرا
 گردش مهر و مهرم ترا
 انقلابات پله دامن

منور حسین امر زماں
بی لے علیک

”شاید“

(۱)

ہزار آئیں بہاریں ہزار غنچے کھلیں
آنکھیں سے رنگ ملیں گے بہت جو ہنس کے ملیں
وفا طے کہیں ممکن کبھی نہیں اے دوست
میرے نصیب میں شاید خوشی نہیں اے دوست

(۲)

ہر ایک عہد وفا ٹوٹتے ہی دیکھا ہے
ہر ایک جام تمنا سے خون پھلکتا ہے
نہیں حیات کا مقصد ہی نہیں اے دوست
میرے نصیب میں شاید خوشی نہیں اے دوست

(۳)

ہر ایک گام فریبوں سے دن جگہ گھاسل
سراگ سراسر کو سمجھا ہے میں نے کیوں منزل
بٹاؤں کا کبھی نیکن ابھی نہیں اے دوست
میرے نصیب میں شاید خوشی نہیں اے دوست

(۴)

حسین نظاروں میں ڈوبا ہوا سار رہتا ہوں
شفق میں چاند میں گھویا ہوا سار رہتا ہوں
کچھ اور چاہتا ہوں اور وہی نہیں اے دوست
میرے نصیب میں شاید خوشی نہیں اے دوست

(۵)

ہر ایک تلخی دوران پہ مسکراتا ہوں
نیا جو غم ملے ہنستا ہوں گنگنا تا ہوں
اسی کا نالم ہے جینا نہیں نہیں اے دوست
میرے نصیب میں شاید خوشی نہیں اے دوست

(۶)

امر زمانہ میں کس شے کو کہہ سکوں گا میں
یہی ہے حال تو کیا زندہ رہ سکوں گا میں
نہیں رہے گا یہ دار فنگی نہیں اے دوست
میرے نصیب میں شاید خوشی نہیں اے دوست

انتخاب دیوان نظیری

از جناب قاضی عبدالودود صاحب

دیوان نظیری شریفی نسخے بہت ملتے ہیں لیکن جہانگیر
مجھے علم ہے، مطبوعہ نسخہ صرف ایک ہے، اور یہ وہ ہے
جو مطبعہ انکشور لکھنؤ نے ۱۸۵۸ء میں چھاپا تھا اس
میں غزلوں (ص ۱ تا ۳۱۲) کے اشعار ۱۸۱۵ء اور
دوسرے اصناف سخن (قصیدہ، ترکیب بند،
ترجیع بند، قطعہ) کے اشعار ۳۸۶ ہیں۔ رابعیوں
اس نسخے میں نہیں، مگر کتب خانہ خدا بخش کے نسخہ
۲۷۶ میں ۱۳۹ رابعیاں موجود ہیں۔

ذیل میں دیوان مطبوعہ سے کچھ ایسے اشعار
نقل کئے جاتے ہیں جن میں نظیری نے خود اپنی شاعری
کے تعلق کچھ کہا ہے یا دوسرے شعرا کے بارے
میں رائیں ظاہر ہیں یا قصص ان کی طرف اشارہ کیا ہے
چون اقتدا بجا فاضل از کردہ ہم

مگر دیدہ مقتدای دو عالم کلام ۱۹

فیض آب خضر از نظم نظیری ریزد
کہ صفای سگری تا دم شام است این جا

یعنی غنایب مسرت نظیری تڑنگوست ۲۲
از غار و گل برید شد از مدح و دم گذشت

سخن بدوق بود در مذاقی بنشینید
یصغر ملک نظیری چو زخم بر چنگ است

نظیری است خوش خلق امروز

میر مجلس ندیم شیریں گوست
رُشک ملک شیرازان امروز شد در و ان دوست

کوہ از عاقان نظیری بہ رخا قافی نشست
مصرع نظم بی غلط صفحہ نشر بی سقط ۶۹

نسخہ نظم و نشر من نقطہ سہو و شک خواست

طبع نظیری از ازل معجزہ خیر آمدہ
کہ ملک جالبی لکشر نسخہ وضع ملک خواست
سخن بہر روز عالمگیر تر گرد نظیری را
ای صبا از غزل عطار نشانی بہن از
وز گلستان نشا بلور خوانی بہن از ۱۱۲
ملک میران سخن سر بیاطل ز رہ اند
زین بندہ سیم و عمل نقد وانی بہن از
دلم از صفت اطفال نظیری بگرفت

از دم پیر پیر ہی سادہ بیانی بہن از
بر تو حسن سخن امروز نظیری ختم است ۱۰۰

بر کو بجان طلبہ قول تو بر بان تو بس
تو نظیری ز فلک آمدہ بودی چو سج ۳۴

باز پس فتنی و کس قدر تو نشاخت ویر
رخصت از بودی گزین بی پردہ تر گویم سخن ۲۸۶

چون نظیری ہر دو عالم مست عرفان آدمی
لفان ز مدلی باد سنج پیہدہ دو

بارشست و در جو سر سیمہ ناقہ چو زلال
ز قول پیرہ اورا فہم من تاریک

ز نظم نازک من طبع صلب و وصلال
جماعتی ز سفہان تیرہ طبع دنی

مدام در پیش آقا دہ اندیم چو وبال
ز بی تمیزی این ناقدان کم مایہ

گھر تقدیر خزانہ ز نرغ سفال
ز ہنر جو دیکھم جو بکھم می منافی

بدرد باس بر تن جو بکھنم معانی ۲۱۳

این در دین که از پی هم نماند رسید
 عضوی شکست از تن و زخمی بکن رسید
 از جای رفت ز ورق بی بادبان صبر
 موجی ز رفته موج دیگران رسید
 و احسب تا که از قدر جلای فلک
 بر دل و وزخم کاریم از یک بکن رسید
 از ظلم و کثرت محمود داد است
 کلمه شکسته نام فرخی و ذکر خضری
 پرسی اگر بخشش چه آرام ندارد
 شمر ایسی آوردی پیری
 دیگر کسی نماید نظری بر بخت
 عکس تو بود مرثیه گوشت ترا گرت
 جز تو که در فصاحت فطانت نظیر نیست
 مکن نشد بطرز قدیم آتش شده ۴۰۲
 از اعتقاد ثابت و امانت وضع خویش
 حسان ثانی حرم مصطفی شده
 از پیران برتر تو شای من ۴۰۳
 خاص شده که بی طبع و سیر یافته
 از قبله سخن بکنم روی بر تنفا
 کوه کرده اقتدا بود مقتدا شده
 تو رفته و کار مرا بر سر آمده
 فکری کنم که کار سخن بهتر آمده
 این که منتخب اشعار ما خطه بول
 دران گلشن بوالهولم که مستی نماند ازان ترکس
 دران مجلس صفا بودم که عشق از حسن شد پیدا
 تقاضا بر تقاضا مر سوز سپیدی دل بر دم
 زمانی قیسم خالی غمان زین شوق کار افزا
 طاعت مانیت غیر از درش بندار ما
 هست استغفار ما محتاج استغفار ما
 هر گشادی که سوزی باشد که بر کار زد
 قطعها کردیم اما شد هر ز نار ما

خانه ما خاکساران بر سر راه صبا است
 شرب نیسوزد چرخ از پستی دیوار ما ۴
 چند از موزن بشنوم تو حیدر کسک آمیز
 که عشق تا یک سویم شریک خلاف انگیز
 از کف نمید بد دل آسان ز بوده را
 دیدیم ز در باز روی آواز موده را
 من در پی ربانی آیدم زدم از فریب
 بر سر گره زنگره ناکشوده را
 چنانکه ز زینش بجا نبیش
 مسأله اعتراف گناه نبوده را
 نادیده جورها زوقی لافها زدم
 نتوان نمود ترک ستایش ستوده را
 چو سایه از همه سودر کین غور شدیم
 بهر کجا بن غار هست مسکنت مرا ۹
 ز خوشه های شکر بک آب طوطی است
 ز خالصک تو نیست خیمیت مرا
 در حیرتم که غنچه بلبل چگونه گفت ۱۰
 زانیکو با دهم نشیند از زبان ما
 بنرم با بصیران برده بر معانی گفت ۱۱
 و ز بدیده وری بر خودی بر و کشا
 ز رحم ماند ز شفقت نه دوستی نه وفا
 درین دیار نظیری دیگر چه کار مرا ۱۳
 بانگ نی می بزدل پیش مرا
 می دیدی ز راه گوشش مرا ۱۳
 در پرده ره ندادند و قد سخن صبارا
 من نیک می دانم بنوام اثنا ۱۹
 فی ز بهی خبر دهم فی بدلی اثر کنم ۷۱
 صوت بزم ز سحران زین زمره درای ط
 درس ادیب اگر بود منزه از جملتی
 جبهه به کاتب آورد و طغی گریز پای را
 جهان را نیست آن معنی که باید فکر آن کردن
 ۲۲

چو حدیث را شنویدان بجه نفاق تلخیم
بسفینه عجز زبان نتران تو گفتار
لوازش از گرم بیکدم نیست ۲۲
توان شناختن از دوستی مدارا
بیبیری مزختم طعن کن هزار چین
قصاید تشنه این جام و کار مرا ۲۳
نه مورش خواهد از سختی در غش چند از نخی
نخستیم ز جوش تیغ خرمن دانه خور ۲۴
جو من است پیش تو هر قدر من کم است ۲۵
نمود که ده ام پسند خیدار خویش را
حور و جنت جلوه بر نماند در راه دوست ۲۶
اندک اندک عشق در کار دارد بجا
گر رود عشق از مزاج سیر لذت کی رود
پویی باقی بود اگر شکنی پیمان را ۲۷
سرگذشت چند گل را از نظری بشود
مندیب آشفته تر میگردان افسانه
شرم می آید ز قاصد طفل محبوب مرا ۲۸
بر سر پیش بیندازد پند و مروت مرا
بی سبب دادی گر از آدم خجل از من بمان ۲۹
کرده ام خاطر نشان خویش از تقصیر را
کجا بودی که مشب سوختی آورده جانی را ۳۰
بگذر روز محشر طول دادی بهرانی را
سوالی کن ز ما امر و ز ما غوغا بشهر افتد
که عجز فلانی کرد گو یا بهرانی را
بهر خنجر میگیرند اخلاص و وفا خوبست
پس از عمری گذشت باق و بر کار رفتی را
غمی از نظری کیست چون می آید زان کو
بجای مرگ دیدم بر سرده نالونی را
زنده دارد مرد را آثار مرد
نام گل باقیست چون گرد گلآب ۳۱

سیم در جام و ما هم تا سحر بر دلت مشب ۳۲
دو دستم با وقت صبح طوق گردنت
شماری تا سحر و تنم زلفی در می دارد
گر با هم گریبانست تو با من مشب
همه شب بلب و رخسار و گیسو منم بوسه جریب
گل و نسیم و نسیم را بهار در گردنت
بدل طرح وصال جا و وفا نقش بیندم مشب
حرم خود دوست می آید بخلوت و صفت
ترا فریضه بود رفتی بجانم دوست ۳۳
در دل اگر نگذارند آستان دریاب
سبزه عیش را بوم و بر بختان مطلب ۳۴
نیشکر حاصل معاشرت ز کفان مطلب
بهرین نیست که به جا طلبی یافت شود
آنچه بر غنیمت سیر دهند بهر آن مطلب
جلوه از حور و جنت است نظری شدار ۳۵
کشتی نوح نشد ساخته طوفان مطلب
در طبع دوستان حسد را شتی نماند ۳۶
الهام گر طلب کنی از دشمنان طلب
ابری بنظر آمد و بیستی زبان جنت ۳۷
صد قلعه بهر مرعیه از خواب گل جنت
نشیند کس از کس سخن بهر صحبت
شوقی خبر آمد و سخن ز زبان جنت
غیر من و پس این برده سخن سازی هست ۳۸
راز در دل نتوان داشت که خازی هست
بلبلان گل ز گلستان بهستان آید
که درین کج خلقی ز من مبر و نری ست
که میندازد که این قصه بخود میگویم
خوش تر دیک قلم از کاف و ازی هست
عشقیانیم معشوق مزاجی انداخت
وی نظری نرسید است که امر و ز رود
صحبتی را بود از شما اگر نازی هست

یگریم و از گریه چو طفلان خجسته نیست ۲۹
 در دل بهوسی هست تمام که کلامت
 بهوش زری که تو گرازی و نه می بینی
 در دل پرده و بیند هر چه بیرون نیست ۳۰
 بی عشق محفل را بهتری در دماغ نیست
 بدو سوز و آن فقیه که از شعله داغ نیست
 گفتار بی نتیجه نظری نمیخورد
 خود چو سوز و دود به لوی بهیم است ۳۱
 من که ناز که ام از عشق حدیثی تارفت
 آنکه از پرده بروی آمد و غوغا برداشت ۳۲
 ندیده از فراق اثر یا گذشت است
 کوتاهی که هست از تقریر پست ماست ۳۳
 چهره حقیقت اگر ندیده
 جرم نگاه دیدۀ صورت پرست ماست
 نوازش اگر مختلف رسد چو غیب ۳۴
 که یک ترازو مادر بهر آینه است
 بیف صافی دردی از خطا اینجا است
 تمیز ناخوش و خوش میکنی با اینجا است
 در دل به نقش و نگار بهیچ است
 بهیچ ورق که سیرگشته مدعا اینجا است
 فرق تا قدمش بر کجا که تنگم
 که شمع دامن دل میگذرد که جلا اینجا است
 دل ز دل گذری هست تا محبت هست
 ره چنن توان بست تا عبا اینجا است
 لوی بجز نظیری سر نیاز مکش ۳۵
 نه بهر بهیک در پند انتها اینجا است
 بسم بلاه و سمن او زیان رسد ۳۶
 طرف چمن ز سبزه بیگانه پر شد است
 ز عطای ساقی مارا که ز نیست
 ز تنگ ظرفیت که پیمان پر شد است

بی تو دو چشم در درازی از شب بیدار شدت ۳۷
 آفتاب امروز چون برق از سرهای گذشت
 نیش فاری نیست گز خون فشاری سرخ نیست
 آفتی بود این شکار لکن گزین صحران گذشت
 نظر دلیر نشد تا متر پیش آمد ۳۸
 حجاب گر بر کاه است کوه بونداست
 ز عیب تست که بیخا و او میگذری
 کسی که ز و کسل نیست دیر پیونداست
 نیست لذت ز نظر بازی بزمیک درو
 خنده زیر لب و گریه نهالی نیست ۳۹
 دل شکسته در آن کوی میکنند دست
 چنانکه خود شناسی که از کجا شکست ۴۰
 ز شغل کار خودم یک نفس رها فی نیست
 چنانکه بهادر خودم فراغ کجا است ۴۱
 گر بظاهر کلام اما باطن چاکم ۵۰
 چنانکه اگر خاک است اما دل سر پر است
 عاشقی و حسن را در پرده توان داشتن
 شعله غازی کند تا چار بر جانش است
 خود نگرا ز درد دانی ورنه از ماتا بهو ۵۱
 صد میا بانست و در هر گام صد جانم است
 از چرخ وصل دل را نورد و کاین جای تست ۵۲
 ورنه با تاریکی بهر آن نظر کرده است
 آن چه رحم از دل برد تا اثر فریاد من است ۵۳
 و آن چه نشیانی آورد تا محبت یاد من است
 ساختن ممنون دیدار و بحسرت سوختن
 از تنه خیای حرمان خدا داد من است
 حرف عاشق بزمی بانی شکوه دل عاجز نیست
 آنچه به خود آشنا باب نشد داد من است
 کار و خوار نظیری گریه میآرد کرد
 شاد از تدبیر میای هست بنیاد من است
 بسر باده فروشان که به سجده رویم
 تا بمیخا ندی در تپه میاد ما است ۵۴

چون کس نامه سر بسته با فهم محرم
 ز بهین خانه اش نیست که غوازش نیست
 عشق و صیانت است بر سگ و نیست
 کشیده جرم ز بان مغفور نیست
 و غریب های دهن دیده
 با شاد بیهای با منظر نیست
 بهرانی از عظم و خون کرد ۴۷
 که تازه با ششم و خاطرش بکن صاف است
 دل بقرب و بعد و مجور نیست ۴۸
 از نظر و دلاست از دل دور نیست
 من همه عجز و عجزان میل نزاع میکنند ۴۸
 است بر که حریفان شد با قل از و خند
 رنگ رخ سخن نشان میداد از عیار مرد
 صاحب فهم خرده بین ناسر و رنگ نمی
 گریه از صف با بر مرد و غوغا نیست ۴۹
 که یک کشته نشد از قلیله با نیست
 نشا طر فته ز دوران اصبر بستانم
 که بد معامله آزرده از تقاضا نیست
 عشق مرا ز بان حکایت بریدنست ۴۹
 مکتوب سر بهر دلم تا کشید نیست
 رازی که در دل است ز دل با یم نهفت
 گلهای ناشکفته این باغ چیدنست
 در سینه تا بچند بارم فرو برم
 این نیم قطره خون که ز رخسار چکید نیست
 محفتم مگر بشنل مقصود پی برم ۵۰
 یکبار چند گام بهر سود و پید نیست
 چه یوسفی تو که در محراب چون تو کسی
 بروی نیامده تاراه ساروان باز است
 ز بان طعنه با کوزه از بید نیست
 طالع شکوه عاشق بجز شستن نیست
 بهر و وصل و طالع و نشا طر گریه کنم
 دران و لیک طلب هست از میدان نیست

خون ترا چه قدر نظم می خوش باش ۵۳
 این بر که دجوی از طرف قاتل نیست
 آن که صد نامه ما خواند بگو ای شوشت ۵۴
 سهری از غیر نیاید که کتا بی شوشت
 قبول بی بهر آن ز انتقامت شوق است
 عنایت از بی راهبانه بیستی است ۵۵
 زمن مشاطه بستان صدق سطلبد
 هنوز در خمر زده در سر چه عجبی است
 مگو که رخم و قسمت نبود در با یم
 که ناسیدن سالک نشان بی طلبی است
 مگو ز دوست طالت بود نظری را
 که مستی سحر از نیاز تمیشتی است
 ترا کعبه کار ادا افتاد است ۵۶
 کعبه عکده من مقابل افتاده است
 یکی بگو عزیزیان شهر سیه ی کن ۵۷
 بپین که نقش انما چه باطل قماره است
 نظر بظاہر و صیاد در قفا خفت است ۵۸
 اجل رسیده چه داند با کجا خفت است
 کجا روضه آن چشم شباز رهم ۵۹
 که فتنه خاست از خواب بپای ما خفت
 شمیم هر ز باغ و فانی آید
 بهرین که تو بشکفته صبا خفت است
 کس از معانقه روز وصل یا بد ذوق است
 که چند شب ز بهر آغوش خود جدا خفت
 شب امید باز صبح عید میگذرد
 سر ز شتابناکی آشنا خفت است
 بر روغن صافیک بپیوده فلک سوخت
 غم دردی آن را بجز دل ما سوخت ۶۰
 تا کی فکر توان کرد و سخن تازه نوشت ۶۱
 قصه شوق حدیثی است که پایانش نیست

پایم پیش از سر این کونمیرود
 یا زان خبر دهید که این جلوه گاه کیست
 مگر دست تو گشتن و مردن گناه من
 دیدن پاک و رحم نکردن گناه کیست
 چون بگذرد نظیری خویش کفن بشد
 خلق فغان کنند که این داد خواه کیست
 دیدنش بر حسرت من حسرت دیگر نرود
 خواستم بیکان برآرم در جگر نشتر شکست
 یا از غرور مست و نظیری بخورایم
 بیچاره دل که تیغ گشتن چاره ساز نیست
 عشق را کاتم بعد دل خود کاتم تو نیست
 صبح امید و شب وصل در ایام تو نیست
 دیده ام دفتر و پیمان و فاحش کجاست
 نام خوبان همه ضبط است همین نام تو نیست
 باغبان و سرگل عمر را آبی نداد
 کاشکن دانست پروردن نمیداند که چیست
 رفیع و افسون زینجا کار و ریوسف نکرد
 هر که دل در باخت دل بردن نمیداند که چیست
 از حجاب امشب نظیری با ده بر سجاده رکعت
 یا رسا آداب می خوردن نمیداند که چیست
 عشق یوسف را درین سودا به نیاری فروخت
 بندگی خوابد پیر نادگی منظور نیست
 دست در گردن غلامی جهان اندازم
 علی روز هم بر زخم و غازه صبح
 پرده برداشته ام از تنهائی چند
 بزبان میرود ابرو و گریهائی چند
 زان ضیق که وفاداشت درین شهر سیر
 قصه چند جا مانده و زمانهائی چند
 شاد گشتی شد و دست همه کو تا ماند
 جور و چین و زخم سر خا تا خوردند

۸۱

فکر نامه این است که اسباب گذشت
 غم آینده همان بود که یار آتش
 زانین چراغ است درخت امید را
 اسباب هم شکوفه فشانند و غم نشد
 بهوش سیرین کن که شادمان ستند
 قمر به بر سر بر بهار بشکستند
 این خانه بهر رنگ سیه نور فرو شدند
 این پایه به پیش نه بهر کور فرو شدند
 از لب برون نیامد آواز عشق بزان
 پرواز مرغ بسمل جز بهر پیر نه باشد
 ز شمع قصه بارفته خواب از چشم خالصان را
 شب آخر گشته فساد از افسانه میخیزد
 نگاهی نظیری میکند از مگاه این جا
 جنون از سایه دیوار این ویلند میخیزد
 آژاد گمان بجای رسیده و عاقلان
 زان بر روان که تگر پس کاروان خوردند
 مجلس چو بر شکست تماشا جارید
 در بزم چون نماند کسی جا بجا رسید
 کام از لطف گر نگه تو پیچیده تلاشت
 سر این رفته ندانم ز کجا بگشاید
 ز کس بن گوی نادای سخن رسد
 صد جا که مقام کند تا بمن رسد
 بنده نتوان کرد ما از دکان و جرم بهر
 جنس ما بسیار کیاب است از زان کی شود
 مکن از بزم چون بیگانگی بیرون نظیری را
 اگر نمی نیت بالای تپ جان میسازد
 نظیری لازم عشق و خون جنگست و ناسازی
 تو نمذوری بمرم مردم فرزانه میسازد
 قاصد بزم سوخت چه بنام و چه نام
 دل بور همان خوفی که با امید خبر بود
 هر کس بقدر طاقت خود میکشد غمش
 آهین بقدر جذبه با این ربار رسید

۹۲

تو گریم زنی سودای دل نازی زبان داری
مرا سرسایه دنیا بدین نابود میگرد ۹۵
توان ز تازم من یافت اشتیاق مرا
عیار شوقی با اندازه سخن باشد ۹۶
از قیمت تو صف نشود یک سروکرم
هر چند خریدار بیازار نباشد ۹۷
گویا تو بروی میروی از بیند و گرد
جان دادن کس این همه دشوار نباشد
قصه ما بجز یزدان وطن خواهد گفت
هر که ساخته ازین در طبع بسا حل بهر ۹۸
آینه بیب ماست گویا
عجب آینه دار ما ندارد ۹۹
بدن تنگی کنم دل خوش همیشه
سکه آنها جای غمهای تو باشد ۱۰۰
نیازم ز خود بهر دلی را
که بیشتر رسم و رو جای تو باشد
شد عمر و سرگشتی او با طرف نشد
برین بقدر مرتبه عشق باز کرد ۱۰۱
جهاں جوان شده عقد بهار میند
بهاری چمن در نگاه میند ۱۰۲
مسافران چمن نرسیده در کوچه
شکوه میرود و شاخ بار میند ۱۰۳
زنی ثباتی گل برد ریخت پنداری
که غنچه به سرش شاد میند و
هزار نقش درین کار خاد در کار است
بگیر خنده نظیری همه نکوبستند ۱۰۴
باید عصا رفت چو موسی که درین راه
یک چاه کنند که نفس یوش نکند ۱۰۵
ازین گشاده چیدان ثبات نصیب محو
که گل دهند بجز وایه و یک نهند ۱۰۶

نظر راست نظیری که محو ذوق شدی
هرگز خط و بدیای نزد گزند ۹۰
از قدم تا فرق باز و نوش و بلبل و گوی
خوان دعوت حده افق من حال مرده ۹۱
گرد خود گردم جوینم در جوانی میستم
ذره آما بخور شدم مقابل مرده ۹۲
زمریانی ازین شادم که از تشویش آزادم
نگریانی ندارم تا کسی از دست من گیرد ۹۳
درین دیار عجب مطربان یک رنگ اند
که دل بزند صد راه و یک آهنگ ۹۴
من از ملامت مردم بفرق آزادم
ز سوی من رخ خوب تو خنده خوی کرد ۹۵
پی در نظری این بهر گفت و شنود دارم
حکلی میبینم از گلشن که جاری در من آرد ۹۶
ز کمر جرح نظیری عجب بهر اسامم
که کارهای مرا بر مراد من دارد ۹۷
ز باب رزم و مروت نشان چه میخواهی
ازین مقوله حکایت درین مقوله ۹۸
هر آن چه صاف قدح بود و حیران خورد
بغیر دردی نمی در بهر پیل ۹۹
عالم از عشق در وجود آمد
عشق مهار هست و بود آمد ۱۰۰
هر چه ایلست نمودن داشت
همه از عشق در نمود آمد ۱۰۱
عشق را عشق دی و فر دانست
و یک هم زودتر زود آمد ۱۰۲
تپش و تابش من محرم سواش
صد در بهت که کسی آمد ۱۰۳
خوش تو فی با و با بهر شد و شد
و یک هم زودتر زود آمد ۱۰۴
و یک هم زودتر زود آمد
و یک هم زودتر زود آمد ۱۰۵
و یک هم زودتر زود آمد
و یک هم زودتر زود آمد ۱۰۶

دلم تا خواستش بجز در روز خورند
 بنام شیشه آید گمان جانسوز تر باشد
 نکند بنده مجبور گنجای درد ۱۲۲
 ادب آنست که در پیش تو لطمه باشد
 برای امتحان دارد در مانی را چه از راز ۱۲۳
 اگر تو دیشته بجز خود بهتر نیماز و
 بهمان عشق است بر خود دیده چندین داستان و رتبه
 کسی بر معنی یک حرف مدد فخر نیماز و
 ندانم مال شهبای نظیری این قدر دلم
 که جز باین تنگدانه و بستر نیماز و
 کوز خم عاشقانه که در صحنه گاه حسن ۱۲۴
 صد جاک دل بتارنگایی رفو کنند
 تو کار دل بفرقه مدشوق و گداز
 ببطاقتی مکن که گویان نکو کنند
 عمری مفروضه که در مجلس مائیت ۱۲۵
 شمسینه که از سوز خود آفریده باشد
 زخم مدعیان بودند آتشوب اندک ۱۲۶
 تن خیار گویا گلشن بخاری بود
 سحر ویران دلم راز بس آمد شد و
 یوسفی بر سر سحر که چه و بازاری بود
 حسن و حیرت بهم افشای غرض میکردند ۱۲۷
 زخم پریشانش ولی ز محبت گفتاری بود
 میردم جای که غم آنخازد لبا میرد ۱۲۸
 حال از هر جا که میگذرد با غم میرد
 من نخواهم رفت اما بهر تنگین دلش
 هر کجا بیند گویند تن که فدای میرد
 برین اندوهی بچشم آورده از حیران
 سوزش هم میردم دل در تپا میرد
 میردم نوی زکوی او که بنده ای بچشم
 صد گم پیش و پس از بهر قضا میرد

شهر و صحرای نظیری ساخت از راه و طاع
 میرد و در عینک بنده ای ز دنیا میرد
 باین لال که من میردم سوختی چمن ۱۲۹
 چه جای غنچه که برگ خزان نخواهم برد
 نظیری این پیله بلندی و تنه بر و از نیست
 ز شوقی ره بسوختی آفتاب نخواهم برد
 حسن چندی سر بدل شوخی و در خود رانی دهد ۱۳۰
 شکر جوگر و حکمت اول بهمنی دهد
 شکوه کمتر کن نظیری اگر کسی یاری نکند
 رخت ماسوز و چه نقصان تماشا فی دهد
 یک بار بهیب و هنر خویش ندیدیم ۱۳۱
 در حبیب و بقا آینه ام زنگ بر آورد
 در راه وفا تو در طوایف نه عرضی
 شوخی تو فرنگ بفرنگ بر آورد
 ذوق به مرغ باله که بر و از خود است ۱۳۲
 عشق خدای نبود هر چه نهایت دارد
 باعث را ندانم از بیم بجز عار نبود ۱۳۳
 در نه کسی طبع و بودی من کار نبود
 بدی در همه با نام بر آرم که مهارد
 خون من بر زنی و گویند سزاوار نبود
 ناله ز بهر رهایی نکند مرغ اسیر
 نورافسوس زانیکه گرفتار نبود
 محبت مادل غمیده الفت بیشتر گیرد ۱۳۴
 چراغی زان و دی هست در سینه و در گیرد
 پس از وارستگیها بیشتر ششم گرفتارش
 جو صیدی جبت میادش ز دل سخت تر گیرد
 محبت بیشتر تا نم شود چون بشکند یان
 شکوه فی اول افشاند در تحت آنگه تر گیرد
 ز بیداد تو حرف هر نام و نشان گم شد ۱۳۵
 کتاب حسن راجز و محبت از میان گم شد
 ز بهر لایوس گرد دولت عاشق میگردد

طبعی جمع شد چندان که جای میمان کم شد
 اگر پرسد کسی مال نظری را بگویندش
 که در دامت آن مرغی که شب از آشیان گم
 ز کجاست سحری شوق یار میفرود ۱۳۰
 جنون ز سایه ابر بهار میفرود
 بی تو بر چشم نمک نیست با و میجویم ۱۳۱
 اگر چه مرورید عیسا تیر بهر جا سنگ بود
 پیش ازین چندین نظری شورش و مستی داشت
 تا نبود بی جام بی ساقی و بی میزنگ بود
 بیدستی سرودگر متهم دارد در ساقی ۱۳۲
 هنوز نمانداده پاریز ام یمان بودارد
 بنزد بزم و بیگانه عیب خوش میجویم ۱۳۳
 بدست من میجویم از سادگی تیر کمان خود
 سخن طرازی در نقش هنر نظری نیست ۱۳۴
 قبول دوست مگر ناله حزین گردد
 ز کمال حیا دم دیو فادوسی فالت ۱۳۵
 گرم صد یار نگذری نگردم از عیار خود
 در بروی پیش تا بنسیم دیگر و نشد ۱۳۶
 صد نگذاورد بخت و فضل این در و نشد
 تا غم از ویلانه ما راه آمد شد شود
 دیده شمع امید باز ضرر و نشد
 دل نمیدانم سبازین آستانم میکشد ۱۳۷
 مرگ می بینم که با چو آن غم میکشد
 من یک سبب ندارم و ز کبر بر سر نکست ۱۳۸
 یک معائناتند تا حد سبب نباشد
 آن بخت فتنه جو که تو دیدی بخواب فتنه ۱۳۹
 وان دل که بود سوخت نیانده خاره آب بود
 گلگون و عیار و بنوس رنگ و انگاشت
 فال و خط و دس طبیعت خواب شد
 بازوی هنر دایم و اقبال طوایم ۱۴۰
 میکوشم و کاری توانم بسزا کرد

چذین سخن عشق که گفتند و شنیدند
 کس حق محبت نتوانست احاکرد
 غمزه تسلیم و رضا گشت نظری ۱۳۸
 مسکین نتوانست خصومت بقضا کرد
 ز زجهدم بگفت بخت عیانی آید ۱۳۹
 ز بزدیم زده کوکلت بمان می آید
 ز مرار و روی قائم ز مرادیده راست
 بهر بی قصد خد گم بمان می آید
 تو که آسوده دلی از تقسم سود خواه
 من که شوریده ام آتش زبان می آید
 عشق در مملکت عقل چه سلطان گردد
 روش و عادت دیگر بمان می آید
 بیگانه از خود بد آشنای رود ۱۴۰
 آن کس که آشنای تو باشد بجا رود
 عشق آمد و تمام جو شمع درون و مید ۱۴۱
 طایر که در میان مس و کیمیا رود
 صبحی نال راه فلک بر بنیست اند ۱۴۲
 هر چند دیر آمده در بنیست اند
 حرمان تو نیست کوناه بین گشت
 هرگز در کیم بکا غم نیست اند
 سرای شناخت چراغیت داده اند
 ما را و چراغ بصر بر بنیست اند
 حسن بنید از خواب و شرف بر هم زد ۱۴۳
 فتنه بر پا شد و نیکی بر کمال ز
 باده خاص محبت کی بنا جویم رسد ۱۴۴
 مهران را در و شگافی از خای
 بزم خاص است و روخته به سکوید یار ۱۴۵
 معنی دور طلب کن سخن دور
 درون جانی و در پرده ز مردم چشم ۱۴۶
 جمال اگر نمانی خبر دیده شد ار
 دارم دلی را طایر خوشی رسیده تر ۱۴۷

هر چند و در تر ز کسان آر میده تر
 عشق هر سود را با ص صورتی چنان شود ۱۴۱
 عشق هر ساعت در آن ویزد باقی دیگر
 و در نایابی و نادانی نظیری مشکل است
 غیر خاموشی ندیدم هیچ در دانی دیگر
 گر چه میدانم قسم خوردن بجا نیست ۱۴۲
 بهم بجان تو که یا دم نیست سوگندی دیگر
 غریب خنده و شیشه عتاب غمزه میزند ۱۴۳
 ز غمبان خوش بود بهتر و فایده دلان خوشتر
 ز بیدار شدن غمناکم محرم زیر و ز برساند
 بهمانی گویند و بران بند بنیادین خوشتر
 چشمت بر اهی میرود و در آن کاش میگذرد ۱۴۴
 در سینه دارد آتش پیرهن چاکش نگه
 شرم از میان بر خاست بهر زوایا بر داشت
 محفاتی بی ترسش زمین ز قمار پیش نگه
 بزیر شاخ گل افی گزیده بلبل را ۱۵۰
 نازگران بخورده گزند را چه خبر
 ز حامن که کشانیم مایه بدستان
 تو میوه سر شاخ بلند را چه خبر
 هر روز هست ناله مرغان دراز تر ۱۵۰
 گلزار پیوفا تر و گل بی نیاز تر
 پیدا است عشق مجلیان را در چلیست
 می جانگداز و مطرب از آن جانگداز تر
 دارد نذریر کان همه ناری که در چمن ۱۵۱
 شد بی نشانه که بر آید بناز تر
 تعلیم پیام دل آگاه نگهدار ۱۵۱
 میانم دل خویش را خواه نگهدار
 خواهی که توبیش شود شوق نظری ۱۵۲
 از پیش خودش گاه بران گاه نگهدار
 هر وقت بد کردی دید آب سیل دان ۱۵۲
 نقش خود که جلوه کند توجع آب غیر

هر نذر و بلا بعد رطلب نور طالع اند
 در کار خویش بشو و آفتاب غیر
 چو لاله سوخته و گل یا چو سر و فایض باش ۱۵۳
 بزار رنگ مشو طور زده بهار میگر
 شراب غیر نظیری خماری آرد
 قدح ز ساقی بیگانه زینهار میگر
 صد پیش تلخ خوردم و صد پیش ناگوار ۱۵۴
 در دهن راست بهانه ام هنوز
 چرخ پرویز نیست آتش بنیر ۱۵۵
 نه مفری در و نه جای مگرین
 شفقش خون مردم دانا
 نقش ساعسی ز خون لبرین
 هر طرف میبرد بهر اسانم
 قفس مرغ با پلارک تمیز
 خبرم نیست تا بجاکشدم
 نتوان کرد از قضا پر بسینه
 ذوق و وجدان و نظر خالص شد و خام هنوز ۱۵۶
 صاف شد میها و طامن دروی کشام هنوز
 در بکر شوق کشتی دل ریسان برید ۱۵۷
 در کو یار خیمه تن بی طباب شد
 بنی آید بال عیم از ابرامید
 عمر رفت و هم بچو طفلان بر در و بام
 مبارک است سحر ردی و دوستان دیدن ۱۵۸
 بر دی جنگ و صراحی و گلستان برین
 هر کار در درگ تو گردد و باز ۱۵۹
 همه در باب و گفتند فدا
 کس نداند کجا هست این مطرب ۱۶۰
 سخت تر دیگ میرسد آواز
 هست از دولت محبت تو ۱۶۱
 شب همه روز و روزم نوروز
 حسنت طانی بایام میکند ۱۶۲

در عهد تو شکایت کرده و نکرده کس
 رموز کل ز نظیری شنو که مست شده ۱۴۷
 کمرش صبا می گان از بیل بهاری پرس
 محیط اگر به جوهر کند بدامن ۱۴۸
 هنوز در خود احسان ابر نیست پیاس
 دقت ما آینه رخساره معشوق ما ست ۱۴۹
 حسن روی او نگر از روزگار ما می پرس
 ما صغیان قصد منزل نگاه مرقا کرده ایم
 از هزار مایه ماند شمار ما می پرس
 قصه ما را نظیری نیست بر گزار تنها
 بخرابی پایان ششم از هزار ما می پرس
 عمر اعیب رویشان گفتی ۱۵۰
 وصف خود ساعتی رویشان پرس
 دست طبع که پیش کسان کرده دلاز ۱۵۱
 پل بسته که بگذری از آبروی خویش
 طاعت میزدان کن و زبانه بگاز ۱۵۲
 اول میخانه بودی آخر میخانه باش
 تا از و غافل شدی خوروی نظیری زخم تیر
 صد نظر بر عیدگاه و یک نظر بر آینه باش
 مستی گو بریز نظیری گرفت نیست ۱۵۳
 ظاهر مکن سلامت طبع سلیم خویش
 دام درین دیار مغان شیوه دلبری ۱۵۴
 بخود خوش و میان خوشی و همیشا خوش
 یاد درون قبه این آسمان مباحش ۱۵۵
 یاد از عوا و نمیکه رسد سرگران مباحش
 کس را خط دوام فراغت نداده اند
 با بر جهان اگر نکستی در جهان مباحش
 سیم رخ قاف شو که خرد من بایست
 نادان فریب نغمه و نیست آشیان مباحش
 آزرده نغمه دیدی نا بام نظیری ۱۵۶
 هر چند که بهتر شده بهتر ازین باش

نیم میسازیم سامان گر نباشد گو مباحش ۱۵۷
 نوبت میگویم جهان گر نباشد گو مباحش
 ز غنبدین سنبیل در آفتاب از غم و دگر ۱۵۸
 رخ نگر گل در گریبان گو نباشد گو مباحش
 صد خطا در کار داریم از برای غصا و
 صفت مدق و نقص جان گر نباشد گو
 حریف خود شود ما خود بهادر غلوت خاص
 چو سرو باش که ست از هوای غم و
 پیوسته ریم بود شکایت ز روزگار ۱۵۹
 شد در زمان حسن تو مگر ز ما زار
 حکم جفا صبح و امید و امید و غافل ۱۶۰
 تعبیر تو درست ولی جواب غلام
 بچشم ما در دیوار بوتان مستی
 ترا که باده نمی نوشی از پیله
 کلید قفل همه گنجها بمن دانه
 بدست را چون با خفا
 را ز دیرینه زده برده و زداخت
 حال ما شهره بالشی غزل سارا
 جوهرش من در تر زنگار بماند
 آن که آینه من بساخت تیر
 بر جان و سر نه زدم در عاشقی که با شد
 بسیار منقعت را از یک سر
 بیشتر فعل بود و قول نبود ۱۶۱
 نیست فعل این زمان و
 روی که حجابی عمر کوتاه است ۱۶۲
 این شعله از طالع میسازد
 تحقیق حال از یک میتوان نمود
 حریفی ز حال خویش بسیار
 نمیکه نقصان بود خطی از میان
 نرسد از آن بود که در کان
 از کلم سر زده گفتار میرود رفته بود

هر که دل گشادم بر زبان ندا ختم
 ز در خدمت عیسی می بندم چه شد قدیم ۲۲۱
 برهن می شدم گلین قدر ز ناری بستم
 بهال عجب چه کردم بر نشد حاصل
 مگر میدادم این شکل را به ناری بستم
 برهن در دشتی سست است افکنم سپهر ۲۲۲
 دشمن نامرد را من مرد میدان نیستم
 بهش نارسم صد بار در خاک افکند شوخ ۲۲۳
 که نو بر او نیم و شاخ لاری آشیان دارم
 زبان شوریده عشق است گفتارش نمی آید
 بخوان از چهره ام را ز یک بار در میان دارم
 فصلها از سر گذشت تا میدی فغانه ام ۲۲۴
 مگو ش بر فغانه امید واری نیستم
 چه داندم که تو بال جان گناه شود قهر ۲۲۵
 که آواره و گرفتار است آون جای گرفتار
 چه بر فتنه سنبل گاه بر روی گاه افتم ۲۲۶
 نسیم نا تو انجم تا کجا خیزم کجا افتم
 گرم صد بار سوزی باز برگرد دست گردم
 نیم پروانه کز یک سوختن از دست پافتم
 نظری بخود از نیم وصال یاری ایتم
 عجب کیمیتی دارم ندانم تا کجا افتم
 سن دوست گران بود فزادان کردم ۲۲۷
 جان بهیواد بیا رید که از زن کردم
 پی اکسیر تا شربت محبت نرسد ۲۲۸
 کفر آوردم و در عشق تو ایمان کردم
 و گشاد دیدم صوت و نغمه امر و نرا ۲۲۹
 هر نیایان بر سر فغانه فر دزدیم
 نه با کلم نظری بی بصورت آهنگی ۲۳۰
 شکسته با لم و حیا در کین دارم
 مر بساده و لبهای من توان بخشد
 خطا تو ده ام چشم آفرین دارم

جز نسیم احوال کسان پیش ندارم ۲۲۸
 هر که نظری بر روی غمیش ندارم
 در نیم شمع کمال اکبر و دین نمی دارم ۲۲۹
 کزین دو پاره دل آید ترا بکار کدام
 بوی یار من ازین سست و فانی آید
 نگار از دست بگریه که از کار شدم
 هر چه دایره و مکر فتنه روان شود بگوست ۲۳۰
 بر تو زوی و موبک و زن عاری نردم
 از یک سبب است که کاس هم در دین بود ۲۳۱
 امشب ز دفتر کلمه صد باب شدت ایم
 نمی گزید که ز زشتی معنی را بگویم ۲۳۲
 حکایت بود بیا این بجا موشی ادا کردم
 بهر کاری که نیت میگردی نصرت از حق جو ۲۳۳
 که بر تخت شک دام افکنم بهید بکار دم
 نیت با خشک و تر پیشه من کوتاهی ۲۳۴
 بهر چه بر شکل که سست نشود دار کنم
 معین بدیوب و قبولم گریک خواه تو ام ۲۳۵
 اگر بد و دوا هم که در پناه تو ام
 با وجود نا میدی بسکه مشتاق تو ام ۲۳۶
 مدتی که مرده و صلم دید باور کنم
 زین غم نه گریه آمد ولی ناله بر کشتم ۲۳۷
 سخت است حال مشکلی اگر تا سحر کشتم
 آن بلیل ندیده بهارم که انتظار
 در آشیان ز کوهی بال و پر کشتم
 خواستم شمعیکه از وی فادام روشن شود ۲۳۸
 و به چه دانستم که رخت فانیان میسوزد
 تا از فضای دشت بگلشن فاده ام ۲۳۹
 از چشم طائران نوازان فاده ام
 هر کجا راه دیدا سبب بر کن تا ز که ما ۲۴۰
 بارها است درین عرصه بتدبیر شدم
 ای باز تعلق خود از آن شکل فرو بار ۲۴۱

کز شاخ اهرمن کشت نام بکارم
 ز خوش دم برقت نگذار دل بدرم ۲۴۱
 دم آتشین بیامان بفسد و گفت سرق
 بنوای ابریزم نکند پای تقلم
 بگذار سسل افتم زرد ز دیده گرم
 بقطار کس بچشم چرخان بهرام میرم
 بیچاره آتش نیرزم چه بلند قدر مردم
 بخزان دگر بچشم ز قسم رنگ و بویم
 بهار و دی سازم ز زلف گرم و گرم
 بهر دایم هر نیم که قرین خویش خویشم
 بهمان خیار سازم که چو آفتاب فرم
 بگل پیش منی آمد و آرم ۲۴۲
 که خوشبوی سازد آغوش و کنارم
 ز خیل نغمه سخنان رفتم و طرز کهن بر دم ۲۴۳
 صدای بلبل کج غنچه از طرف چین بر دم
 ز زیب باغ کم شد نه بساط سبزه خالی شد
 خسی خسی ز زنبق کاه سر و دیا سن بر دم
 ز بهری بارانم ازین به یاد گاری نیست
 که هر خوشی را از ضمیر خویش تن بر دم
 فزون خاطر از سیر و سفر جستم نشد حاصل
 غم غربت فراهم کردم و سوی طن بر دم
 یک گلیم اما بر تبت چون غم و پیمانم ۲۴۴
 مختلف در رنگ و بویم از چو زیکه دادیم
 عراز عیار حال خود در مجلس اظهار می کنم ۲۴۵
 ساز از مقام خود رفتی از عیار خویش تن
 لاف آن بهر که در میدان سربازان زخم ۲۴۶
 شرط دوی نیست تنها گوی دیوگان باخت
 علاج نیست که خیم از درون فان بر فاست ۲۴۷
 ز کید دشمن بیرون فایز توان کردن
 بیج کلام بیش از عشقت کام من نبود ۲۴۸
 چون پسندیدی مرا شکر پسند خویش تن

ز مراست حسن فضل جیاد سربازان ۲۴۹
 ز خوش آمدی موافق بمذاق خویش
 جنگ و دو اندرین ره نرم بگردم و
 که براسب خوب تازم بی باد پا
 پیرایه تیرو بخان دم خسته می فرو ختم
 کوز نامی نیرزم بفرست از کمر
 دل سوگوار را رایت فتوح و شکست باید
 می تلخ تر مناسب بمذاق دور
 منه برنگ جهان دل دوی و بهار ایام
 و دایه حسن گل و لاله زار این
 بنفشه خسته و زنگس بخواب گل و زلف
 و فای مسفران اتفاق ایام
 گزینیم شکوه می ترسم که کتیاسی ۲۵۰
 آنکه از حالش در دست و پا
 گرچه ناخوشتر ز هر روز است و دل
 خوب تر از سابق است و دل
 ساقی صلا می کام است
 دامن غم از دست
 آزاده غا طران را کس
 مرغ گران را کس
 بی کیمیای ششی تبذیر می کند
 یای حلال فریب می دهد
 بسی اطراف و احسان کرد و بیای
 کم از خود سرشت و شش خود
 چه خوش است از دو کس و دل
 سخن گذشته گفتن کوز و زلف
 همی از ساز نهادن نظری بهر دین
 همی از عیب طایب می نازد
 آخر عتاب بردن ز نام ملک
 بهر بهر آفریدن بهار
 ز جهان که فو جان میان جان

تو در تمام جهان ما زحم اعتبار کردن
 بر طاعتی که کردی که بماند نظیری
 بخدا که واجب آمد ز تو احترام کردن
 نفسی بجان خرم قافله تبار که ۲۷۳
 مردی از آن زمین کجای گردی از آن دیار که
 یک و بد بسا از نظیری ز روزگار ۲۷۴
 مگر با خنان محبت و هدایت یاسمین جو
 ل نگر دادم محبتی نهایت از تو ۲۷۵
 بکدام امید داری غم شکایت از تو
 مرد رنگ من نداری بکجا روم چه سازم
 دل پر شکایت از غم لب پر حکایت از تو
 مرد روزه وفا قدیمی برگرفته ۲۷۶
 بر خود هزار کوه خمرانی نهاده
 بسنار داره دل بخوا کرده ۲۷۷
 از تو پذیرفته ایم هر چه عطا کرده
 روی تنه و سرشت گس این و خوشنود ۲۷۸
 صد بار در سجده ز ما مارگان پی بودند
 هر و جنگی بر ملاقی مهر و لطفی در خفا
 آخر نمیدانم چرا مقبول نمودند
 در قسمت دلاوری نایابی و شجاعتی ۲۷۹
 یک ساکت جوینده وار و جانب مقصود
 آن نشد نام پذیر از رخ لیلی ۲۸۰
 در و لیست جدائی که بدمان فرسیده
 و گنای و جوانیکه فروختش
 از خاد تا یک با یوان فرسیده
 ز آقا ز با تمام رساندیم
 افسانه در دیو بپایان فرسیده
 ناک است و منزل دور و دیرین ۲۸۱
 و ز یک شد نظیری مگر این باب ده
 مقام نگار دهرنگی ۲۸۲
 از بوی بوی برد از رنگ برنگی

بوی بسته صبرم لغز تا راست پنداری ۲۸۳
 دلم اندر هیچ میرسد دل یار است پنداری
 نه پندم میداد سودی نه کام راست پیروی
 بوی دادم که بر مسال یار است پنداری
 غم خود بخوار توئی در مقامی جانم افتاده
 که او را از جهان با من چنین کاداست پنداری
 نظیری بوالعجب شیرین و نازک نکرده می آرئی
 ترا شکر بزمین منی بخوار است پنداری
 نظیری داله صوت دشمن چندین من خاطر ۲۸۵
 که ماند قصه و بر جای نازک داستان باقی
 دل که آشوبی ندارد چیست کانه پیوسته
 بر که سودا می ندارد چیست کاس بی علی
 ترا گفتم ز هیچ وصل مهر افروخته باشی ۲۸۶
 ز کز دروغ و دوا رخ دوستان با نسوز باشی
 افسوس که غوی تو جو روی تو نگو نیست ۲۸۷
 ورنه هر گل بودی و یک خانه بودی
 در عشق حد نیست مگر بر دو مقام ۲۸۸
 آن جا که ز من باشم و جا نیکو تو باشی
 چند ما را بسلا و افسون بند کنی ۲۸۹
 تا کی این رشته شود پاره و پیوسته کنی
 طبع نادان سبکبار گیری ز نهان ۲۹۰
 وزن خود راست بمران خود مند کنی
 کدای غنچه کز رنگهای جانم برنی خیزد ۲۹۱
 همیشه مطربم را از غم بر تداست پنداری
 درست اگر نگر می سیما و نیزنگاست ۲۹۲
 نشا طبعش ناپید و قلعه قمری
 ز عمر خوشتر و شیرین تری ولی چه کنم
 نبسته قیاس خود مند ولی بر کفندی
 دلیل و حجت حق دیگلاست حق دیگر ۲۹۳
 طرقي چیل هزار و ده شناخت لی
 مودم و یک نام قصه بکار صفا ۲۹۴

و تبارک و تعالیٰ خود را می خود ۲۵۱
 این زحمت ره آبله پای خود
 صد پرده دم ز خود نیارم بیرون
 صد مرگ بیایم و بر جای خود
 نور تو بقدر روزن سینه تست
 دمل تو بعد از سبب کجی تست
 دل عکس پذیر و آنچه روشن داری
 دیدار با ندازه آینه تست
 عالی دارم که دیده نادیده شود ۲۵۳
 طبعیکر کیند ناپندیده شود
 آن لاکه دل و دماغ شوریده شود
 بیانی دیده پرده دیده شود

(دنباله دارد)

حنائی با تھ

حضرت مہا اقمہ
 حنائی با تھ کنول کی طرح چمکتے ہوئے
 حسین پورے شفق کی طرح دھنچے ہوئے
 تھے شباب سے لبریز ایام ہندی کے
 تھلیوں پہ فردان چراغ ہندی کے
 شواہد میں یہ نگ نشان روشنی ستارہ کی
 ہیک میں رقص کنان تازی بہاروں کی
 سنہری کرنیں پراشتاں سنہرے پوروں پر
 آجائے سوئے آنکھوں کے ٹوڑوں پر
 جوئے ہیں پوروں ناخن کے عمل ترش ہوئے
 کہ قبول پر ہیں گل کی شرارے کھجے ہوئے
 آنکھوں کے حسین زادے شفق جیسے
 تراش کے کوئی یا قوت کے درق جیسے
 چاہتا ہوں اہیں صرف ہمتا ہی ہو
 تمام عمر مسرت سے جھومتا ہی رہوں

توشک بہت باہم انکم عقابی
 کسی دانست جدا تناسل از مرد و نہی تو ۲۵۶
 مسئلہ ہرچہ کہ دی ہی بری ہرچہ فرمائی
 بترغائی عشق فرماں برآورد ۲۵۹
 کہ در تحت احلام گرد و ن باشی
 شوی محرم ہر مردان بشری
 کہ تا خوش بینی و مجزون نیائی
 با خود غرور و سرکش با جانا و نا خوشی ۲۶۱
 از خود نہ از مانہ آن خزان کیستی
 چہ باید مرد را طبع بلند و شرب تابی ۲۶۳
 بے رین جہرہ مجموعہ خوبی نہ ہر بابی
 زان دل کہ من در آتشم ماہودہ آسایش ندیدہ ۲۶۵
 زین سر کہ من سرکشتم تا مست سامان خلق کرد
 میزد ہم را برین کفری ہر بخت غفلت شد
 چون یافت در دہم خلل ماریخ ایا خوش
 رد کردہ شہر خود مقبول غوریت چون شوم ۲۶۷
 زین در صدف منار شد این اصل را کان خوش
 شیوہ آنا و کان دادن و فکر تن است ۲۶۹
 عیب کریمان بود سو و سلم داشتن
 بزیب و زمرض باطنی دوالت شود ۲۷۱
 چہ سو دا زان کہ رود گرم پیدہ در محفل
 مرده در مژدہ نت است و ظہر در ظہر است ۲۷۳
 ہر ظہر مرده پیرا نندہ فتح دیگر است
 دیکہ کہہ بائی او قسم می خورد ۲۷۵
 ز ننگہ بیدہ کردم کلیسای فرنگ
 چندی بخلط بنگدہ کردیم حرم را ۲۷۷
 وقت است کہ از کعبہ برآید ہم جنم را
 بیخ جوس و منی بستریم کہ زشت است ۲۷۹
 نادر و جس بیگانہ کشتان ارم را
 آن نغمہ منج بلبل با ہم کہ در خزان ۲۸۱
 مرغان رفتہ را بکشیم درآوردم

سین سہیلیانی

ع۔ و۔ اظہر۔
دلی کالج۔ دلی

نہیں۔ نہ ہی وہ پرین عتصفا کی طرح مسلم اخلاق ہے اور فروغ فرخندہ کی طرح اس کے خیالات باغیانہ نہیں ہیں۔ اس کے برخلاف وہ اعتدال پسند اور صبر و ضبط کے خلاف اس کی بنائی ہوئی فرد جرم بھی کافی طویل ہے لیکن وہ کبھی اور کہیں بھی مرد سے آمادہ جنگ نہیں نظر آئی۔ البتہ وہ عورت کی بدبختی اور بدعالی پر آنسو بہاتی ہے۔ ایک عورت کی بہ نسبت وہ "ماں" زیادہ ہے۔ وہ آپس بھرتی ہے، روتی ہے آنسو بہاتی ہے۔ اپنے خیالات کا اظہار کرتی ہے اور خاموش ہو جاتی ہے۔ قاری کے سامنے ماحول کی عکاسی کرتی ہے اور جب قاری اس میں کھو جاتا ہے تو وہ اس کو باہر کھینچنے کی راہ بتائے بغیر اس کا ساتھ چھوڑ دیتی ہے۔ خصوصاً غم و اندوہ کا فتنہ اس کے کلام میں اتنا زیادہ ہے کہ بعض مرتبہ تو قاری کو یہ احساس ہوتا ہے کہ گویا وہ حزن میں ڈوب رہا ہے۔ بقول اس کے "ایک فنکار آئینہ کے مثل ہے جو کچھ اس کے سامنے آتا ہے وہی اس میں نظر آتا ہے" اور یہ خصوصیت اس کے کلام میں ہر جگہ نمایاں ہے۔ "نظر و سنی" میں وہ ایک طوائف کی عکاسی کرتی ہے۔ ایک بدبخت اور مفلوک اس سال عورت جو اس دنیا میں تنہا ہے یہ تنہائی اس کو کھائے جا رہی ہے۔

پرسیم بیکیم وزین پالان

غمگساری و صواخواہی نیست

لاف دلجوئی بیار ز بند

لیک جز لفظ کو ناہی نیست

عصمت و عفت کا یہ سوداگر چند مخلوق کے

ہی تو ساتھی ہوتے ہیں۔ ایک طوائف بھی عورت ہے

ومن سخن دل ست و من جز آہنگ دل خود جواب نگنم
سین کے مجموعہ کلام "جامعی" کے مقدمہ میں اس لمبے نکتے ہوئے یہ الفاظ اس کی شاعری سے پوری بھلت رکھتے ہیں۔ اس کا کلام اس کے احساسات میں دار ہے۔ اس کے یہاں کوئی نئی چیز۔ کوئی نئی نہیں بلکہ آج کے دور کی عورت جو کچھ ہمارے مٹی کے بارے میں سوچ سکتی ہے، وہی خیالات نے اس کا قالب اختیار کر لیا ہے۔

دوسرے نمائندگی کی طرح ایران میں بھی عورت قسم کے ظلم و وار کھے گئے اس کے حقوق تسلیم جانے کا تو کوئی سوال ہی نہیں البتہ فرائض کے سے ظلم اور جبر کا بوجھ اس پر لا دیا گیا۔ گزشتہ ایس میں جب مندرجہ تہذیب و تمدن کا اثر شروع ہوا تھا ملک میں بڑھاپا و ایران بھی اس سے متاثر ہو رہا تھا۔ اس ظلم اور ناانصافی کے خلاف ایک بے برباد ہو گیا۔ جس کے نتیجہ میں عورت نے زندگی صنف میدانوں میں جتن لینا شروع کیا۔ ایران میں بھی اس بات کو تسلیم کر لیا کہ عورت سماج میں ردارد کرتی ہے۔ تہذیب و تمدن۔ دانش و تنگ۔ فنون لطیفہ زندگی میدان میں اس کا بھی حصہ ہے جتنا کہ ایک مرد کا۔

سین اسی انقلابی دور کی پیداوار ہے جب کہ دور اپنے دامن میں تمام تبدیلیاں لئے ہوئے تھا اپنا سایہ ڈال رہا تھا۔ اس کے باوجود بھی خیالات انقلابی (انقلاب) اپنے وسیع مضامین، ہر کسی کو لگا رہی نہیں۔ وہ کوئی مفکر یا فلسفی

وہ بھی انسان ہے۔ وہ بھی سوچتی ہے اور تمنا کرتی ہے کہ
کاش میز سوہر، میز ساتھی محبت بھرا ہاتھ میری
لحرف پڑھاتا۔
میں کچھ نہیں۔ میں کچھ گوتے نہیں کہ میں
دل سے اس رنگ غم کو دور کرتے۔
دوسرے ہی لمحہ دروازہ پر کوئی کھٹکھٹاتا ہے
وہ بہت افسردہ۔ درنگیں بھر میں کہتی ہے۔

”آہ! یہ کیست کہ درمیکو بد؟
میں شب من می آید!
وای ای غم ز دلم دست بخش
کاین زمان شادی اومی باید“

اس کا مضمون اور افسردہ چہرہ مسکوانے لگتا ہے۔
اس کے ہونٹوں پر مسکراہٹ پھیل جاتی ہے۔ لیکن یہ نہیں
مصنوعی ہے۔ اس کا جی رو رہا ہے لیکن اپنے رات کے
ساتھی کی خوشی کے لئے وہ مسکرا رہی ہے۔ ممکن ہے کچھ
لوگ سیمین پر فحش نگاری اور عریانیت کا الزام لگائیں
لیکن اس نظم کی سچائی سے کوئی بھی انکار نہیں کر سکتا،
جب یہ سب کچھ ہمارے سماج میں ہوتا ہے تو ہمیں یہ
سننا بھی پڑے گا، سیمین زندگی اہم اور مشکل مسائل کو بھی
بہت ہی سیدھے سادے طریقے اور پوری شعوریت کیساتھ
بیان کرتی ہے، ”افسانہ زندگی“ میں زندگی کے تجربات
فلسفہ اور اس کی تلخیاں سب ہی کچھ بیان کر دیا ہے لیکن
شعوریت اور سادگی ہر جگہ موجود ہے۔
”ہمنص، ہمنص! ہمنص! ہمنص! ہمنص! ہمنص! ہمنص!“

خجیم! آبدادہ از زہم!

اندکی دورتر کہ سرتا پا

کینہ ام! خشم رستم، قہرم!

زندگی کتنی تلخ ہے ہمارے ہر قہر کے پس منظر میں

نقشہ اور دستنی ہے۔

لب منہ بر لبم کہ صبحوں مار

نیش در کام خود نہان دام

گرہ نبض و کینہ ای خاموش
پشت این خندہ دردھان نام
زندگی کے اس فریب کو سیمین نے خوب چاک کیا ہے
وہ ریاکاری اور دھوکہ بازی سے سخت نفرت کرتا
ہے اور ایسے مجرم کو دنیا کے ”منصف“ سزا بخو
دیتے ہیں۔

یاد دارم کہ استاد مرا

طرد کرد از محیط دانش گاہ!

خبر حقیقت زمن، چہ دیدن خطا؟

غیر حق گوئیم چہ بود گناہ

سیمین محب وطن بھی ہے۔ اس نے انگریزی

پہلو پر روشنی ڈالی ہے لیکن کسی جدوجہد پر بھی

حقت نہیں لیتی بلکہ ایک مشاہد کی حقیقت۔

اپنے رنج و غم کا اظہار کرتی ہے۔

دیدم آن رنجہا کہ ملت من

میکشد روز و شب، ز دشمن خود

دیدم آن نخوت و غرور عیب

کہ نیار د فردا گردن پیش

سیمین کی زبان بہت سادہ ہے۔

مم آہنگ ہے، کیوں کہ جذبات اور احساسات

فراوانی ہے اس لئے فارسی بھی جذباتی ہو جاتی ہے۔

اس کے کلام کے معایب و محاسن پر لکھ لکھ لکھ لکھ

سوچتا ہے کہ اس نے کیا کہا مثلاً ”زندہ مردہ“

ایک گورکن کو معلوم ہوتا ہے کہ ایک مردہ کے

سونے کے ہیں۔ اس کے ذہن میں ضمیر اور شعور

کے مابین کشمکش شروع ہو جاتی ہے۔

ضمیر پر غالب آتی ہے اور وہ اپنی اس حرکت کے

ایک منطقی دلیل پیدا کر لیتا ہے، اس نظم میں شروع

”نکد عروج“ کے شعر بہت اہم ہیں جو حسن و بالا

فراوانی کے سبب فارسی کو بھی رعیدہ اور افسردہ

ہیں۔ شاعر ”قبرستان“ کی منظر کشی کرتی ہے۔

اس کسان کی امیدوں کے شیش محل شہر اگر جگنا چور ہو گئے
کسان نے دیہات کو خیر باد تو کہہ دیا لیکن خود اس کی ر
تاریک اور نامعلوم ہے، اس کا مستقبل غیر یقینی ہے
درپیش، سر نوشت پر از ابہام
در پی، غم گذشتہ، محنت بار
غلتن پای پینہ بستہ پی پا پوش، کسان کی بیوی
میکوفت روی جاوہ نامھوار
سیمین کے کچھ سادہ شیریں اور موثر شعر نقل کے
جاتے ہیں۔

مثلاً "خونبہا" میں
ما در داغ دیدہ گفתי خواند
کہ چہ پریش بدید گمان زن است
کرد دیوانہ دار نالہ و گفت
"ای! این خونبہا طفل من است"
ایک بچہ جو کسی عاقل کا شکار ہو گیا ہے۔ اس کا
ماں باپ کو دولت دے کہ بچہ کی جان کی قیمت ا
کی جاتی ہے اور ماں کے منہ سے یہ جواب ای! این
..... ماں کے جذبات کا آئینہ دار ہے۔

"گمشدہ" میں
بچا ہش، وبی داتا نہا سرود
کہ جانسوز از نغمہ درو بود
پیرا بھائی گونہ بر جانہا
وز آسجا نقش را بھراہ برد
بان رہنما گفت فرزند من
ز این است او دیر گاہی
اس کی دو نظمین "زن در زندان است"
"ای زن" اپنی تاثیر اور خیالات کے سحر سے
اول الذکر میں ان "شعر فار" پر طنز کیا ہے جو
پر تمام مظالم کے ذمہ دار ہیں۔ دوسری جہتی ہو
کوان کی اہمیت اور بلند مرتبہ یاد دلاتی ہے۔
جب وطن کے جذبات سے بھی واقف ہے۔

قد نہیں دیتی:۔۔۔ تشبیہات و استعارات شاعری میں زور
اور تیری پسند کر دیتے ہیں لیکن تشبیہات و غیرہ میں تفسیر و
تبدیل ہوتا رہتا ہے۔ جو چیزیں ہمیں آج اجنبی معلوم
ہوتی ہیں وہ مسلسل استعمال سے ہمارے ذہنوں میں رچ بس
جائیں گی۔ کسی شاعر کو عموماً سوزن و قافیہ کے لئے فکر نہیں کرنا
پا ہے بلکہ موزوں طبع سے یہ چیزیں خود بخود پیدا ہو جائیں گیں۔
زندگی کے مختلف پہلو ہیں، اس میں رنگارنگی ہے۔ سیمین
نے زندگی کا مطالعہ بہت گہری اور باریک بین نظر سے
کیا ہے، کسان کی زندگی بد حالی اور بے چینی کی طویل کہانی
ہوتی ہے، اوروں کو کھلانے والا حب خود بھوکا
رہنے لگتا ہے تو شہر کا رخ کرتا ہے۔ لیکن سیمین اسکے
نجام سے واقف ہے۔ ناکامی اور یہ مصیبتیں
اس کے لئے مقدر ہو چکی ہیں،

حقان، کنار کلبہ، غور و نبشت

در آفتاب و گرمی بیکش

در دیدہ اش طالعظم رنجی بود

در سبزه می فشرد، دل بیکش

کسان نے "شہر" سے امیدوں اور آرزوں
کے محکمے تعمیر کر رکھے ہیں۔ اس کی تمام بیماریوں کا علاج
شہر میں ہے،

گویند شہر چارہ اودارد

در شہر کار هست و قردان هست

آنجا کسی سہ و عریان نیست

غم نیست، رنج نیست، ولی نان هست

ایک کسان کی سادہ حالی اور سادہ لوحی۔ اس کے
خیالات شہر کے بارے میں، ایک دیہاتی کی مصومیت۔
ان سب کی عکاسی میں وہ کامیاب نظر آتی ہے، دیہاتی
کی زبان سے ادا کئے ہوئے یہ کلمات

آنجا کسی گرم و عریان نیست

غم نیست، رنج نیست، ولی نان هست

اس میں شہری زندگی پر کتنا زبردست طنز ہے۔

جن چہلے کی ایک عمدہ مثال ہے۔

زین زمین، پسر کو چیم خدا یارت

خانہ حاصل عزم، خدا نگہدارت

فخار بزمی زانو میر و بدست

نجات ہمیں مہین گر قنارت

ز جان خویش کشم دست، تائیں اندر گم

نجات نہ رسد پای خصم خو خوارت

مدد می پاش و گر بارہ در ضابطہ

جای پا "تین حصوں پر مشتمل ہے، پہلا حصہ میں

ی دائمی " دوسرے میں غزلیات اور تیسرے

س کی غزل پریشان " میں یہ مطلع اپنی تاثیر کے

ہم ہے

بر مشرکان شک و بر لبہ دہر خسار غم دارم

مجموعہ پریشانی نمیدارم چہ کم دارم

شادی باز آمد

مکوف آمد و گل آمد و بہار آمد

سیم دکنش، گل بیت، مشکبار آمد

میں کے حجازی کی ایک کہانی " تہر شب " سے

بر " عکس نکل " نظم کی یہ نظم چھوٹی بکھر میں ہے

اکا شاہکار خیال کی جاتی ہے، اسکی شیرینیت اور

قابل داد ہے

پردہ شب جو بر کنار شود

چہرہ روز آشکار شود

ابدادی نسیم جان پرور

نہر آئینہ و مشکبار شود

شم نرگس خار چون گبرو

بفت سنبل جو تابدار شود

لہ با جام پر ز زلہ خویش

در چین چون مشر بار شود

بل از وصل نو گلانی چمن

چون غزلخوان و بہتر شود

با چنان لطف و جہ زریبائی

من و دامان کوہ و نہائی

اور مجموعہ کلام کی آخری نظم " جانی پا کے یہ دو شعر

آرام و رنگ باخته دیوان و صاف

یعنی نشان ز سروی و چہری من است

در د و رگاہ تاز و خوش خیال من

این برف ساہا است کہ گسترده دامن است

سین ابی جوان ہے۔ اس کا فن اور شاعر کی ترقی

کر رہی ہے۔ امید ہے ہمیں وہ آئندہ اور بہت

لوگوں کے اہلی چہروں سے روشناس کرے گی اور

فارسی ادب کو بہت سی نئی چیزیں دیگی، معاذم ہوا

کہ ابھی حال ہی میں اس کا ایک اور مجموعہ کلام چھپا ہے

لیکن بد قسمتی سے وہ مجھے نہیں مل سکا ورنہ اس تعارف

میں اس میں سے بھی انتخاب کر کے "تارتین" " آہنگ"

کی خدمت میں پیش کر دیتا۔

عقل و عشق

عقل میگفت کہ دل منزل دما دای منست

عشق خندید کہ یا جای تو، یا جای منست

ساغر از دست نہادن نہ ز ترک طربست

روزگار بیت دل خون شدہ صہبای منست

سرد جان میدہم از کھن بہ تماشائی مصالح

بی سبب نیست کہ دل گرم تماشائی منست

تو ام السلطنت (احمد قوام)

افسانه

بیا بیا

عالمی دایم از وی گریز نه
با تو اورا بود ساز گاری

مبتلای نیابد به

فسانه در "مبتلای که مانده ای از"

کس در این راه نگران ندیده
آه! دیری است کاین قصه گوین
از بر شاخه مرغی پریده

مانده بر جانی از راه

لیک این آشیانها سراسر

بگفت یادها اندامند

رهروان اندر این راه هستند

کانه در این غم، بغم میسر آیند

او یکی نیز از رهروان بود

در بر این خرابه مناره

وین بلند آسمان و ستاره

سایها با هم افسرده بودند

وز حوادث بدل پاره پاره

و ترا بوسه میزد

عاشق به سایها با هم افسرده بودند

سایها همچو او ماندگانی

لیک موی که آشفته میرفت

بودش از تو بلب داستانی

میزد لب و زبان

فسانه در "من بران موج آشفته دیدم"

یکه تازی سراسیمه

عاشق

من سوی گلزاری رسیدم

در لب تیره، دیوانه می کاو

در برنگی گریزان سپرده

ور در زه فی سحر و ظلوت نشسته

همچو ساقه می عیاشی فسرده

میکنند داستانی غم آور

در میان بس آشفته مانده

قصه می دانه اش هست ودای

وز همه گفته ناگفته مانده

از دلی رفته دارد پیامی

داستان از خیالی پریشان

"ای دل من، دل من، دل من"

بنوا، مضطر، قابل من

با همه خوبی و قدر و دعوی

از تو آخر چه شد حاصل من

جز سرشکی بر خساره می غم؟

آخر ای بنوا دل به چه دیدی

کرده رستگاری بریدی؟

مرغ هرزه داری که بر سر

شاخی و شاخساری پریدی

تا بماندی زبون و قتاده؟

میخواستی ای دل، رهیدن

گره خور دی فریب زمانه؟

آنچه دیدی، ز خود دیدی و بس

هر دم از یک ره و یک بهانه؟

تا تو ای هست به با من تنیزی

تا برستی و ننگساری

با "فسانه" کنی دوستاری

ریش گیوان چون معما،

چمنان گردادی مشوش.

«من در این لحظه، اندوه پنهان

نش میبستم از او بر آبی»

«آه! من بوسه میدادم از دور

ز رخ او بخوابی، چه خوابی»

با پیه تصویرهای فسونگر

ی فسانه، فسانه، فسانه!

ن خدنگ ترامن نشان!

ی علاج دل! ای داروی درد

مهر و گریه های شبانه!

با من سوخته در چرخ کاری؟

بستی؟ ای نهان از نظرها!

ی نشسته سر بر هکذرها!

ز پسر معاصیه ناله بر لب!

از دایه تو همه از پدرها!

تو که بی؟ مادر که؟ پدر که....

این زگواره، میر و غم آورد

و دم، سرگذشت تو میگفت:

«من از رنگ دروئی تو میزد؛

پدره از جذب های تو میخفت

میشدم پیش و محو و مفتون.

رفته رفت که بر ره قنادم

ز پی بازی بچگان!

بر زبانی که شب در رسیدی،

ز لب چشمه و زود خانه

در نهان، بانگ تو میشنیدم....

ی افسانه! - مگر تو نبود

ان زمانیکه من در صحرای،

پید و دیدم چو دیوانه، تنها

استم ناری و امکباری!

تو را تنها میترودی؟

آن زمانیکه من، مست گشته،

ز لبها میفشاندم بر باد!

تو بودی مگر، پاهای خنگ

میروی با من زار و ناشاد!

میزدی بر زمین آسمان را؟

در برگه غزلان، کجی تار

بودم افاده من، زرد و بیمار

تو بودی مگر آن معیولا!

آن میوه سبب شرر بار!

که کشیدم ز بیم تو فریاد؟

هم، که لب خنده های بهاران

بود با سبزه ی جو بهاران!

از بهر تو ماه تابان!

در بن صخره ی کوچهساران!

هر کجا، بزم و زمی ترا بود.

بلبل بنوا ناله میزد.

بر رخ سبزه، شب ناله میزد.

روی آن ماه، از غم می عشق!

چون گل ناله تنهاله میزد.

مینوشتی تو هم سرگذشتی....

سرگذشت منی - ای فسانه!

که پریشانی و غمگساری؟

با دل من بشویش بهر؟

یا که دو دیده ی اشکباری؟

یا که شیطان زانده زهر پای؟

قلب پر گیر و دار منی تو

که چنین ناقتاسی و گنهام؟

یا سرشت منی، که غمگشتی

دینی رونق و شهرت و نام؟

یا تو بختی که از من گریزی؟

میں، از جانب خود ترا ند
بی خبر کہ تو بی جا و دانہ۔

تو کہی؟۔ ای زہر جہاں لانده؟
با منت بودہ رہ، دوستانہ؟

قطرہ ی اشکی آیا تو، باغم؟
یا دارم شبی با صغابی

بر سر کوہ "نوشہ"
دیدہ از سوز دل خواب رفتہ

دل ز غوغای دودیدہ رستہ
سر دہادی دودیداز ہر کوہ

گفت با من کہ۔

۔ "ای طفل محزون!

از چہ از خانہ ی خود جدای؟

صفت گشتہ ی تو در این جہاں

تقل۔ گل کردہ باد لبایں ^{تنگ} گوی
چنگ در زلف من زد چو شانہ

فرم و آہستہ و دوستانہ

با من خستہ ی بنوا داشت

بازی و شوخی بچگانہ۔۔۔

ای فسانہ! تو آن باد سردی؟

ای بسا خندہ سا کہ نزدی تو

بر خوشی و ہدی گل من

ای بسا کامدی اشک ریزان

بر من و بردل و حاصل من

تو دزدی، پاکر روی پر یوار؟

ماشنا سا۔ کہ ہستی کہ ہر جا

با من بنوا بودہ فی تو؟

علہ

کو صی میان نور و کجور درمازندران

کورگ ویاژ (Korgueviajz) برگہائی ہوتی سبز رنگ

مایل بن کستری کہ گلہای زرد دارد۔

ہر نام کشیدہ در آغوش،

بہشتی من افزودہ فی تو؟

ای فسانہ!۔ گویا باغم دہ!۔۔۔

فسانہ۔ "بس کن از پریش۔ ای سوختہ دل!۔

بس کہ غفی دلم ساختی خون

با درم شد کہ از غصہ سستی

ہر کہ لاغم فرون، گفتہ افزون؟

ما شقا! تو مرا پیشناسی،

از دل بی حیا صوفیہ

من یک آوارہ ی آسمانم۔

وز زمان وز من باز مانده،

ہر چہ صستم، بر عاشقا غم،

آئینہ گوی منم، و آئینہ خواہی

من وجودی کہن کار قصتم،

خواندہ ی بی کسان گرفتار

بچہ ہمارا بہن، مادر پیر

بیم و لرزہ دہد، در شب تار۔

من یکی قصہ ام بی سروش!

(دنبا دارد)

مشورہ

نہ آئیں اشک آنکھوں میں دے قہقہے

تعل کی رہگی لاج، قایم نظم دل رکھو۔

یہ میرا مشورہ ہے، غور کرنا کرے نصرت

دیئے فرقت کے جلنے و چراغ ازمرا

مشورہ حسین آفری۔ ۱۔

حکیم طهرانی

آقای علیرضا از لاهور

با عروج منور، جلوت و تاریکی مغرب منزه می
ره ذوق و غالب و شیشه و سون و شامسره
ایم بیایان آمده ثبت آیم و داغ رسید
است و تعلیم مساین نیم قاره هند و پاکستان
مرستید چون آفتاب نصف النهار و درخشید
عاده عظمت رفته و اصلاح او منار آسمند
سید امیر علی، حسن الملک، و قار الملک اندر
و شبلی و اشال آهای کوشیدند، هر گوشه
نزدن و معاشرت قهرآ از قسط انگلیس ها
ردید.

ین محیط حکیم فیرزد الدین، حمید و طهرانی از
نه وجود قدم نهاد. مولودی امرتسر پنجاب
۱۸۸۲ میلادی است. در یک و نیم سالگی
انت پاری محروم گشت چون ششم هوش کشود
کارزار عالم تک و تنها یافت بنا بر این

دن سلفی رزق خود از خود تراش،
نه خود را خود بنا کرد، فارسی. محله که صاحب
ابود، طهرانی مرحوم از علم قرأت و دینیات
بخت، چون در حصار مرد فارسی گوی که محبت
اشت. اقامت می کرد به از صحبت وی حکیم

طهرانی در ایام طفلی با شعار و محاورات فارسی آشنا
گردید. بجزده سالگی نصاب ابتدائی دینی را بیایان
رسانید. در السنه مروج پنجابی و اردو و فارسی
و عربی مهارتی یافت، که به این چهار زبان طهر هم
می گفت و به هم نامزد و پیام می نوشت، اما توجه زیادی
به فارسی و اردو داشت. در علوم و فنون مختلف مانند
منطق و فلسفه و انبیات و طب و رمل و نجوم و خطاطی و
نظم و شعر و ترجمه از عربی و فارسی با اردو مهارت
وافر داشت.

و سائل معاش ایشان طب و خطاطی و تصنیف و
تالیف و درس و تدریس و روزنامه نگاری و نشر و تالیف
های «تهدیب الاخلاق» و «سجده و ایستاده» و «حقوق»
و روزنامه موقر و «کبیل» (امرتسر) بود.

طهرانی در اواخر سال ۱۹۳۰ میلادی بمرض سوء
القتیه مبتلا شد، تا شش ماه معالجه اقامه داشت، ولی
به بهبودی نیافت بالاخر در ششم ماه فروری سال ۱۹۳۱
میلادی بوقت صبح جهان فانی را بدرود گفت.

مفسر قرآن خواجه احمد الدین رحمته الله علیه که در آن
ایام زنده بودند، ماده تاریخ وفات را چنین برآوردند
«منفور خدا و اقامت این سطور به نظم کشید و بر فراز
طهرانی بر لوح سنگین کنده و نصب شد» این است.

تربت فیروز طفسه را کی که بود
بلوه انگن اندرو نور خدا
جستش سال وفات از عارفی
بے تأمل گفت به معفور خدا
۱۹۳۱

اخلاق طفرائی لغایت دل کش و متوازن بود
در سخن و سبب جاذبیت و ملاوت بجدی بود که طلب
احباب و تلامذه از صحبت شان سیر نمی شد بمقت
اسلام اعتقاد تمام داشت، اما از تذبذب و تفرق اجتناب
کامل می ورزید. هیچ فرق خود را متعصبانه منسلک نمی گردانید
مشرک و سنی داشت، که اهل مذاهب مختلفه حلقه بگوشت
اموات و موات شان کشیده بودند و بزرگ خویش
می نپداشتند و حلقه شاگردانش بسیار وسیع بود، اما
بزیان خویش کسی را شاگرد خود نمی گفت و آنکارو توجیح
فطری داشت -

حکیم طفرائی شعر عرب میل خاصی داشت به
معلقه و دیوان تنبیه و حماسه را همواره می خواند. غالب
اشعار معلقات را گاهی گاهی به ترنم و پذیرای سرود
و احباب خاص را بشرح لطیف آن محفوظ می فرمود، از
شعرای جاہلیت امر، اقبس و از شعرای مابعد تنبیه
را بسیاری ستود، و در فارسی بسجده و حافظ و نظیری
و عرفی را او تمند بودند. در اردو میر و غالب را از نابغ
میشرد، راجح بسجده و حافظ می فرمود که این دو شاعر
بزرگوار شاعران هر عصر اند، و در کلام خود چنان زبان فصیح
و شیرین را استعمال کرده اند، که بعد مرود و دور که نه و
متروک نخواهد شد، و سعدی و حافظ امروز همچنان تازه
و جوانند که شش و هفت قرن پیش ازین در زمان خود

بودند، حکیم طفرائی در طب مهارت تام داشت و کتب نهائی
طب را درس میداد و ترجمه آنرا بسیار روی سلیسی کرد.
و ما بنامه عاقله مقالات طب نظری و عملی ابدانشری کرد
و در ادب فارسی بامرزا عبدالقادر بیگلر عظیم آبادی مکالم
وی عشق و ارادت عظیمی داشت، چنانچه بنده غزلهای بیگلر
مرزا را از ایشان خوانده و حظ روحی حاصل کرده است -
حکیم طفرائی از (۱۹۱۱) سالگی به نشر سرائی آغاز کرده بود
و غزل و قصیده فارسی را استادانه میگفت این قصیده
او در مدح ناخدا در کنیادی از کلام اساتید میسر -

اے جاہ و حشمت تو ببیند گر آسمان
دارد همیشه بر قدرت نجم سر آسمان
او صاف تو اگر نبوید و دبیر سپهر
تا رطلوط خرد کنش مسطر آسمان
باز از عدل گرم چنان شد بسجده تو
معدوم گشت کینه شکاری و در
شعر آخر بهترین نمونه مضمون آخرین است -

بامد هزار وید تا انجم ندیده است
هرگز بدر چرخ تو جهان داور آسمان
و اما تو آرد و شب و صبحش تپی کشد
تا بر سر تبار کشد گوهر آسمان

ندرت مضمون و روانی زبان هم درین ابیات
است -

گر هم رکاب اسپ صبا پیکر
ماند بان نقش سمش پس تر
و اتم که قطره فی ز محیط نوال
خود را نموده گر چه بیم اخلاص
نظر معاصرین :- مولانا طفر علی خان مرحوم

آهنگ دی از حسن مستدر سابق مایات پاکستان در
مقدمه کلمات طهرانی می نویسد -

در بخیاں من حکیم طهرانی استناد من بوده است در
شعرش عنصر قادر الکلامی بدرجہ اتم موجود است نزاکت
خیال و حسن بیان از غنقات شعر است ، تازگی اشعار
از کلام اکابر اساتذہ یادی دهد ، قدرت کامل که بر زبان
داشتن ، در کلام شان جایگاه دیده می شود ، سبک فصاحت
اولیایی ، چنانکه هست مثلاً در تصفیه مدحیه ذواب را مپور
می سرایند -

چه در گنجی که فکریب است ناکیبان را
چه در گنجی که صبورئی ناصبور افتاد
چه در گنجی که بر و لمعه لمعه جلوه طور
چه در گنجی که در و بقیه بقیه نور افتاد
- قصیده دیگر ازین هم فائق تر است

تاجداران را جهان در خیرین در گهیت
بوسه خیزد از شفاء ، و مسجد یزد از جباه
در نوازش گاه جودت جود و احسان را مان
در نمانش گاه جاہیت جاہ و حشمت را پناه
قصیده در مدح نظام دکن که در شانزده یا سیزده
سالگی گفت از لحاظ قدرت کلام مجیر العقول است -

چه در گهیت خلک با شمعاع هر از ان
غبار و گرد بر و در دم طلوع کسور
چه در مدح ابیت که آن جا ، ز بارش انوار
نمکن است شرح امتیاز شام و سحر
بعثت - صمیمیت و عقیدتی که حضرت برالت پیت
داشتند در بیشتر اشعار لقیه مشہود است مثلاً

.....

ای آن که در برگند سبز آرمیده ای
دید انچه امتت زخم آ یا ندیده ای
رومی خداک مایه تاز و د عسالمی
کوبین را سرور دل و نور دیده ای
تغزل : مدوح نغزل که در کلام آن مرحوم مخفی است
از اساتذہ قدیم حشریه گرفته است میگوید -

من و تو مست اتحاد شدیم
خود بگو در میان حیا چه کند
بتی که پرده نشین حریم دل بوده
بجهر تم چه قدر عسالم آشنا شدیم
کشیدم در تمناش من از هر ارزو و سنی
چه خوش اسامع نادان که بر دارم از کجانی
قدرت کلام تنہا خاصه کلام شان نیست بلکه در
ولطافت تحمل نیز در آن دیده میشود مثلاً -

لطمه های موج را آماج گاهیم روز و شب
گرچه از دریا چو ساحل بر کنار افتاده
کی سر آید جاده منزل گیم که گنج
اول و آخر فی دار و قمار چو
پایبایها بود استقامت هم
زیر پا چون سایه است
آن چنین را عجز از
اختیار از ما چه
این چنین اشعار لطیف و
است ، و در برخی اشعار
موقوفه و عبرت موجب
آمد پس اشعار را
اینست مسائل زندگی

قریب از جل و درید است و ز من دور تر است
 یزتم با کد شد و در رگ جان از من
 و گداز نیز جز کلام اوست ، در قلعه ای که نویسد
 انخاب خرموده - بی آوری دهانده -

یزیر اعتذار از طغریائی عزیز
 آنکه از منبند الم هیچ کس نرسد
 احساس غم را به پیرایه ای لطیف انخاب

ز باده نوش میکده آرزو پیرس
 پند آن که غم کشید ، زین خار بود
 شعر سوز غم را بشوخی و استغفار آیمده اند -
 ی چشم اگر تو ابروی جوش اشک چه
 ن دل اگر تو برف نی اضطراب ، چیست؟
 لطیفی که سوز دل را باز نکند تخم آیمده شایان

ده صد ارمان و خون گردیده مدحست بدل
 هم مرگ جوانان سوگو را نشانه ام
 اطلال را نوش تصویب کند

بای بر شکان پیرس
 بسحاب می ریزد
 از سرحد کمال گشت
 بهشت شباب می ریزد
 اشعار با اسرار قدیم دوش بدوش بنظری آید
 این را گفت :

چشمی را غم قسم خوردن بجان خویشیت
 آن که آن تو که یا دم میت سوگندی دگر
 غم چون آفرین طغریائی هم دیدنی است :-

جز ز پایی خطائی نیست که من رفته است
 هم بیایش بهر عرض اعتذار افتاده ام
 هم چنین : تنش شعر حافظ

آسمان بار امانت نمودن است کشید
 ز سره فال بنام من دیوانه زبند
 طغریائی آن بیت سروده است :-

ز در رخ و سما نغمه دم عرض امانت
 این که بهیستر حضرت انسان شدنی نیست

لا اله الا الله حضرت مرحوم در علوم مختلفه از احاطه و شمار میرود
 اند ، در شعر هم بسی ناموران عصر خورشیدین گلشن
 کمان شان بوده اند ، از آن علمه صوفی تبسم رباع کلیات
 طغریائی (مرزا بیضاوردی ایرانی ، مرزا شجاع ، دکتر
 خفاعت احمد تسنیم جلال الدین اکبر ، برهم ناصح دت ناصر
 امرتسری با وج شهرت رسیده اند - این نویسنده
 گننام هم تنگ تلاطمه حضرت است -

(سودشت)

بقیه ضیاء محمد طیب غزنوی

ایمان بود که از کتاب فوائد الجولی و کتاب سلطان
 سحر نقل شده بود -

مخطوطه موجوده صرف ۳۳ باب دارد و نصف آخر
 آن موجود نیست ، و از بودن نسخه کامل این کتاب دهائی
 خبری نداریم - هلد اول این کتاب یک خاتم دارد
 که در باره مجنون ناخواه - اخلاط آن غم گذر
 عاقر قره بوده ولی نامکمل است

(سودشت)

ناطق مکرانی

د نام الحق کو شہر استاد فارسی گو و غنٹ کالج کو مٹھا

مکران سرزمین تاریخی معروفست کہ در عصر ایشی
کبیر (۵۲۱ - ۴۸۵ ق م) آنرا میکیا یا گدروسیا می
نامیدند و مورخین عرب آنرا مکران و مکرانشان
گفتند که در عصر حضرت عمر در سال (۲۳ هـ) آنرا فتح
کردند که در تحت اداره و ایالت تازی ماند و بعد از آن
خلافت خانواده های محلی بر سر اقتدار آمدند - سپس دو
صد سال قبل نصیر خان اول این خاک را مفتوح ساخت
و مکران تحت انتظام قلات آمد تا که بعد از قیام پاکستان
در ۱۹۴۸ م بحیثیت ملحد و منفرد در پاکستان شمول یافت
از جهت تعدد های رمانوی این خطه و تاریخ بلوچیان
خیلی مهم است قلم سستی و پنون را به باین سرزمین است
و در اوایل قرن نوزدهم شاعر فارسی زبان گل محمد ناطق در آن
زندگی بسر کرد، در باره سال تولدش تذکره نگاران و
مورخین عصر خویش اند - همین قدر آگاهیم که او نیمه اول
عمر خویش را در خجاسر بر در که حالت هموطنان خود را
درین ابیات گفته است :-

نه گمانی به بغل شان نه قلم در کف شان
در بغل بهیرم و در دست تبر می بهیم
شاید ناطق مدتی بسبب ضیق معیشت بسوی ظم نجوم
میل کرده باشد چنانچه خودش گوید -

ناطق چه بلا بد صبر بد فسال شدی
دور از وطن و عیال و اطفال شدی

شاعر شدن از بهر فلاکت کم بود
لای خانه خراب باز مال شدی
چون در مکران قدر دانی را ندید بجانب سند
مسافرت نمود و آنجا میر صوبدار خان تالپه او را خست
گرانی داشت، ولی بعد از و در آنجا نیز عمری را به
بیچارگی میگذرانی که از آن شکو با دارد مثلاً
آبر و گر طلی آب مٹاری مطلب
نغمه چرب بجز نان جواری مطلب
(مٹاری در جوارجید را با د قریه است)
درین غزل فیض نیز از روزگار شاک است
و گوید :-

باصفر ریز خون دل ای چشم تر هنوز
نفس شده است نغمه عشق حبسگر هنوز
بلبل ز ذوق کج قفس دم چه میزنی
کز ناله شوخسته بی بال و پر هنوز
پاتا بز انوم همه فرسوده و همان
نغم در آتشست به شوق سفره هنوز
صد جام عالیه زدم و العطش زنان
جان میبدم به قیمت جام دگر هنوز
ناطق اگر قدح زخم از خون جبرئیل
دارم بدست رحمت عاشق نظر هنوز
بعد از آن ناطق به تلاش معاش بسیار است

نیزادگان اوده رسیده و بر طبقه و اید علی شاه
و گفت -

بیا از جانب ناطق سلامی خاک مکران را
من چون غنچه دل در گلشن سهندستان بستم
ش ز یاد ترسینی بر تو میف شایزدگان و عایان
قدرت کلامش ازین مشغولی پیدا است -

شایخ خشک خامه گل فشام
گر در حسد باری تر ز بانم
ل دشتوار محمد ز والجلال است
بان خامه شجره فلال است
احسان غنچه و یگ سرایم
مان نمه زین پرده بر ایم
نن سحری چه سحری با کمال است
لال است و حلال است و حلال است
ای ره جوهر خود آزمایم
سالی جوهران جوهر نمایم
بقای چند از قصاید او که بسیار
ست -

لی الله قطب الدوله و قدر معلایش
ه با سجده رنجه آسمان آسمان سایش
ن بازی کند یا شمع طور و آتش امین
ن شمی که باید روشنی از پر تو را بش
دار و قلبی زار زانوارش پرمی بری
رخ صدید بیضا تماشا کن بهایش
ن در حضور و انبشت بس با و ناطق را
نکته پیرایش زبان بذر پالایش
ناعر معروف عصر مرزا اسد الله خان غالب

مدحی مکاتبه داشت و راجع باشعار دی اظهار نظری کرد
و معلوم است که قریب نقادی داشت مثلاً

رقعه به اسد الله خان غالب و مدحی عرف مرزا و شمه
ای آنکه بری نامه من رو بقفا کن
صد قاضی در شک بهین بر اثره خود
در آخر نامه راجع به ابن شعر غالب گفته است -
و خوک شد و پنجه زدن ساز کرد

با سر و رو و عسره به آفتاب کرد
مکاتب نقلی معصودت پنجه تعلیم داده است آیا این
چه لفظ است و چه اگر فی نفس الامر پنجه دارد یا آن که
تزد و شعرا را اطلاق سم و پنجه بجل هم دیگر جایز الاستعمال
است ، پس اعلام باید فرمود تا پی بحقیقت آن برده
باشم الله تعالی عمر بلند نصیب کناد - ناطق -

ناطق در ۱۲۶۲ هجری جهان را بدو گفت و تاریخ
و فاشش هم گل محمد خان ناطق مکرانی است - ۳۲ ناطق
عبارت از یک مشغولی و دیوان بوده که درین ایام
مشغولی ناپید است - ایک نمونه اشعار ناطق مکرانی -

سبک دل از هوس عشرت جهان بر خیز
شو بخاطر این میتر گران - بر خیز
بر زم جوش چنان گرم کاتش است آتش
شتاب از سر این شعله چون دغان بر خیز
فراغ کن نفس از فضای باغ خواه
سراغ دام کن ای مرغ زامشان بر خیز
گرفت روی زمین را سر شک گلگونم
تو نیز ناله به تسخیر آسمان بر خیز
دمید صبح و گل از رخت غنچی بر خاست
تو هم بدوق صبوی ز پر نیان بر خیز

بعد قتل من خدا را خنجر از خاتم شوی
این قدر رحم از تو عالم تنفس باشد مرا
کی میتری خود در فغان باغ خلد را
این فراغت ها که در کنج تنفس باشد مرا

انتخاب از اشعار شاطو

چگونه جان سلامت بر من ز سفاکی
که بر درش ملک الموت سبیل افتاد است
جبرس بنالند انم مقلد دل کبیت
که نا تو بے خود و بی ز تحمل افتاد است
گذشت موسم و رفتند هم زمان و هنوز
سفینه من مسکین سبیل افتاد است
خارم ولی کلاب زمین می توان کشید
از بین که بوی همدی گل گرفتار ام

ستاره سحر سوزی تست چشمک زن
قدح گرفته بجف چو آسمان بر خیز
بکج موسم زاهد نشسته پیر شدی
دی بدیر نشین، می کش و جوان بر خیز
سرای تست که گشتی اسیر غم ناطق
که گفته بود ترا که در مغان بر خیز

غزل دیگر

گرچه بلبل کلمه ای از خار و خس باشد مرا
گشتی باشم اگر گشتن بهوس باشد مرا
تا چه آید بر سرم از دست برد و عاقبت
گر ز بیداد و شفقت داورس باشد مرا
آه می دل میستم یارب چپرا در راه عشق
نال بے تاثیر مانند جبرس باشد مرا

حکم غم یارست که ما زنده بمانیم
در زود نژاد گنه از جانب ماییت
فریاد نه گوئی که بگویش بر سیده است
نالق بتخاقل زده شر یادرس ما
نمید انم شهید تیرم شاگان که شد ناطق
کفن از پردای چشم کردند آهوان اورا

(مورد شمس)

ضیاء محمد طبیب غزنوی

قاله اردو حکیم محمد عبد الوهاب غزنوی پروفیسر طبی کالج حیدرآباد دکن

قبل از محمد بن تعلق از ۷۶۶ تا ۷۵۲ هجری قمری
بود توضیح میدهد - ولی مجموعه ضیائی کتاب بسیار
خوبی است که درین مورد بجا معلومات تحقیقی میدهد
از قرار تاریخ - شاید این امر مسلم است که محمد بن تعلق شاه
در اوایل سلطنت خود دولت آباد را بعوض دسلی
دار السلطنت خود قرار داده بود و به رعایای خود
دستور داد که از دلی بصوب دولت آباد هجرت
نمایند - در نتیجه آن هزاران افراد دسته دسته
تافلدهای متعدد طرف دکن رهسپار و عده ای از
آنها در اثنای راه با مرگ ناگهانی معارف گردیدند
و گمانیکه زنده ماندند دست خوش غلط و مرض
گردیدند -

او ضاع مذکور را مؤلف مجموعه ضیائی - در مقدمه
تالیف خود بدین الفاظ تذکار نموده

مکتوبه منبذة انفع المعاهد ضیاء محمد - محمد
مسعود رشید زنگی عمر غزنوی عرف مبارکباد
که در شهر دسلی سبعیات و تلخیص بحکم
فرمان خداوند عالم المخصوص بعنایت الرحمن
الوالجها به محمد بن تعلق شاه سلطان که تا
نفع صدور جاری بادر رسیدم و در شهر سلطان
تقبول که آه و آفتاب گویند - یدم شهری عظیم

الطیای صاحب تالیف که ترنهای قبل در هند بوده
است که بسبب گمانی این طبیب جمید
ایم ، در کتب خانه آصفیه حیدرآباد دکن
ری بنام مجموعه ضیائی ، موجود است ،
بن تعلق شاه (۷۶۰ هجری) تالیف و در حدود
نسخه شده و دارای ۲۳۷ ورق ۷۷۷ اسطی
(در ۵) الف است مؤلف این کتاب ضیاء محمد
حیدر زنگی عمر غزنوی معروف به مبارکباد
با هر عصر خود بود که در عهد سلاطین اسلامی
ن بدربار آن شاه مشهور بود -

تاریخ طب در آن عهد خیلی روشن نیست
بن بایونی در تاریخ فیروز شاهی تحت
الطیای عهد علاء الدین خلجی و در ۳۶۳
۱۸۶۰ () ذکر بعضی الطیای معروف را آورده
نشاف بعضی او ضاع طبی آن عهد که مک
اجع به تالیفات و با عملیات این فن که
یک تاریخ بمشاهده نمی رسد ، و نسخه
ای که هنوز به مطالعه آن موافق نشده ایم
بیل در خصوص پیش رفتهای فن مذکور و
آن عهد مندرج بود و شرح آن ترقیات
در عهد فرمانروایان دیگر و در ملان تعلقبان

د سواد و خوش و ولایتی و لکشت لعلت های
فراوان و دیوهای پایان و درونی شهر
خوش با وجودی آب روان - اما درین
سال نوبت زحمت و عیال بود، چنانچه بیشتر
آدمیان که در محبت ویرا شده بودند -
بر زحمت حق پیوستند -

پس از آن مولف موصوف راجع به مبتلا شدن
نود به ناخوشی های گوناگون ذکر کرده میگویند که چندین
اطباء بمعالجه من پرداختند اما سودی نه بخشیدند
در نگاه ایزدی رجوع نموده مناجات کردم در عالم
قاب و دیدم که خواجه شمس الدین مستوفی به کتاب مجموع
نقشی خود اشاره نموده هدایت فرمودند که برو
برای مداوای مرض خود بآن مجموعه رجوع کن هرگاه
صحت یافتی علم طب را آموخته بخدمت خلق پرداز -
مؤلف طبق بدایات خواجه موصوف عمل نموده چون
صحت یافت بر آن کسب علم طب مجموع شمس الدین
دیگر را درین فن خواند - همان بود که در نتیجه مطالعات
و سیع فن طب - لب لباب آنرا بنام مجموعه ضیائی
ترتیب و واقعه را بدین الفاظ در مقدمه آن تذکار
نمود -

« و بنده در مدت دو سال و چهار ماه
با انواع زحمت مستوفی بود، هر لحظه
و لمحظه بلیان ما را طلبیده و حال خود
باز نموده می شد، و هر چه می گفتند علاج
کرده می آمد، تا مگر آن زحمت بصحت
انجامد و در دودل بیار آمد - هیچ سبیل فایده
نمود، بلکه هر روز زحمتی مزید و هیی مستزید

می شد - تا شبی بصبح دمی در حضرت حوت
که شفا بخش دروندگان علیان است -
بنالیدیم، همان شب عمر خویش خواجه شمس الدین
مستوفی را خواب دیدم که می گوید من کتابی
مجمع کرده ام در طب مجموع شمس الدین نام دارد
تو درین کار و توفی داری آن را پیش گیر و دوای
خویش ساز تا حق تعالی ترا صحت بخشد، و بعد
از آن و بنال این علم باش تا محتاج دیگری
نباشی، و حق را نیز از وضعی باشد هم چنان
کردم تا حق تعالی بکرم خویش صحت بخشید
و بعد از آن و بنال جمع این چند ورق شدم
پس از آن مؤلف مجموعه ضیائی، کتابهای قبلی را
نگار را خد تا لایف خود تذکار نموده -

« تا نون شیخ ابوعلی سینا، ترجمه مقرون جالینوس،
کامل الصناعه، ذخیره خوارزم شاه، مولف
اسمعیل جرجانی، مجموعه غلکی - شفاء الملوك
مقامه الابدان، ابستان العطارین صحت
علائی مخزن الشفاء و معدن الغنا، مجموعه شمس
که ترجمه فارسی کتب اطباء ی سده نیت، طب
گیلانی، مجموعه حمیدی، مؤلفه خواجه تلج الدین
ابوبکر فیروز گنجی - حکیم سر مکنون محمد ترکان تازی
و دهرنس الحکیم، نکته الاصول فی فواید الخیر
کتاب سلطان سبخر ملک شاه رحمة الله بشتی
بر علاج داد و ده بر برای اسپان - زهره
الزواجر فی معدن الجواهر، نزهة الغنا
و در یقین الشبان، منافع الناس
از مطالعه دقیق نامهای کتب فوق باین نتیجه میرسیم که:-

تب در آن عصر در خاک هند و پاک مروج بود
 ده میشد و مؤلف موصوف برسانهای عربی
 فکرت و قوت تام داشت چون طب عربی
 طه هند رسید از روی آب و هوا و مزاج
 ساکنین آنجا، بعضی تغییرات درین فنون در نما
 مواد جدید بر آن افزوده شد. مثلاً فن طب
 تحت مطالعه آورده شد و موادیکه مفید
 آن موجود بود، برین فن افزودند فن مذکور
 نای معالجه انسانان بکار برده میشد، بلکه
 ادوی حیوانات مانند اسبان نیز مستعمل بود،
 ن زمانه یگانه وسیله جنگ و دفاع همین
 پس باب چهل و پنجمین کتاب مذکور که برچهل
 منقسم است در باره معالجه اسبان بحث
 این باب از دو کتاب، دیگر بنام نکته الاصول
 فیول و کتاب سلطان سخنر ملک شاه مأخوذ
 برآمده و سنجکاری شعبه های خاص این فن
 ید - در باب ۱۰۰ هر طریق معالجه باید تفصیلاً
 ه چون کشش فلزات و استعمال کشته با
 ارج داشت - در باب ۱۰۱ بعضی طریقه های
 متن سیاب و طلا و نقره و مس از کتاب
 ف سندی ناگارجن و از کتب دیگر هنوز
 اسلوب استعمال آن بحث کرده است -
 م تسخیر و طلسمات نیز در آن زمان مورد تجسس
 ه بلکه در ازاله امراض مختلف بکار برده
 در نوشتن باب ۲۴ از دو کتاب دیگر بنام
 هرس الحکیم و گفتار محمد ترکان تازی
 کرده است علاوه بر آن کتابها یکده و نهم

مذکور است و در خارج هند نوشته شده اگر آنها
 همان کتابها یکده در خود هند تالیف گردیده بدست
 برسد - معلومات مفید و کار آمدی از آن بدست
 خواهد آمد -

از ویجاچه «مجموعه ضیائی» می توانیم استنباط
 کرد که مؤلف آن بر آنچه از کتب دیگر طبی اخذ کرده است
 بعضی نقل آنهایی باشد، بلکه طریق استعمال نسخه جات
 و از آن آن ادویه را که با فهم و ادراک مردم این منطقه
 نزدیک تر بود با هم مطابقت داده و ترجمه بعضی اصطلاحات
 طبی غیر فارس و نامهای بعضی ادویه عربی که نا آشنا بوده
 به زبان محوم کرده است، از کتاب «ناگارجن» بعضی ادویه
 مهم و راسخ را در یک باب جداگانه بیان نموده و
 تجارب خویش را نیز بر آن افزوده است و این جمله
 را مؤلف موصوف با الفاظ خود چنین نوشته است -

آنچه قریب فهم و موافق این دیار بود، بوفی
 و ترکیبی که در کتب مذکوره بود جمع کردم
 و در کم و بیش آن هیچ و هر تصرفی ناسختم -
 اما بعضی دارو ها که بخت عرب و وضع
 اطباء بود و معلوم نمی شد، بزبانی و نامی
 که درین دیار مصطلحت تجریر کردم، و
 آنچه ادویه و راسخا از گفتار ناگارجن
 طبیب هندی و جو گیانه دیگر بود
 علیهمه بانی نبشته آمد، و چند ادویه که
 تجربه پیوسته بود برین زیاده شد

اصل این کتاب (۴۵) باب در شرح امراض مختلفه
 و ادویه و معجونات و شربت ها و ترکیب ادویه و دیگر
 مباحث طبی داشت و باب چهل و پنجمین آن شکل بر علاج
 (۴۶)

حضرت حسین معرشمس بلخی

(از ریحی ابد الحی - ریسرچ اسکالروادارہ تحقیقات عربی و فارسی بہار ہند)

بحیثیت ایک صوفی صافی بزرگ کے حضرت مخدوم حسین معرشمس بلخی ہم کی شہرت ہندوستان کو پہنچ چکی ہے، خصوصیت کے ساتھ صوبہ بہار کا ہر فرد آپ کے علوم تربیت کا قائل ہے۔ لیکن علمی و ادبی حلقوں میں بہت ہی کم لوگ ایسے ہیں گے جو اس سے واقف ہوں گے کہ حضرت حسین بلخی نہ صرف یہ کہ فارسی کسے ایک ماہر تیار تھے بلکہ ایک بالکمال شاعر بھی تھے، چنانچہ اہل فن کے ان صفات کے ذریعے حضرت حسین بلخی کا فارسی ادب کے شاعر کی حیثیت تفسار ف

مقصود ہے۔

نام و نسب :-

نام حسین آپ کے والد سلطان معز الدین کی نسبت کی وجہ سے معز اور دادا شمس الدین بلخی کی مناسبت سے شمس کہے گئے، آیا دادا اجداد کا مولد و مسکن بلخ تھا اس لئے بلخی کہتے ہیں۔ تخلص حسین اور لقب نوشہ توحید اور سمندر توحید حضرت حسین کا سلسلہ نسب دس واسطوں سے حضرت ابراہیم ابراہیم تک پہنچتا ہے۔ جس کی تفصیل درج ذیل ہے۔

حضرت حسین بن سلطان معز الدین بن سلطان شمس الدین بن شاہ علی بن شاہ حمید الدین بن شاہ سراچ الدین بن شاہ بزرگ بن شاہ محمود بن شاہ شہالم بن شاہ ابراہیم بن شاہ دہم بلخی۔

خاصہ فی حالات :-

حضرت حسین بلخی ہم کے دادا سلطان شمس الدین بلخی کے بادشاہ تھے، لیکن اپنی سلطنت اپنے بیٹوں کے حوالے کر کے

ہندوستان چلے آئے اور محمود تغلق کے دربار سے منسلک ہوئے، پھر بعض امرا کے سلطنت کی بددیانتی کی وجہ سے بدول ہو کر تلاش شیخ میں نکل کھڑے ہوئے بالآخر حضرت مخدوم احمد چمپوش ہم کے فضل و کمال کا شہرہ سن کر بہار شریف (ضلع مجید صوبہ بہار) پہنچے اور آپ کے ہاتھ پر بیعت کر کے بعد بہار شریف میں منتقل سکونت پذیر ہوئے اور اپنی اہل و عیال کو بھی ہمیں بلوایا۔

بڑے صاحبزادے حضرت مولانا شمس بلخی ہم حضرت مخدوم شیخ شرف الدین احمد بلخی منیری ہم کی جانب مائل ہوئے اور درویش کامل ہوئے۔ منجھلے اور چھوٹے بھائی کے سوا سلطان معز الدین اور تھمر الدین بلخی نے انتخاب شیخ میں اپنے والد اتباع کی۔

پیدائش :-

آپ کے دادا سلطان شمس الدین بلخی کی ایما پر جب آپ والد عازم بہار شریف ہوئے تو راہ میں کچھ عرصہ کے

پوسٹ گریڈ ٹیچر آباد میں ٹیچر رہے اور وہیں آپ کی ولادت
ہوئی۔ سال ولادت کی صحیح نشان دہی ممکن نہیں۔ لیکن مولف
برۃ الشرف نے حضرت حسین علیہ السلام کے چچا مولانا مظفر علی
مستحق تحریر کیا ہے کہ بہار شریف میں حضرت مخدوم شرف الدین
پاس ۱۲۵۵ھ میں پہنچے اور حسین علی کی پیدائش وہی
بہار شریف کے سفر کے درمیان ہو چکی تھی۔ اس طرح اس
بہار پر پتہ چا جا سکتا ہے کہ آپ کی پیدائش ۱۲۵۵ھ اور ۱۲۵۶ھ
درمیان ہوئی۔

لیکن آپ کی ایک مشہور "زاوالمسافرین" کے آخری

حصہ

درمختصر و دست نہد و ہجرت

گشت آخر میں کتاب تمت

ہے یہ انتباہ ہوتا ہے کہ آپ کی ولادت سنہ ۱۲۵۵ھ سے کچھ
لی ہوئی ہوگی، حالانکہ یہ قطعی نامکن ہے، اس لئے کہ میرت
شرف علی کی روایت کو بنیاد مان کر پروفیسر سید حسین صاحب
نے مولانا مظفر علی کی ولادت کا سال ۱۲۵۵ھ سے ۱۲۵۶ھ

درمیان قرار دیا ہے اور یہ لکھا ہے کہ مولانا حضرت
مخدوم کے پاس ۳۰ یا ۳۲ سال کی عمر میں پہنچے اور اس وقت
انہ حضرت حسین علی فاضل روائیوں کی بنا پر سن شعور کو
ہیں پہنچے تھے، اس لئے مناسب یہ ہے کہ شعر مندرجہ میں
سہفت کو مشن سمجھا جائے۔ اور اسے کتابت کی غلطی پر
عمول کیا جائے۔ اس طرح سند ولادت میں جو اختلاف

ہے وہ دور ہو جاتا ہے

تعلیم و تربیت :-

آپ بچپن ہی سے اپنے چچا مولانا مظفر علی کے زیر تربیت
ہے اور تعلیم بھی آپ ہی کی نگرانی میں ہوئی، مولانا نے ایک
علی نحو صحیح مسلم معہ سند حدیث کے آپ کے خوالہ کیا تھا۔

جس سے یہ پتہ چلتا ہے کہ آپ کی انتہائی تعلیم بھی مولانا ہی کے
ذریعے اتمام تک پہنچی۔

مولانا کی معیت اور مستحاضی :-

سفر و حضر غرضیکہ ہر جگہ اور ہمیشہ اپنے چچا کے ہمراہ رہے
اس لئے ان کی ذات سے فائدہ اٹھانے کا آپ کو پورا پورا
موقع ملا حتیٰ کہ دوبار مولانا ہی کے ہمراہ زیارت حرمین
شریفین سے مشرف ہوئے۔ ایک عرصہ تک مولانا ہی کی
وجہ سے سنار گاؤں (بنگال) میں بھی قیام رہا۔ مولانا کے
وصال کے وقت عدن میں اپنے اعز امی آپ کے سوا کوئی
موجود بھی نہ تھا اور مولانا ہی کی محبت کا اثر تھا کہ آپ اپنے
والد کے پیر حضرت مخدوم احمد چرہ پوش رحم کی جانب مقلقت
نہ ہونے اور حضرت مخدوم شرف الدین منیری رحم کے حلقہ مجوش
ہو کر فرقہ و خلافت سے سرفراز ہوئے اور مولانا مظفر علی کے
ایمان کے بعد حضرت مخدوم شرف الدین رحم کی خانقاہ
کے سجادہ ہوئے اور تقریباً ۱۰ سال تک سند سجادگی پر جلوہ
افروز رہے۔

وفات :-

حضرت حسین علی نے تقریباً نوے سال کی عمر بانی آپ کی وفات
بہار شریف میں روز شنبہ ۲۴ رذی الحجہ ۱۳۴۴ھ میں ہوئی
اور بہار شریف ہی کے ایک محلہ بہار پورہ میں آپ کا مزار
مبارک مرجع خلافت ہے۔ گلی بہار شرف ماوہ تاریخ
وصال ہے۔

تصنیفات :-

چونکہ مولانا مظفر علی رحم خود بھی تصنیف و تالیف کا ذوق
رکھتے تھے اور نشر و نظم دونوں فن پر کامل دستگاہ رکھتے تھے
و چنانچہ نثر میں مکتوبات کا مجموعہ مرتبہ حسین علی اور مجموعہ اشعار
نظم میں آپ کی یادگار ہے، مجموعہ اشعار کی تصبیح کے

بعد مع حالات کے پر۔ فیض محمد بن صاحب نے ادارہ
تحقیقات عربی و فارسی بہار پٹنہ سے حال ہی میں طبع
کرایا ہے۔ اس لئے آپ کی رہنمائی اور سرپرستی میں حضرت
عینی بلخی رحم کو بھی اپنی صلاحیتوں کے اجاگر کرنے اور اپنے
خیالات کو ظاہر کرنے کا نظم و نشر دلوں ہی میں موقع ملا۔
میرا آخذ اس وقت جناب سید شاہ محمد علی صاحب مدظلہ
کا کتب خانہ ہے جس کے دیکھنے کے بعد یہ نتیجہ اخذ کرنا پڑا کہ
نثر کا حصہ نظم سے وسیع ہے پھر بھی نظم میں جو کچھ ہے اس کا
بہار ہی ہے۔ اس لئے نشر و نظم دونوں ہی کا مختصر طور پر
تعارف علیحدہ علیحدہ کر دینا بے جا نہ ہوگا۔

نشر :-

نثر میں حسب ذیل کتابیں آپ کی یادگار ہیں۔ رسالہ اخلاص
رسالہ ریاض المحسنین۔ رسالہ در بیان توحید۔ مناقبات
سرساخی در بیان معرفت راہ سلوک مکتوبات۔ ملفوظ
گنج لایحی۔ یہ تمام کتابیں فارسی زبان میں ہیں۔ ان کے
علاوہ ایک رسالہ بنام رسالہ حضرات خمس بزبان عربی بھی
موجود ہے اس کا شرح آپ کے صاحبزادے حضرت حسن بلخی
نے فارسی زبان میں کیا ہے اور اس کا نام کاشف الاسرار
رکھا ہے۔ یہ رسالہ مع شرح کے طبع ہو چکا ہے۔

نظم :-

در حقیقت اس وقت میرا موضوع تحریر حصہ نظم ہی ہے۔ یہ
حصہ آپ کی ایک مثنوی اور ایک دیوان پر مشتمل ہے۔ یہ دونوں ہی
میں علیحدہ علیحدہ تعارف کی محتاج ہیں۔
مثنوی :-

مثنوی کا نام "زاد المسافرین" ہے، اس کا ایک نقلی نسخہ
۱۲۸۷ھ اس وقت میرے پیش نظر۔ یہ اوسط تقطیع کے
کافز پر ہے اور ۳۰ صفحات پر مشتمل ہے ہر صفحہ پر ۱۵۱

اشعار ہیں ابتدا و ذیل کے اشعار سے ہوتی ہے۔
مے بر ترازان ہمہ کہ گفتند آہا کہ پدید یا نہفتند
آہنگا کہ توئی چو من نیامد کس محرم این سخن نشاید
اور انتہا حسب ذیل اشعار پر ہوتی ہے۔

این گنج کو را یگیا کشادم داد بدعاے خیر یا دم
در مہفتہ و بست نہ ہجرت گشت آخر این کتاب تمت
اس مثنوی کے ذریعہ اسرار و رموز راہ سلوک و تصوف کی
وضاحت بڑے اچھے انداز سے کی گئی ہے اور ہر مقامات کی
الگ الگ تشریح کے باوجود تسلسل تا آخر کتاب قائم رہتا
ہے۔ ہر مقام کی تشریح کے لئے علیحدہ علیحدہ حکایتیں بیان کی
گئی ہیں۔ لیکن کمال یہ ہے کہ ہر ایک مقام و حکایت مقصود کے
اعتبار سے علیحدہ علیحدہ ہوتے ہوئے بھی دو مقام کو متعلق
حکایتیں ایسے انداز میں بیان کی گئی ہیں کہ حکایت کم اور اظہار
مدعا کا رنگ نمایاں رہتا ہے۔ مثال کے طور پر مقام خجریں
راہ سلوک میں عشق کے مقام، مراتب اور اس کی اہمیت
کی وضاحت کرتے ہوئے ایک حکایت اس طرح نظم کرتے ہیں :-
مردے زجر و آن آزاد روزے کہ ملائے عشق دراد
در حلقہ عاشقان صادق میکرد بیان عشق و عاشق
گفت آئکہ حدیث عشق گرید باید کہ نصیب خود ہو بد
از مرتبہ بلا و محنت ابلیس قدم بود بہتہ
ہر کس کہ عشق محرم آمد فاحم زدہ و دعا لم آ
آخیا دو جہان نسیر زد پاکے ہمہ رہ و روان غفر
حلان کہ بود مرد مطلق انجان نہ بہتہ
ادواسطہ گشت خود نمواو حقا کہ ایک رسالہ بود
بود از علبات عشق و جوش ناگاہ شکستہ ہر دو
در چشم دلش آفاستند بر آب و گلک ہلاست

دیوان :-

دیوان کا بھی ایک قطب ہی تھے میرے پیش نظر ہے لیکن کتاب کے اعتبار سے یہ زیادہ قدیم نسخہ نہیں اس میں فارسی کی ۴۰۰ غزلیں ، قطعات ۴۰ نہیں اور ایک قصیدہ ہے ان کے علاوہ چند بیات و رباعی کے چار اشعار بھی اس میں درج ہیں ، ابتداء میں غزلیں قطعات اور اشعار متفرق باعتبار حروف تہجی درج ہیں ۔ ایک نظم اور قصیدہ بھی اسی ترتیب کی بنا پر درمیان میں ہے اور بیعتیں نظمیں جو ہم ردیف نہیں ہیں وہ آخر میں ہیں ، دیوان کا ابتدا ایک قطعہ سے ہوتا ہے جو یہ ہے

لے صفائی چہرہ تو داد صوفی راصفا سجدہ گاہ اہل بیت محراب راصفا
بغض حاضر چون بدیعی و مادیوسنی خال غرض چون بلبل منتظر منتظر

غزلوں میں ہر طرح کے اشعار موجود ہیں مضامین عشقہ کائنات فلسفہ ، خوش و سرمستی ، نپند و موعظت ، سلامت و روانی و رخصت و منظر کشی غرضیکہ فن شاعری کی ہر صفت کم و بیش آجکے اشعار میں موجود ہے ۔ بطور نمونہ چند اشعار غزلوں کے دیوان سے منتخب کر کے پیش کرتے ہیں ۔

طرب بیا نغمہ عاشاق را نواز ساقی بیار بادہ کہ مجھ کو پیرا
اگر چہ صورت استغیاء تعدد است ولیک

ہمہ حقیقت اشیا ر شمول و دھت اوست
دانتظار لقائش کند حسین گہ

کہ در مقابل چشمش ہمیشہ صورت اوست
ز ملک را و انام کو خود تیرہ کا روح قدی ترک را جوکہ تقدیر

در کائنات ہر جہ بصورت مقید است
از محزون وجود برین شکل آمدہ است

تس پڑھا زو عزم شراب پی کند صد جو حین ہر طرف سیدہ کیا کند
نگار اچند کے بارہ بادہ باشی

کہ تو مائی و ما با تو سر اسر

فقریک رنگیت کا نیا فردی رائیت راہ

اس حدیث از صوفیان با صفا آورده ام
چند خلوت کہ صوفی بجز الا بنود غم الا غم زانکہ ہملا زندہ ام
اے صدف در بحر حاصلی جو کلا اگر

سینہ را صدف پارہ گردانی تاؤر یکدانه شد
خود پر حین زمانست بگردد زدی فقرتین فزادی الی یوں رجوعی
مومن و ترسا وین اندر سماع اوڑہ ایم

زانہ نوا ہائے حقیقت در باب اکلندہ ایم
پارسیان اندرین رہت پرستی می کنند

ماورع در جام و تقویٰ در شراب اکلندہ ایم
ایک غزل کے مندرجہ ذیل مسلسل اشعار منظر نگاری میں اپنا

جواب نہیں رکھتے ۔
باز ہر سوئے قرب آغاز شد باز بیل با حین ہزار شد
بازگی ما ز من پیغام ناد باز شوق دہران آغاز شد
باز آں خم ہائے دشت جو شاد باز بادہ یا قدح و ساز شد
باز شہسے در نہاد زمانہاد باز آن نہا بسردنا ساز شد

قصیدہ حضرت مولانا منظر نگاری کے مدح میں ہے اور
۴۴ اشعار پر مشتمل ہے ۔ پہلا شعر یہ ہے

تا بملک فقر من عالی لوا آورده ام
پائے تخت بر سر اوج علا آورده ام

جب شعر سے یہ نتیجہ اخذ کیا گیا کہ یہ قصیدہ حضرت مولانا
کی مدح میں ہے وہ یہ ہے ۔

و رطیل قطب عالم شیخ برہان الہدی
کحل ما زاغ البصر از مصطفیٰ آورده ام

حضرت مولانا کا کحل نام مولانا برہان الدین منظر نمونہ جو اخص
بھی آپ برہان ہی فرماتے تھے ۔ چنانچہ اسی مناسبت سے شعر مذکورہ
بھی حضرت حسین بلخی نے برہان الہدی لکھا ہے ۔

نظموں میں اپنی نظم ۱۲۲ اشعار ہیں، نظم مسلسل
ہے اور عنایت اس میں جبرجہ اتم موجود ہے۔ ابتدا
کے دو اشعار ملاحظہ ہوں

من بام درد خوارم اللبت لبت لبت
باکس چہ کار دارم اللبت لبت لبت
از جام عشق مستم وز ما من پرستم
بیرون ز نیست دستم اللبت لبت لبت
دوسری نظم وصف و مقام قلندر کی وضاحت
میں ہے اور اس میں ۱۱۳- اشعار ہیں

قلندر کی بیاید در عبادت
قلندر کے بگنجد در اثارت
قلندر زیت کشتہ در خدائی
بآغا بندگی دان فی خدائی
قلندر چیست یعنی محو گشتن
پس آنگہ در مقام سہو رفتن

تیسری نظم مضامین حمد و مناجات پر مشتمل ہے اس میں
۱۱۷ اشعار ہیں۔ انہ کے ۱۳- اشعار تنائیہ اور
بقیہ ۴- اشعار دعا کی ہیں حصہ اول کے چند اشعار
یہ ہیں

برائ عزے کہ مارا بود در دل
خدا آ درد بیرون پائے از گیل
جہا تو بنیق کو در کار ما کرد
بیسے اقبال حدن بستہ واکرد
ز بس واما ندگان دادہ فراخی
مندو کرد ایشیا را چراغی

آخر کے دعا کی اشعار ملاحظہ ہوں

بے محدود کو اس حال مارا
فرد گنجد از ضائع ظال مارا

نہضت خوان تو دلشاد دارم

برنگونہ ز تو اسید دارم
چوتھی اور آخری نظم نپد و نصائح پر مشتمل
اور ان نصائح کو حضرت مخدوم جہاں شیعہ مشفق
منیری رح کے فرمودات کہتے ہیں

مقتدا می دین پیرم صنیری

این سخن از ما بگفت از سر

ای برادر گر بخا ہی اصل کار

ای سخن را در دل خود پائے

اس نظم میں صرف ۱۰- اشعار ہیں۔ آخر کے

سب زیل ہیں اور انہی پر دیوان کا اختتام

از ہوائی حوص دل را قطع کن

با چنین را اتباع شرع

ہر کہ این را می رود دلشاد باد

دین نعم از بہر او آ بار باد

~~~~~

نی پارتی ختم ہوئی سب دوست بھیا کو مبارکباد دیتے ہوئے اٹھ گئے۔ جوزف ویلو یا وغیرہ بھی جا چکی تھیں۔ اور غالباً بھیا بھی اٹھنے کے لئے سوچ رہے تھے۔ بہر حال میں نے تمہیں اس وقت پہلی باریوں میں طلب کیا۔" اقبال صاحب کرم کے بہت زیادہ شوقین متلمم ہوتے ہیں۔ "یہ بھی کوئی بات تھی یہ بھی کوئی سوال تھا۔ مگر وہ تو یہ کہنے کے آپ کے قدموں کو جاننے کے لئے ایک بہانہ تھا۔ تمہارے بولنے کی امید تو تھی ہی نہیں۔ مجبوراً بھیا بول پڑے۔"

انھیں کرم اور مطالعہ کے علاوہ کوئی شغل ہی نہیں آتا۔ جب کسی ایک کام سے گھبرا جاتے ہیں۔ دوسرا شروع کر دیتے ہیں۔ ایسا معلوم ہوتا ہے۔ جیسے ان کی زندگی کا انحصار اسی دورا ہے پر ہوا۔ پچھلے دنوں کو لاکھ بار سمجھا یا کہ بھائی بچکر دیکھنے چلے جا یا کرو۔ کوئی اور کھیل کیلو۔ جس سے جمانی ورزش ہو مثلاً آبی بیڈ منٹن وغیرہ۔ خالی انگلیوں کی ورزش سے کیا ہوتا ہے۔ ہاں صنفیہ بات کیا بلکہ حقیقت ہے کہ یہ کیرم میں اپنا جواب نہیں رکھتے ایک غیم ہو جائے اگر نہیں چائیں میں جائے تو میرا نام بدل دینا۔"

"واقسی...."

"اور کیا میں جھوٹ بول رہا ہوں تم دیکھ لو نا ایک غیم کھیل کر؟" بھیا تو چلے گئے۔ میں انہیں دزدیدہ نظروں سے بھیا کو دیکھتی رہی جب وہ بالکل ہی نظروں سے اوجھل ہو گئے تو میں نے نہیں چھپڑا۔ "آپ نے تو ہم مشرقی عورتوں کو بھی مات کر دیا۔ استغفر اللہ جو زبان پہن لیجئے۔" اور صرف یہ ہی نہیں بلکہ "اللہ عزیزی قدرت اور کرشمہ ساز یوں کے تصدیق کیسے کیسے لوگ ابھی دنیا میں موجود ہیں؟ اس طنز پر زہر تازی کی کو بھی تم نے محسوس نہ کیا۔ اور تمہارے سکوت میں کوئی جنبش نہ ہوئی۔"

"ہاں اسے دل کو قیقین نہیں کہ آپ اس دور کی پیداوار ہیں۔ کاش آپ کو حکومت کسی میوزم میں رکھ

دے۔ آپ فی الواقع پرانی تہذیب اور اخلاق کی جلتی جاگتی تصویر ہیں۔ آپ دنیا کے لئے آنکھوں پر عجب کی حیثیت رکھتے ہیں۔ آپ قدرت کی اچھوتی تخلیق ہیں اس لئے کہ زبان رکھتے ہوئے اس کے استعمال سے محال واقف ہیں۔ خدا کی قسم اقبال آپ کا وجود قدرت کی نوع بنوع صفات کا مظہر ہے۔"

میری طنز کے زہر نے فطرتوں نے تمہیں بولنے پر مجبور کر دیا۔ اعدائے ادم اور ادماء دیکھتے ہوئے آپ سے بولے۔ یہ کب تک عزائمیں گئی....."

میں نے پھر اپنے مخصوص طنز پر مجبور میں کہا۔ "ہاں ہاں صاحب الٹا چور کو قوال کو....."

بہت پرانا ہے۔ یعنی سنا آپ رہے ہیں یا نہیں؟ یہ تاب یہ جمال یہ طاقت نہیں مجھے۔" اور مضحکات کے بعد میں تمہیں اپنے کمرے میں لے گیا اور وہاں دیر تک کیرم ٹورنامنٹ ہوتا رہا۔ تمہارا گھبراہٹ اور ہچکچاہٹ کے بہت اچھے نمونے تھے۔ اقبال! کل سے یہ تمہارا جملہ مجھے یاد ہے۔ تم نے اسٹریٹنگز ہاتھ میں لے کر مشتفہ ہو کر کہا۔ "اگر کوئی نہیں دیکھ لے تو....."

"تو کیا ہو گا۔" میں نے تمہیں جھٹک دیا۔ بھئی ہم کھیل ہی تو رہے ہیں اور کچھ تو کچھ کھیلنے کا تم میرے اس بیباکانہ جواب سے مجھے جھٹکنا کھیلنے لگے تھے۔ جب جانے لگے تو میں نے کہا تھا بڑے دلچسپ آدمی ہیں بولے اب کہاں کہاں جا رہے ہیں؟" جب آپ جاہیں اور جہاں جاہیں گئے۔ کچھ اس طرح بولے پھر سوں کی شناسائی ہوئی۔ تمہیں بتا یا کہ میں وکٹوریہ کلاڈن میں رہتا تھا۔ تمہیں بتاتے جا تا کرتی ہوں سورج کی اور آج کی کہیں۔ بام کو مطلقاً کر رہی تھیں۔ میں نے لاٹری کھیلی۔ کما۔ شام سورج کی زرین کرنوں کو اپنے پاس چھپا کر چل گئی۔ ظلمت بڑھ رہی۔ شب کی آواز

جوں جوں میرا اضطراب بڑھتا جاتا تھا تنہا رہی ہو کھلا
بھی فزعون ہوئی جاتی تھی۔ تم میرے بالکل ہوتے ہوئے
بولے۔ ”کیا سیدہ میں درد ہے۔“

”آپ کی بلا سے؟ آپ نے پرسش کی تکلیف
کیوں اٹھائی۔“ میں نے بے اعتنائی سے جواب دیا۔
تم سچم کہ میرے پہلو میں سبزہ پر بیٹھ گئے۔ اقبال صاحب
آپ مانتی پریشان ہو رہے ہیں۔ ارے دیکھئے نا آپ
کی پیٹ کی ساری کر بے خواب ہوئی جا رہی ہے۔ آپ
جانتے ہیں آپ سے تکلیف دہی کی معافی چاہتی ہو۔
”ہوا کیا ابھی تو اچھی تھی۔“

”دل ہی تو ہے نہ سنگ و خشت۔“
”کیا اس سے پہلے ہی اسی قسم کے دورے پڑتے ہیں؟“
مجھے نہیں معلوم گو میں نے کس طرح تمہارے اہل تنفس
پریشی کو ضبط کیا تھا..... میرے سکوت پر تم نے ایک سوال
اور کر ڈالا۔ ”کیا تکلیف ہے آپ کلیجہ کیوں تھکتے ہوئے
ہیں۔ غذا کھاتے۔“

غذا مان جائے آپ۔“
”نہیں مانیں گے آپ کو بتانا ہو گا۔“
”میں نے پھر سکوت اختیار کر لیا۔ میں نہیں منگ
کرنے کی کٹھان چکی تھی نا۔“

”کیا آپ کو میرے اوپر اعتماد نہیں ہے؟“
ادھر وہی ایک خاموشی تھی سب کے جواب پر
میرا ایک ہاتھ آپ بھی سیدہ پر تھا۔
”بتائیے کیا تکلیف ہے۔ ڈاکٹر کو بلاؤ۔“
”جہاں آپ جیسا میاں موجود ہو۔ وہاں ڈاکٹر
فریب کی کیا چلے گی۔“

تم میرے اس برجستہ جواب پر کافی شرانے تھے
مگر اس وقت تو شرم ہی کو شرم آرہی تھی۔ ”صغیر“
تم نے بڑے ہی پناہ بھروسہ لہجہ میں کہا۔ ”تمہیں میری
قسم جو نہ بتائیں۔“

”اُف بات یہ ہے۔“ میں نے اس طرح انگ

حکومت شروع کر دی اور میں خلاف معمول سویرے
پنچہ گھرے میں آکر لیٹ گئی۔ دماغ طرح طرح کے
نیاات کی آماجگاہ بنا ہوا تھا۔ اقبال میں نے۔

یہ بات آج تک نہیں کبھی گمراہ خود کو کہنے پر مجبور
باقی ہوں! اُس رات کو مجھے ہر طرف تم ہی تم نظر آ رہے
تھے۔ کبھی تمہارے گھونگر والے ہاں تھے اور میری لائنی
دنبی انگلیاں۔ کبھی تمہاری حجاب انگلیں نظریں ہوئیں اور
میرے اٹھ ہوئے کشت ہوئیں۔ یہ تصور اور عالم خیال
لاڈلہ ہے۔ یہ محبت کی اولین شب کے خواب تھے۔
جنہیں آنیوالی سحر نے حقیقت بنا دیا۔

ہوا یہ جیسے تیسے شب گزری۔ اور میں نے معمول سے
ذرا قبل ہی وکٹوریہ گارڈن کی راہ لی۔ تم پہلے ہی سے
موجود تھے مجھے۔ کچھ کڑی حیرت ہوئی کیونکہ تمہارے
آنے کی اتنی فیصد سیر نہ تھی۔ (تاہم دل بھی نہ مانتا تھا
جائے بغیر) تمہاری موجودگی سے یہ تو میری سمجھ میں
اچھی طرح آ گیا کہ دونوں طرف آگ لگائی ہے عشق نے۔
وہ اختیار میں ہیں نہ میں اختیار میں۔

تم سیر دی مجھ پر سکوت۔ میں بھی عدا کچھ نہ
بولی۔ تھوڑی دیر تک ہم جب چاب باب کی مختلف
روشنیوں پر پہلے رہے۔ ابھی اچھی طرح سحر نہ ہوئی تھی
باغ کی خاموش ضامیں ہم ادھر ادھر طائر آوازوں کی
اندھ ٹھوم رہے تھے مجھے تمہارے سکوت سے وحشت
ہونے لگی۔ اور مجھ سے چپ نہ رہا گیا۔ (یہ بھی ضرورت
میری جبلت میں داخل ہے) سو چاکر اب کی بار تمہیں
ایسا سبق دوں کہ عمر بھر یاد رہے (میرا خیال ہے کہ
بھوئے تو تم بھی نہ ہو گے) میں پر وگرام کے مطابق
روشنیوں پر پہلے پہلے ایک دم سبزہ پر گر پڑی۔ او
چرمن سے تنگ وہ قسم کی کرب انگیز آوازیں نکالنے
لگی۔ پہلے تو چپ چاب کھڑے حیرت سے مجھے دیکھتے
رہے پھر ایک دم ہو کھلا گئے۔

”کیا بات ہے؟“

اس غیر معمولی تفسیر پر مجھ بھی ہنسی ہوئی۔ پرسش کی مگر تم ملنے
اور یونہی کئی دن تک اتنے رہے۔ میرا صراحتی بیچارہ
بالآخر ایک دن تمہیں کہنا ہی پڑا۔ "صغیر میں سخت کشش میں
بتلا ہوں کیا کروں کیا کروں والدہ صغیر میں کریں۔"

تم پھر شرم کر چکیں جھپکالے لگے۔
"سنا بات ہے تمہیں بات کے لئے صراحت اور
حال آنکہ میں سب کچھ سمجھ گئی تھی۔ مگر تمہارے مزے
کہلو اند میں بھی تو لطف آتا تھا۔ رومال منہ پر رکھ کر
کہنا کرنے لگے۔ تمہارے اندر شرم کا دورہ پڑ گیا۔
"اللہ اللہ یہ تجاہل۔"

حقیقت یہ ہے کہ میرا صریح تجاہل مارا تھا۔
"تمہیں بھی ضد ہے کہ اپنی زبان سے اپنی زبان
نہ کر دو گے۔"

"بعض اوقات طبی شرافت بھی تو رہتی ہے۔
جاتی ہے۔"

تمہاری آنکھوں میں بے بسی کی جھلک تھی۔
وقت مکمل ترین یقین تھا کہ تم ایسے جذبات کا
اپنی تمناؤں کا لگاؤ گھونٹ دو گے۔ مگر اپنی والدہ
والدہ کے سامنے اپنی رائے پالینڈ کا اظہار نہ کر سکتی
خیال کے ماتحت میں نے جواباً لاکھ میل مرتب کیا۔
یہ تھا کہ میں تم سے خود کشا ر کشتی افتد کر کے
خلوص سے ضعیف عمر اس کے حکم کی تعمیل کر سکوں۔
یہ خیال پیدا نہ ہو کہ تم میرے ساتھ یوفا کی لڑائی
چناغی میں نے ایسا ہی کیا اور امتحانات کے جھل
ہی ایک تسمیلی کی شادی میں شرکت کے بعد
چلی گئی۔ لیکن میرے ارادے بہت ہو گئے۔
ذمہ وہ ہوا۔ دو چہینے کا دل گذرنے کے بعد
کا خط آیا معلوم ہوا کہ تم شادی کے نام سے
نے والدہ سے صاف صاف کہہ دیا کہ میں
نیز ممتاز نے بیٹی لکھا تھا کہ صحت اور
دفتر سے واپسی پر اپنے کمرے میں والدہ جانتے

لکھ کر کہا جیسے واقعی جان کنی یا نزع کا عالم ہو۔
"پہلو میں ہمارے دل مضطرب نہیں ملتا۔"

تم چند لمحوں تک حیرت سے دیکھتے رہے۔ پھر میری تمام
غسارت کی تہہ تک پہنچتے ہی ہنس پڑے۔ جیسے دھما
کسی نے بلور کا پیالہ زمین پر پھینک دیا ہو۔ ساتھ ہی
میں نے محسوس کیا کہ ہمارے درمیان میں حامل شدہ تمام
دیواریں منہدم ہو گئیں۔ اور جیسے ہر قسم کے پردے
چاک ہو گئے ہوں۔

"ہائیں اب آپ کی وہ شرم کہاں گئی؟ وہ
جواب کیا ہوا؟"

"تم بہت شرم رہے ہو۔ تمہارا لہجہ شکایت آمیز
تھا۔" میرے فوج کا ٹوبہ دن میں ٹون ڈ تھا۔ وعدہ کر د
اب تو نہ مٹاؤ گی۔"

وقت کا محور گھومتا رہا۔ اور ہم اور تم قریب
سے قریب ہوتے گئے۔ حقیقت یہ ہے کہ قریب سے
قریب تر ہونے کے باوجود ہمارے درمیان میں غبار تھا
ہم ایک جان دو قالب ہونے کے باوجود زمین اور
آسمان کی طرح تبدیل رکھتے تھے۔ ہمارا اظہار عشق بھی
فاصلہ افلاقی لپکتا ہوتا تھا۔ انھیں دلوں کی بات ہے
آفتاب بھائی اور محی ڈیڈی سے ملنے کراچی گئی ہوئی تھیں
گھر میں ایک معمر ملازمہ امور خاں داری کی دیکھ بھال
کے لئے باہر کے کاموں کے لئے خدا بخش ملازم تھا۔
اس فضول سے تذکرہ کا مقصد ہے کہ اُن دنوں میں
بالکل آزاد تھی۔ کالج سے واپسی پر اکثر مری شاہ میں تمہارے
ساتھ ٹھہرا کرتی تھیں۔ میں تو خیر تمہارے یہاں جاتی ہی
تھی۔ اکثر تم بھی آفس سے واپسی پر میرے یہاں آ جاتے
تھے۔ کمرے کے علاوہ شطرنج، بلیئرڈ، پگنگ، ہاشش
جیسے کھیل کھیلے جاتے تھے۔

یہ ایک ایک شام تم بہت گھبرائے سے آتے۔
پرسش کے بعد معلوم ہوا کہ دفتر سے ڈانٹ کر آ رہے
ہو۔ اس روز تمہارا کسی کھیل میں جی نہیں لگا تھا تمہارے

تھی کہ متجاہلانہ طور پر تمام واقعات کا جائزہ لوں لیکن وہاں نقشہ ہی دوسرا نظر آیا۔ جیسے کہ کہیں پتہ نہ تھا۔ اور سب لوگ مزہ شکاریے بیٹھے تھے۔ خان بہادر صاحب کے راستہ پر میرے قصر مراداسی اور ویلنی کا دور دورہ تھا۔

”آؤ بیٹی۔“ خان بہادر صاحب نے بڑے پرتال طور سے میرا استقبال کیا میں نے بیٹھے ہی پوچھا۔
”جیہا باجی کہاں ہیں؟“

”طبیعت نامہ ساز ہے۔ اپنے کمرے میں بیٹی ہیں۔“
”نصیب دشمنان۔ کیا طبیعت خراب ہے؟“
جیہا کے والد کے ہونٹ کھپکھپاتے تھے آواز بھرا رہی تھی۔ میں نے مزید استفسار مناسب نہ سمجھا۔ یہ بھی میری نوع کے خلاف تھا۔۔۔۔۔

”اجازت دیجئے فرامیں دیکھ آؤں۔“
”نابی بی! اگر تنہا پھوڑ دینے کو کہہ گیا۔“

”تم چلی جاؤ مگر ذرا۔۔۔۔۔ خان بہادر صاحب نے مجھے اجازت دیدی۔

”شکر یہ مطمئن رہے میں کوئی ایسی بات ذکر و ذکر نہ کرے۔“
”میرے کامرہ جو کسی وقت آلاستہ رہا کرتا تھا۔ اس دن کسی کباڑی کی دکان کی طرح بدتر نظر آ رہا تھا۔ تابدانوں کے شیشے ٹکڑان تصویر پر والد کے فرم سب کچھ چور تھے۔ سنگھار دان میں ایک کونہ میں گونشہ تھی۔ گریبا دست و پا سے محروم ہو چکی تھیں۔ ایک کونہ میں جیسو بیٹھی تھی۔ اس کی آنکھیں آنکھ بار تھیں۔ لمبے لمبے خوبصورت بال اچھے ہوئے تھے۔ گلے میں دوپٹہ بھی نہیں تھا۔ میں اس ہیت کدانی میں جیسو کو دیکھ کر کانپ گئی۔

”اقبال! کاش تمہارے پہلو میں پتھر کے بجائے دل ہوتا۔ تم تنہا رہے ہو۔ اور میں رورہی ہوں۔“
میری بے بسی پر تنہیں ذرا بھی رحم نہیں آیا۔ اس نے تصویر سے شاکی تھی۔ کہہ آستہ آستہ میرے پاس پہنچ گئی۔ مگر اسے بائیں ہاتھ سے ہاتھ نہیں لگا سکتی تھی۔

رہتے ہیں۔ فکر و درد میں زیادہ وقت گزرتا ہے۔ موت نے یہ چیز از حد سوجان روتھی۔ مگر کیا کرتی دل کو محسوس کر رہ گئی یہ بھی سوچا کہ تنہا ایک خط لکھ کر مکتوبوں کروں۔ ماں کے حکم کے خلاف ورزی پر شرمندگی دلاؤں۔ مگر افسوس ہے کہ میں کیا بھی نہ کر سکی۔ پہلے مجھے خوف تھا کہ کہیں تم اپنا دامنی لکھ نہ کھو بیٹھو۔ بہر حال میں نے ممتاز کو ایک خط لکھ کر محبوبہ کی یاد دہانہ کر کے ہفتہ تمہارے حالات سے مطلع کر دی رہے۔۔۔۔۔ خدا جانے وہ خط ممتاز کو دیا یا نہیں مگر یہ حقیقت ہے کہ اس کے بعد ممتاز نے مجھے کوئی خط نہیں لکھا۔۔۔۔۔ تین ماہ کی مدت گزارنے کے بعد میں لکھنؤ واپس آ گئی۔ ہندو منٹ بعد کسی سے معلوم ہوا کہ تمہاری والدہ انتقال فرما گئیں۔ ہاں تمہاری یہ شکایت سچا ہے کہ مجھے خود نفرت کے لئے آنا چاہیے تھا۔ لیکن یہ حقیقت ہے کہ میں نے تمہارے پاس بیٹھنے کی کوشش ہی نہیں کی۔ شاید اس لئے کہ تمہیں جنون اور برباد تمنا دیکھنے کی تاب و طاقت نہ رہی تھی۔ دوسرے تمہارے غم میں اب بھی شریک ہوں لکھنؤ واپس آنے کے ایک ہفتہ بعد بیکانیر میں نے محسوس کیا کہ ”میں سنگدل ہوں۔ میں نہیں سمجھ سکتی کہ کونسی جیس نے مجھے مطلق کیا۔“ تو بے وفا ہے۔ میرے ضمیر نے میرے عزائم کی پرورد مخالفت کی۔ میرے ضمیر کی یہی بیکار تھی۔ ”تو اپنے سب سے محبوب کے قدموں پر گر کر معافی مانگ لے۔“ میں نے خلاف واقعہ وجد و جہد کی کرتی سے طوں مگر بیکانیر ممتاز نے ایک حیرت انگیز خبر سنائی۔ ”آج کل جیسو کا بہت آنا جانا ہو رہا ہے۔“

”کون جیسو؟“

”خان بہادر لطف کی لڑکی۔“

”میں نے اس کو کب نہ گئے۔ اور آنکھوں کے سامنے اندھیل چھا گیا۔ جیسو میری کلاس فیلو تھی۔ بلکہ دوست بھی تھی۔ مگر اسے میرے تمہارے تعلقات کا علم نہ تھا۔ کئی دن کے فکر و درد کے بعد میں نے پیش رو مراحل کے تحت پھر لاکھ عمل مرتب کیا۔ جس جیسو کے چہرے میں اس لئے گئی

لکھو گی۔

یہ تہاری تحریر تھی اور بچے تہارے دستخط تھے۔
تہاری یہ تحریر پڑھ کر میرے اندر صبر سے غریب متفہم
کی سکت نہ ہی اقبال: باور رکھو میں نے صبر کو اس
وقت دلا سے دے جب میں خود اپنے تئیں بے اثر محسوس
کر رہی تھی۔ میں نے اس سے کہا تھا: "ہن خود کو مسخا لو
دنیا میں سب سلسل مشکل کو سہل تر بنا دیتی ہے۔ فارسی
زبان کا مشہور قول ہے: "در مذہب عشق، ادا میدی کھوشت"
میری باتوں سے صبر کو کچھ تسکین ہوئی۔ میں جب تک میٹھی باتیں
سمجھاتی رہی۔

"تم خدا کے فضل سے صاحب دولت و ثروت
ہو۔ اقبال سے خدا جانے کتنے غلام زیر پرورش ہیں۔
رات گئے واپس ہوئی۔ گھر کر میٹھی ہو تھی کہ ٹیلیفون
ٹیلیفون کی اطلاع دی۔ میں نے رسیور اٹھا کر دیکھا
کا آواز آئی: "اطلاع یہ ہے کہ اقبال صاحب آج صبح
اداس سے نظر آتے ہیں۔ آج میں کئی بار پھٹ پھٹ کر
دیکھنے کے لئے گئی۔ میں نے صبح ریدنگ روم سے
ہوئے دیکھا تھا۔ اس وقت بھی نالتا وہیں بیٹھ کر
ہوتا ہے کہ کچھ طبیعت ناساز ہے۔ چھٹی کے لی ہے کئی
روز سے شیونگ تنگ نہیں کیا تھا، ادھو نالیکہ
نے ممتاز کو چند ہدایات دینے کے بعد خون کا
منقطع کر دیا۔۔۔۔۔ دوسری صبح شاید میں اس
سے اٹھی۔۔۔۔۔ مگر لازمہ نے ادھی رات ہی کو
خان بہادر صاحب نے بلایا تھا۔ صبر کو دو دروازے
پر گیا تھا۔ ملازم کارے کو لایا تھا جو راجا صاحب
اس بار حالات کچھ اس طرح بگڑے تھے کہ سب سے
رائیگاں ثابت ہوئی میں نے لاکھ صبر کو سمجھانے کی کوشش
کی مگر میری باتوں سے دلا سا اور تسکین تو کچھ جیسے
پہا ناگئی نہیں۔ خان بہادر کے استفسار پر میں نے تمام
تھکن و عن بیان کر دیا اور تہارا تعارف بھی کر دیا۔
تہارا اندیشہ بجا تھا۔ خان بہادر صاحب نے سر پر

سے بے نیاز تھی۔

"صبر" میں نے اس کا شا جیجنورتے ہوئے کہا
یار وہ دو تین منٹ تک بغیر لکپٹیں جھپکائے مجھے
بکھتی رہی۔ جیسے آشنا ہی نہ ہو۔ "ارے صبر" وہ
اپنے حافظہ پر زور دیتی ہوئی بولی۔
"کسوٹکیسا حلیہ بنا رکھا ہے۔"

"بھگت سادوی اور بسوزی سب کا شادیوہ ہے
جواحت نماز کوئی نہیں تم بھی شاید میرے زخموں پر
نشر زنی کرنے لگی ہو۔"

دوسرے ہی لمحے مجھے خان بہادر صاحب کی ہدایت
یاد آگئی۔

"میری اچھی ہیں۔" میں نے لہجہ بدل کر کہا: "مجھے جلدی
بتاؤ وگرنہ میں پاگل ہو جاؤں گی۔" اگلے اس تغیر کی وجہ کیا
ہے ادیب انقلاب کو نگرہ دنا ہو۔؟

صبر خاموش رہی
"میری صبر! میں نے پھر انجی تیرے لہجہ میں کہا: "جلدی
بتاؤ وگرنہ کھویر کسی ہے؟ اور یہ کاغذ کے دریدہ ٹکڑے
کیا مفہوم رکھتے ہیں؟"

وہ چپ چاپ کاغذ کے دریدہ ٹکڑوں کو جوڑنے
لگی۔ یہ ایک خط تھا جسے جاک کر دیا گیا تھا۔ خط کے ٹکڑے
بچے ہوئے اور تقریر تقریر ممد تھی۔ تاہم میں نے بہ ہزار
وقت صرف اس قدر پڑھا: "صبر! مجھے افسوس ہے
کہ تم... غلط امید رکھے ہوئے ہو۔ میں قطعاً خود کو
تہارے قابل نہیں پاتا مگر ہی خود سوچو غور کرو۔ میں غریب
ہوں۔ اور تم...؟ تہارے متذکر کی قسم کھائی جاتی
ہے۔ کہیں اگلے میں ناٹ کا پونڈ بھی لگایا جاتا ہے۔
خان بہادر صاحب سب طرح بھی مجھے اپنا داماد نہ
بنائیں گے یہ حقیقت ہے میں تم سے محبت کرتا ہوں۔
تہااری محبت میں بھائی کی محبت ہو سکتی ہے۔ مگر
اُسے کسی ہمد منوں میں استعمال کرنا میری نگاہ میں قبول
کن ہے۔ مجھے امید کہ تم آئندہ اس سلسلے میں کوئی خط نہ

فریب کہ رہا ہوں میں پاکبازاتک

(جناب شاد عارفی)

سنی گئی نہ صدائے شکستِ سازاتک
کبھی کاٹوٹ چکا دل مگر ہے رازاتک
سمجھ سکا ہے نہ زاہد مری تم سازاتک
اٹھارہا ہوں محبت میں اسکے نازاتک
خبر نہیں کہ عطا ہو رہے ہیں خالی جام
جی ہوئی ہے تری بزمِ حیلہ سازاتک
وہ اس کو دایم بلا میں بدل چکے لیکن
مرے لئے ہے وہی گیسوئے درازاتک
تجھے خدا کی قسم اور نیز نظر میں ڈال
کھلے نہیں ہیں مرے دل کے مجھپہ رازاتک
نشاب و بادہ کہ مریوں استطاعت تھے
فریب کہ رہا ہوں میں پاکبازاتک
عجب نہیں کہ زمانہ ہی مٹ کے رہ جائے
مٹا نہیں ہے زمانے سے امتیازاتک
رہا ہے میں ستارے ہلکے ہیں چمن
بدل چکے ہیں کئی بھیس آنکے نازاتک

کہیں نبیند کے پردے میں وہ نہ ہواے شاد

جناب شیخ جو پیتے ہیں خانہ سازاتک

نظر کے آبلے

موجودہ ڈیرہ سے کریم کی راہ میں
لٹ نہ جائیں آنسوؤں کے قافلے
اسیال پار کچھ تسکین دے
بھوت کر رہے تھے ہیں آبلے نظر
۱۹۶۶ء میں شہنشاہیت کا بارسل لندن سے
چھڑا کر دہلی لایا گیا کھولا تو اس میں اور سب جبرین
و بشرح صدر عبدالغفری کی تھیں۔ البتہ بڑے صغیر
ہندوستان کے دو چیتھرے نکلے۔ ایک پر لکھا
شاہانستان دو سرے پر بھارت اور بھارتیہ
سنگ کی میں لکھی ہوئی ایک نیم جان لاش
رکھی ہوئی تھی اس پر روشن حرفیں میں لکھا تھا
اس فرقد پرستی کے آتشکدہ میں اردو کا
زندہ رہنا محال ہے اردو کی لاش پر ہندی کو کھڑ
کر دوئے ایسا محسوس ہوئے لگا کر اب ادنی
زندگی آئندہ کے واسطے یک فلم معطل ہو گئی لیکن
ایسا نہیں ہوا۔ شیدایان اردو نے بڑی بول غزنی
و حوصلہ بندی سے اردو کے تحفظ اس کی بقا اور
ارتقاء کے لئے تن من دھن کی بازی لگادی اور
یہ ثابت کر دیا کہ اردو کا مٹنا ناممکن نہیں اس کی جڑیں
اس قدر گہرائی میں ہیں کہ باد مخالف جسے جھونکے
اس پر بائسکل اثر انداز نہیں ہو سکے۔ نظر انصاف
سے دیکھا جائے تو معلوم ہو گا کہ جن اردو کی
آبشار کی مسلمانوں سے زیادہ اہل ہندو حضرات
نے کی ہے آج بھی دنیا کے فضل سے ہندو شعراء
ادباء و ادیب ملک میں موجود ہیں جن کو شدید احساس
ہے کہ "اردو کے ساتھ جو ناروا اور ظالمانہ
سلوک ہو رہا ہے وہ لائق مذمت ہے" اگر

(محمد اسماعیل بھسوالہ بدایون)

اردو کے مخالف اردو کے مٹانے کو تہہ کر چکے ہیں
تو شعراء بھی اردو کی حفاظت کا عزم بالآخر کر چکے ہیں۔
ایسے ہی شعراء میں سے اردو کے ایک نوجوان
فدائی، نظر جیوری۔ کنور چند پر تاپ سنگھ
صاحب المتخلص، نظر متوطن قصور جیورا چند سر
پسر جناب تھاکر شمسنگھ صاحب (زندہ آباد) میں
ابن رہیں ہیں۔ آپ کے اجلا بڑے دبہہ کے ہند
اقبال رہیں تھے جدا جدا گورائے کا خطاب تھا انہیں
اکبری میں آپ کے فاندان اور وطن ماحوف دیہت
جیور کی قمارچ موجود ہے ان کے اجلا داس ریاست
کے راجہ تھے۔ اسی سے آپ کے خاندانی وقار و
عظمت کا اندازہ ہو سکتا ہے۔ آپ ایک معزز و
نامور راجپوت فاندان کے چشم و چراغ ہیں۔
کنور صاحب کی ولادت باسعادت ضلع پیر
کے چھوٹے سے قریہ "موسن پورہ" میں ہوئی۔ آپ
کے پیرزادہ گوار اردو فارسی کے ماہر ہیں ہر دو
زبان کا مطالعہ بہت عمیق ہے ان پر کمال عبور حاصل
ہے۔ کنور صاحب کی اسم اللہ بھی اردو فارسی سے
ہوئی، بچپن میں اپنے والد ماجد کی زبان مہاک
سے اکثر سودا و سیر۔ غالب و مومن۔ قوق اور
دارغ کے اشعار سنتے رہتے تھے۔ مفہوم بخوبی دیکھتے
پر بھی ایک عجیب کیفیت محسوس کرتے ادما صاحب
کے خیال سے لطف اندوز ہوتے تھے ہر تن محسوس
تھے۔ سنتے سنتے کافی اشعار ابرہہ گئے اور بعض شعر
خود سر وقت پڑھتے رہتے تھے۔ والد محترم نے انداز
سے تازہ لبا کہ جب کم سنی ہی میں طبعیت اس قدر
قدیر اور عزت شاعرانہ ہے تب آئندہ کیا حال

ہو گا؟ یہ ایک سوال تھا جس کے حل کی ضرورت تھی۔
لہذا رخسان بدلتے اور مزاج میں موڑ پیدا کر کے نچے لئے
میل کالج احمد میں داخل کر دیئے گئے۔

یہ کالج انگریزی تعلیم کا اپنی قسم کا واحد ادارہ
ہے۔ یہاں اردو فارسی اکتیلیم کا سلسلہ ختم ہو گیا۔
لیکن ادبی ذوق و شوق نے ہر روز بان کے مطالعہ
کتاب کا سلسلہ منقطع نہ ہونے دیا انگریزوں کی
صحبت ملی اور خالص انگریزی ڈھنگ پر تعلیم
ہوئی۔ لیکن انگریزی ہی تہذیب و تمدن اور مندرجہ
معاشرہ میں رہتے ہوئے بھی اس سے بالکل متاثر
نہ ہوئے۔ مشرقی دل و دماغ اور مندی مزاج
نے اس کو قطعاً قبول نہ کیا۔ لگاتار بارہ برس تک
انگریزی تعلیم حاصل کرنے کے بعد گریجویٹ ہو کر گھر
لوٹے تو یہ دیکھ کر والدین کے استعجاب و تعجب کی
کوئی انتہا نہ رہی کہ اتنے طویل عرصہ تک انگریزی کا
پڑھنے اور مغربی ماحول میں رہنے کے باوجود پرتاپ
ٹھیکٹ ہندوستانی ہے۔ کورا مشرقی!

کنور صاحب ماشا اللہ انگریزی کے خاصے
ادیب ہیں۔ تحریر و تقریر میں اردو سے کہیں
زیادہ بہتر انگریزی کو استعمال کر سکتے ہیں۔ لیکن
آپ کا منہ تو ہے "اردو پھر اردو ہے اس کی
خدمت میری زندگی کا مقصد ہے" یہ پاکیزہ
خیال بہت مبارک! اور یہ جذبہ مقدس قابل
تحسین! ادب، معاشرہ کا عکس ہوتا ہے اور
ادیب اس کا انجیز۔ دست قدرت نے اردو کو
میں کے مہاروں اور انجیزوں میں روز ازل
ہی سے لکھ رکھا تھا۔ اس لئے ہندوستانی سماج
سے پر تویر انگریزی سائر اثر لہذا نہ ہو سکا۔

کالج سے فارغ التحصیل ہونے کے بعد شعرائے
قدیم کے کلیات و دواوین کے مطالعہ میں ہمہ
تن مشغول ہو گئے بڑے اچھا لک کے ساتھ ان کا

مطالعہ کیا۔ ابھی اپنے مستقبل کے بارے میں کچھ فیصلہ نہ
کر سکے تھے کہ زیر قدم والدہ کی فردوس میں
سے ہمیشہ کے لئے حیر و دم ہو گئے۔ اس حادثہ عظیم
کے بارگاہ کو جان ناٹوں نے چار و چار پر دست
کیا۔ اس ناگہانی صدمہ جانکاہ سے آپ کا دل
ٹھکرا۔ جی جھوٹ گیا۔ صیون نہا سحر دہری میں
پتو اس کے ڈانٹوں ڈون ڈون تیرے گھر میں
حوادث کے تھپیرے کھانے لگی۔ اس حادثہ
شاعری کا آغاز ہوا۔ بہت گہرا درد و غم
تعلیم کے اختتام پر ہندوستان کے مختلف
سیاحت کی۔ سفر سے معاشرت کی تھلپ کی
ایک نیا دور شروع ہوا۔

یہ وہ زمانہ تھا جب فرنگی
بھاگنے کی فکر کر رہا تھا۔ اور سہنشاہیت کا
سات سمندر پار سے دہلی آئے و لا تھا۔ چنانچہ
کام بھی ہو گیا۔ اور "خدا کی قہر" نے ملک کے
کر کے راہ فرما اختیار کی۔ راجہ دیو مستبدانہ
کی قباچی زمینداروں اور ریاستوں کو ثابت
نکل گیا۔ زمینداروں و تعلقہ داروں نے باوجود
نوابوں کو پتیا چھاڑنے کا جو جذبہ ۱۸۵۷ء
میں ابھرا تھا۔ پایہ تکمیل کو پہنچ گیا۔ اور اس طرح
اردو سے بھی زیادہ بھارتی مصائب کا پہلا
پڑا۔ عرصہ حیات تنگ ہو گیا۔ کایا پڑا۔ مکی
زمرغ و زرغن مکن اور بلبل و طوطی اس نظر
لگے۔ جوان کو سلام کرتے تھے اب ان کا سام
میں ان کو عار ہے۔ جن کے گئے و دور ہوئے
نان شبینہ کو محتاج ہیں۔ سوکھی روٹی توڑتے
ہیں۔ ہمارا سترع الاحساس نو جوان شاعر بھی اس
آزاد بیانی کے پھندوں میں گر گیا۔ (نور
دارد کہتا ہوا پھٹس گیا۔ زندگی انہیں
بار و بال ہو گئی۔ گو کہ دعوتِ اسلام کی

فہمیں انسان کو قریب سے اور دنیا کو بہت ہی
 قریب سے دیکھا۔ سیرنجی میں ساہی بھی ساتھ
 ہمیں رہتا ہے۔ عزیز واقارب نے ساتھ چھوڑ
 رہا ہے ایک ہوئی۔ انقلابات ہیں زمانے کے، خود
 نہ رہتے ہیں۔
 میری حساس طبیعت بھوسے سے تڑپتا ہوا انسان
 انقلاب کی جگہ میں پستی ہوئی، مفلح انسان کی ہڈیاں ہیں
 باجم غول کی اور دنیا کے غول کی
 زری زری کی

سال کی عمر سے ہی شعر موزوں کرنے لگے اور گنتی
 کے چند برسوں میں سیرت انگیز اور تعجب خیز ترقی
 کر کے سینکڑوں ہزاروں قطعات، رباعیات، غزلیات
 اور نظموں کے مالک اور مصنف ہو گئے۔ ان کی
 زود گوئی اور چر گوئی اطراف ضلع میں اور خود
 ضلع میں فقید المثال ہے۔ یہاں کے صورت و شکل
 حلیہ و سہنت سے یہ شاعر نہیں بلکہ شعر مجسم نظر آتے ہیں
 سکون لازمہ حیات ہے ایک سربراہانے

مصلحت سے ہوتا ہے۔ ہمارا
 ایک سکون دلی کی
 گریہ یہاں تو سکون کی جگہ نہیں
 اور اضطراب کی وزارت تھی۔ حیات
 مصائب۔ و افلام۔ صدمات۔ کرب و بلا سہرقت
 استقبال کے واسطے کھڑے رہتے ہیں۔ فرماتے ہیں۔
 حادثات الم سے بھاگ کر زندگی کا یقین ہوتا ہے
 بیکسی درد رنج میں غلش غم بھی کتنا حسین ہوتا ہے
 درد غم نہیں اور رنج و محنت تو کتنا ہی بڑا ہے
 مجھ سے کیف و سرور کے طالب؟ مجھ میں یہ تمام کماں
 افسوس میں ہنسی کا روٹا ہے جو رنج حیات کرتے ہیں
 جاگ وینا سے جب نہیں بنتی چشم ساقی کی بات کہ نہیں
 مرزا غالب (جس کا سنگین بت بنا کراچ پر جائیاد ہو کر)
 نے کہا تھا۔ مرتے ہیں آرزو میں مرنے کی

موت آتی ہے پر تہیں آتی
 نظر موت کی تمنا اس طرح کرتے ہیں
 دیکھ کر اپنی خسرت حالی کو یاد آتی
 موت نہیں کے زندگی آسائے
 آج دل ہے اوساں درد کو
 مجھ سے روکی ہے

ہاں آپ کے نامی رفقا اور احباب عادیہ ہیں
 کروں گا مگر یہ یاد رکھنے کی التجا کروں گا کہ جنابے یمن
 صاحب انصاری کا سہروردی درمنائی میں یہ مقام
 نصیب کیا جہاں آج نظر جلوہ فرما ہے۔
 آپ کے ہنرمیں ایک درد مند دل ہے۔ جگر میں
 سارے جہان کا درد سمٹ کر آگیا ہے۔ شاعرانہ
 جذبہ فطری ہے قدرت سے ذہن رسا عطا ہوا
 ہے لیکن ہی سے شعر موزوں کرنے لگے آپ کی
 شاعری کے شعلہ قاشی ریاض الدین صاحب انصاری
 کی رائے صاحب ہے۔ فرماتے ہیں سے
 جہاں تک شعر و شاعری کا تعلق ہے وہاں
 تک ان کی تعریف اس اعتبار سے جس قدر کی
 جائے کم ہے کہ ان کے خاندان بھر میں بڑے جوتے
 کا بوجھ ذاتی سخن نہیں ہوا لیکن ان کا خلقت
 میں جبرائیم شعری قدرت نے یاد کر دیئے تھے۔
 جہوں نے نشوونما پا کر ان عزیز کو بہت چھوٹی سی
 عمر میں شاعرانہ طبیعت کا حال

پریشاں حالی و دوسروں کو سنا نا نہیں چاہتا۔ کیوں؟
دنیا والے نہیں دیکھتے اور ذہانت ہوگی۔ کہتا ہے۔
حال در در نہاں چہ می پرسی

حال در در نہاں چہ می پرسی
ہندوستانی نوجوان شاعر اکثر و بیشتر فرضی مشقوں کے وہی عشق میں مبتلا ہوتے ہیں اور بواہر کسی میں حسن پرستی کو شمار بنا کر اہل نظری آریہ و بھی خاک میں ملتے ہیں ان کے نزدیک شاعری صرف غزل گوئی کا نام ہے۔ اور وہ ہر کھائی اور وادی میں بیکٹے پھرتے ہیں، نئی شاعری میں ایسی باتیں کہتے ہیں جن پر خود عمل پیرا نہیں ہوتے۔ دولت کے ادنیٰ غلام کو عرشِ اعظم سے بھی اونچا بنوا دینا کوئی بات نہیں۔ صنم کو خدا کہنے میں باک نہیں۔ اس قسم کی اردو شاعری کا کافی ذخیرہ کالعدم ہو جائے گا۔

نظر صاحب روایاتی شاعر نہیں ہیں زبان کی شاعری قطعاً تک محدود ہے اور نہ یہ صرف غزل گوئی کے تنگ کوجہ میں مقید ہیں۔ آپ کے خاندان میں کوئی شاعر نہیں ہوا۔ ٹھیک ہے۔ لیکن جب باوا آدم شاعر تھے تو کون ابن آدم شاعر نہ ہو گا؟ یہ دوسری بات ہے کہ کوئی شاعر بالفعل ہے تو کوئی بالقوی۔ اور پیراگزرتواندہر تمام کاند کے مصداق اکثر بیوں نے باپوں کے کام کو کورا کیا ہے۔ تاریخ میں متعدد کم نام اور پیرھلوگ بادشاہ ہو گئے آج وسیوں انکو ٹھیک ایک اکم۔ اہل فاعے آپ کے سامنے ہیں۔ پھر کسی تعلیم یافتہ معزز خاندان میں شاعر کا پیدا ہونا کونسی حیرت کی بات ہے؟ دیکھو کہ جہاں محبت تھے کہہ نظر آتا ہے۔ اس میں کلام نہیں کہ نظر صاحب فطری شاعر ہیں۔ بجز کوشدت کے ساتھ محسوس کرتے ہیں اور انہی چیز کو زیادہ تر محسوس کرتے ہیں جسے غور

دیکھتے ہیں اور جس چیز کو دیکھتے ہیں اس کا ترجمہ کر رہ جاتے ہیں۔ یہی قندیدہ احساس ان کی شاعری کی روح رواں ہے۔ حادثات نے ان کو نازک دل شاعر بنا دیا۔ ذرا سی ٹھیس سے بلبل اُٹھتے ہیں دل درد سے سرشار ہے شاعری میں سرور و شادمانی نہیں ہے۔ حزن و دلال ہے۔ ان کی نظم و افسوس کی آنکھوں میں آنسو ہیں، اور صبر و تسلی کے غمگین فلسفیانہ اثرات ہیں۔ علاوہ اہنگ آپ کے کافی متعارف ہے آپ کے قطعات غزلوں سے زیادہ باکیت و پرمعنی ہیں اور تیرنیکش سے زیادہ تاثیر بخش لکھتے ہیں غزل میں عمق اور وسعت ہے۔ کیا سی قطعات منجانبے شمار قطعوں کے مرتب و مجتمع ہو کر آئے، مگر منظر عام پر آئے ہیں، آپ نے نظر کی زندگی کا عکس ہے۔ اور اس کو انسانی زندگی کی آئینہ داری حاصل ہے آپ نے زندگی کا بہت گہرا مطالعہ کیا ہے اور واقعات کی سطح سے گزر کر ابدی حقیقتوں کے درجہ نظام زندگی میں جاری و ساری ہیں (قریب تر پہنچ گئے ہیں۔ ایسا معلوم ہوتا ہے کہ دل و جگر کے نغمے شاعر بن کر آ گئے ہیں۔) آپ نے میں سوز و گداز اور فناء عالم کے تاثرات ہیں۔ ہر ناظر آپ کو اپنے دل کی بات سمجھ گا۔ تقصیب کا تو کوئی علاج نہیں لیکن جو لوگ حق و انصاف سے کام لیتا جانتے ہیں۔ وہ یہ کہنے پر مجبور ہوں گے کہ آپ نے انسان کی زندگی کا ایک شفاف آئینہ ہے۔

خوش قسمتی چھپے یا بد بختی۔ ہم ہندوستانی بڑے خوش اعتقاد واقع ہوئے ہیں۔ یہ دیکھتے ہیں کہ "کون کہہ رہا ہے یہ نہیں دیکھتے کہ یہ کہہ رہا ہے اگر آج ہندوستان کا کوئی بڑا لیڈر یہ کہہ دے کہ "آفتاب قطب شمالی سے نکلنا ہے اور قطب جنوبی میں غروب ہوتا ہے" تو ہزاروں طرف سے آتش و صد فتنائی صدا میں آئے فکس کی اندر

لیکن ناقابل انکار حقیقتیں لیے خندہ باہے بھاسے بدلی
 نہیں جاسکتی ہیں عالم کی سرشت ہی حسن و عشق کے
 ضمیر سے تیار کی گئی ہے جس کی تبدل یا فہم خوردیں
 کسی نہ کسی رنگ میں ہمارے سامنے ظہور پذیر
 ہوتی رہتی ہیں دنیا کے سارے رنگاے اور ساری
 رنگیں انہیں دو لفظوں کی شعلہ بازیوں میں جذب
 و شوق، انتظار آرزو و جو عملی زندگی کے اصل محرکات
 ہیں وہ فی الحقیقت حسن و عشق کے ہی تاثیرات کے
 نتائج ہیں جن پر دنیا کی ہر شے کی زندگی کا راز و بطور
 فہم ہے

دل نشیں تو نے یہ بھی سوچا ہے
 حسن زندہ ہے عشق کے دم سے

غم اگر زندگی کا حامل ہے

زندگی بھی ہے زندگی۔ غم ہے

حسین محبوب کا عشق ہر حصول و دولت و ملک کا شوق ہو
 عزت و سہولت کا اشتیاق ہو خواہ کوئی چیز ہو مادہ و ملک
 اس کی طلب و آرزو کا انتہائی شوق ذاتی ہو
 عملی جدوجہد میں انسانی فطری عادتیں برستے کا راز
 کمال انسانی حاصل کرنے سے قاصر رہے گی۔ اور
 اس طرح صلاحیت حقیقی اور خالق مطلق کی ایک صفت
 نامکمل رہے گی اور خود عالم کی ترقی اور ارتقاء میں جو
 پیدا ہو کر کائنات عالم کے ویران و برباد ہو جانے کا
 اندیشہ ہے۔ ہر حال عالم کی ساری پہل پہل ترقیاں
 اور زندگیاں عشق پر منحصر ہیں جو ہر حسن کے بند نہیں
 ہو سکتی یعنی عشق ہی کی تفسیر میں حقیقی زندگی کو لورا
 کرتی ہے۔ ہمارے ملک و قوم کے انفرادی و اجتماعی
 کی بکری کا عالم کووری ہی ہے کہ ان کے دل و دماغ میں
 ہو سکا راز شوق کے جذبات کو پیدا ہوتے ہیں جو
 کچھ زندگیوں کو خواب و تباہی کے راحت طلبی کے
 موت آفریں راستہ پر چھوڑ جاتے ہیں۔

یہ مختصر سا مجموعہ شاعرانہ مبالغہ آرائیوں سے بھر

نہ کی پورا بھی ہونے لگے گی کہ میں نے دھرو تارے کے
 پیر میں سور یہ بھگوان کا گھر تلاش کر لیا۔ بات کہاں
 لکھی کہاں چاہی ہوگی۔ کہنا یہ تھا کہ کنور صاحب کا
 نام قابل توجہ ہے آپ کا مستقبل بہت شاندار
 ہے۔ بچے ہی زبانی آج اردو و سنسنی کے دور میں
 ہمارے حضرت منظر کی قدر نہ کرے۔ لیکن مستقبل
 قریب میں ہی وقت آئے گا کہ آپ کی شاعری کا اردو
 دب میں ایک اشیانہ درجہ اور صرف شاعرانہ
 آپ کا ایک مخصوص مقام ہوگا۔

آپ سے مستفیض ہونے کے وہی حضرات
 زیادہ اہل ہیں جن کو واردات قلبی جاننے کے لئے
 الفاظ کی حاجت نہیں جو غیر معمولی طور سے
 لی ہوئی سانس سے بھی اندرون حالات کو
 سمجھ لیتے ہیں۔ شاعر کو سمجھنے کیلئے تاثیر بڑی
 ضروری ہے کسی کی دردناک آواز سن کر
 جس کا دل درد سے بھر نہیں آتا۔ درجہ اور
 غم آلود مضامین سن کر جو دل پارہ پارہ نہیں
 ہو جاتا وہ شاعری کے مذاق سے لطف اندوز
 ہونے کی استعداد نہیں رکھتا۔ آپ سے چند
 منظر پارے دیکھئے۔

موت وقتی جمود ہے اے دوست

زندگی روح کا کھلونا ہے

سن اور عشق کیا کہوں کیا ہیں

ایک جا دو ہے ایک توانا ہے

کیسی بلند یاہ بات کہتے واقع اور فصیح ترین

انداز میں بیان کی گئی ہے۔ باعتبار معنی جادو و دین کی

خند ہے جادو و ٹونا ٹھنڈی ذہنیت کا کارنامہ

ہے۔ اس کی تصریح کو ایک دفتر یا سہ حسن

و عشق کی دنیا کس قدر مسودہ و پامال ہو چکی ہو اور

موجودہ تہذیب و معاشرت کی تباہی و فطرت

کی ان لطیف صفات کا کس قدر ہی مضحکہ کنوں ناواقف

پاک و متبرک نفس شاعری کی حد تک بے کے مصنف میں بھی
 حسیلاحت ہے۔ اشعار میں زور سارن بھی ہے اور حسن ادب بھی۔
 فنی خامیوں سے پاک ہے اس میں ہمیں جھول نظر نہیں آتا۔
 اشعار بندش الفاظ اناذ بیان اور عروض کے اعتبار سے
 درست میں رہاؤ۔ بے ساختگی اور آد ہے۔ زبان سلیس
 و شمس ہے۔ تا فہرہائی نہیں لگتی ہے۔ نظر صاحب ہے
 خاصے شاعر میں اور اقلیاد اور فن کو ملحوظ رکھتے ہیں اپنے اپنے
 کو دیکھا تھا دنیا آسان ہے اب کی شاعری کیا ہے غم دل کا
 فسانہ ہے جو ہر غم کے لئے برآمد ہوتی ہے۔ حقیقت پسندی
 پر مبنی ہے۔ دو چار اظہار سنئے۔

کوئی نہیں زمانے میں عمر گزری فریب کھانے میں
 مجھ سے رو داہل زبیر پورے دوست غم ہی غم و مروت میں
 زندگی قاتی کے یہاں بگڑے ہے اور نظر کے یہاں گونگے کا خواہ
 اور و خوار بننے کا ابھی ہوا حساب ہے۔ ملاحظہ ہو
 زندگی کیا ہے؟ کیا بتاؤ نہیں ایک گونگے کا خواب تو جیسے
 یا کسی سود خوار بنے گا۔ ابھی ابھی حساب ہو جیسے

بھٹکتے ہیں۔۔۔
 غمنا تائیں کہ بھٹکوا کیا سمجھے؟ با وفا تھے تو با وفا سمجھے
 ہم کو تیرے کرم نے لوٹ لیا زندگی اب مجھے خلا سمجھے
 کس سے پوچھیں کراہی کیا کر؟ کون سمجھائے بخودی کیا کر؟
 اک مہمہ ہے ابتدائے جنوں؟ ایک بھٹکتے زندگی کیا کر؟
 اس نامہ اور دنیا میں اس طرح جینے کو کہاں سے جگر لے لے
 درد ہے کچھ ہے مصیبت ہے خوب اس آئی زندگی بھٹکوا
 دیکھ کر آج اپنی بد حالی آپ ہی آگئی ہنس بھٹکوا
 جان امن کو کتنا ہی چاہیں ایک کانٹے سے تو نہیں سلتا
 تو جس جسکو سکون کہتے ہیں موت کے بعد بھی نہیں ملتا
 دنیا کی دھمکیاں و دھرم بیاں غلے نے کس ہلاکی بنی ہوئی ہیں کہ
 اسے چھوڑتی تو مٹی نہیں پاتا۔ حالانکہ یہ عالم فانی ایک فریب ہے
 ادھورا سا خواب پریشان ہے لہجیوں سے پر نہ ہیں کوئی سچا
 ہم دے نہ غمخوار۔
 جانتے ہیں یہ ایک دھوکہ ہے اک ادھورا سا خواب دہا

تلخ بگڑتے ہیں پھر بھی پیتے ہیں کتنی میٹھی شراب ہے دنیا
 غریب بھر کے دیکھ لی دنیا میں پرایا ہوں اب اپنا ہوں
 مجھ سے پوچھو فنا و فکاہ میں یاد تو ساری عمر زنا ہوں
 اس بھرم کو بھرم ہی رہنے دو بات جاتی ہے آزمائے میں
 بھٹکتے سے گاہیں بچھگی کون کس کا ہے اس زمانے میں
 زندگی کی سرگرائی اور اس کا علاج۔ ملاحظہ ہوئے۔
 زندگی بارگاہ آج بھی ہے زبیری ناکرناں آج بھی ہے
 آج بھی ہم کہیں ہے رنج کوشش سود و زیال آج بھی ہے
 ابھی تو نیکو لوں ارمان سینے میں بگڑتے ہیں
 ابھی سر روز فتنے اس نئی صورت کے ہیں

ضرورت ہے چراغ راہ کی اب دو گونم کو
 بکھا دو ان چراغ کو جو حوالہ نو میں جلتے ہیں

ایسے ہی اور بہت۔۔۔
 حضرت نظری فکر و دانش کی پہلی منزل سے آئے ہیں
 محض خیالات کا مجموعہ نہیں ہے بلکہ احساسات کا مجموعہ
 شاعر کی زندگی دور ہے اس سانس سے جو آواز نکلتی ہے ہر جگہ
 تفسیر دل کا آواز معلوم ہوتی ہے۔ نظری و اعلیت نما ہے
 آج بھی سے مٹی نہیں ہے بلکہ ان کی متاع ان کے گاہ ہیں۔۔۔
 دکھ دیکھ کر اپنا درد بھول جاتے ہیں۔ آپ کے دماغ اور
 ارتقاء کا بنیادی سبب احساسات تصورات شعور علم
 انسانی ذہن میں سماج کی مادی زندگی کا کل دیکھتے ہیں۔
 اس عینے بالکل پاک ہیں جو اکثر شعور میں سمجھتے ہیں
 کے رد عمل کے طور پر رونما ہوتا ہے۔ اس سانس
 کے پرستار آپ بے کے مصنف کو سمجھ گئی
 عمر خضر عطا فرمائے۔ آمین۔ میری شہد و نما
 آپ کے ساتھ ہیں۔ اور بس۔

میں کوئی شعر نہ بھولے سے کہوں گا بچہ
 فائدہ کیا جو مکمل تری خمیں نہ ہو
 کیسے الفاظ کے سانچے میں ڈھلے گا جمال
 سوچتا ہوں کہ ترے حسن کی تو ہیں
 مایاں شاعر

مثنوی کالی سبهای تمیز

از سبزی سبزی که روشن آرزو - بکمال
کامل و ادیب فاضل - بلند شهر

مثنوی کالی سبهای - التماس به تمیز - قوم سبزی
به کالی سبهای - وطن قدیم شاجهان نور و مودت
به ضلع فرخ آباد است - پدر بزرگوارش مثنوی
بر شاد و مخلص به عزیز بود - تلکد در فن انشمار
بی و عبارت طرازی بر درخ و مثنوی بهری بر شاد
بگرام و در شامی از مثنوی دی بر شاد و مخلص
هم بود - دیانش متون و دستیاب نشده تلاش بر
گست - در ترن انشائی تمیز تصنیف لطیف آتش
تاریکی یافته - مثنوی شوشیای صاب نور شید
کت تمیز و - در دیباچه کتاب علامه تمیزی نویسنده
۵ رایتل ۱۸۵۶ تنگام شب روز جمعه صوت
۶ یافت - در ۱۸۹۱ اول مرتبه و در ۱۸۹۳
۷ - از رزب طبع آراسته شد - مضمون این کتاب
و مقام متقسم شد - مقام اول مشتمل بر شعبه
طرب انگیز در صنعت قطعه شعر و فیه مقلات
با کتاب - مقام دوم مشعر نغمه باکی دلایند
سام صنایع و بدایع
رقعات تمیز عمده تا طویل اند - رقعات از
و امتیاز مختصا تمیز انداز تاج انتخاب سه فران
ده در ذیل مرقوم اند -

قسمه نوزدهم در صنعت ترک رغ بتلازم شطرنج -
است با نایا و باد که حین قیام پذیرای ملک و روم
تا دوا سیه تا زمدان نیاز سلطنتی یاده و از بساط
طاعت تن ششاه قلم و لطف گشتری رخ می گردانند
همواره بازی و فایان سهوا مضار صدق و صفای
با بازی چون دینار ایا اندر دست بر دشترنج مجاز و دین
در منسوب به عیشم از قلم ریخته یک قلم بر شمع خورده

و از جهور سبزی ایمان جبر و جفای پیرخ توین نه ادیب چون
آرامشم زیر و زبانه زین ملامت با تخرید و انشاد و شطرنج
و از کمال است و دلم از شب و روز بشنود و حیرانی سحر کالده
آنگاه که شاعر حقینی بساط اقتداران فیما بین از لایم را بهر هائے زین
و دولت و اقبال راسته است - درین - و درت - و درت - و درت - و درت
معشیت بر و از ندر کشتنای تر و در مصلحت - ای ناچار جوهر
فکک سایه انداز چارخانه عالم است همه مقصود آن و زیلای فک

و ناواری از ضرب محاورت و دولت سران بار -
شعبه است و چهارم در صنعت ترکیم بتلازم و در کمال
دو ستا صحیفه نگارین بوقتی گردیده دل سو فارکار
براه انتظار و در داشت با طلاء شسته نمدنگ آرد و بر
حصول از عنایت قدر انداز حقیقت و تر از و شدن نادر خواب
دل بر نشانه و مصلی و توهمات پل نشین و عدت انمی نوید و ترقای عمده
آن و فاق و رنگ افزائی هر دو و گردیده تیر فک و انتشار را
از قوس دل هوایان غلاش تا بهاد و در انداخت و محمل ای صنعت
آن ز کجای طوفان تا با باز کشانش روزگار کجای قمار بکران در
فی الحال این نیایشش و در ناخوان شیرینی به تفریب مروی بگرش
عاصی عزیزی قویان علی پیش کش آن پشت پناه نبضه گران و فاق
ادیب کجاده کشتان اشتیاق ساختن بهر -
گر قبول افتد زنی سر و شرف -

نفره سوم در صنعت شعر منقوط -
آمر مور صلاح بهر ماس معرکه سماح مطرح لای علم سرور
اهل علم والا بهر مورد درم سکه الله الصمد والا و عد - اگر مخرطه واحد
اسماره و در دین معلوم اگر در عمار و طومار با دکار مال بکده
اولک و اول حاله مریک اسطوکر داکر ده سام مر مام انجده
والا عماد که حاکم مسلم و صحنه والا و ناگام - حالا که صحنه هر
اساس آمده که لار سکه آرد اس فالا مکرم را هر چه بهر دم طول

امام زاد علی حصول ہجوم ام گر چہ انکار کہ (طاف و صومعہ) مگر گزرا
مگر گزیم۔ مگر دلا مگر مال داد کا مگر دود و مطرو و مگر گزلا۔

و مگر دلا و دلا مگر آلام دید کہ دوسو سہ دل مگر ہوا مگر گزلا۔
کا مگر اعرہ آمد و دلا مگر دلا و دلا کہ ہوس طاؤس در سترام

عزیزہ مخدومی برالوی (بلند شہر)

عن

ہجوم غم میں خوشی کو بشرنے ڈھونڈ لیا
ترا جمال گلوں میں نظر نے ڈھونڈ لیا
طلب کی راہ میں آئی صدائے دوست مجھے
میں کھو گیا تو مجھے راہ ہر نے ڈھونڈ لیا
تڑپ ہی تھی جبین نیاز جس کے لئے
وہ درہی عاشقِ شوریدہ سنے ڈھونڈ لیا
خیالِ یار نے کھویا رہِ محبت میں
مرامقا مے سمسفر نے ڈھونڈ لیا
مریضِ عشق کی پیش گوئی نے بھی موت
علاجِ سوزِ دُریں چاڑ گئے ڈھونڈ لیا
نہاں تھا پردہ "لا" میں جو بکے رازِ جسیں
وہ رازِ چشمِ حقیقت نگہ نے ڈھونڈ لیا
مرے یقین کی پر از کستہ ہے بلند
کہ ان کو طائفے ہاں وہ نے ڈھونڈ لیا
چھپے وہ لاکھ نگاہوں سے بچے پرو نہیں
مگر پھان کو مذاقِ نظر نے ڈھونڈ لیا

شبِ الم کے دھند لکونیں کھو گیا جو غریب

تو مسکرا کے عروسِ سحر نے ڈھونڈ لیا

گرمیوں کا
 بہترین تحفہ
 ”لحظاتِ سخنِ تابستانی با“

ہندوستانی دواخانہ پوسٹ بکس ۱۰۲۲ دلی

سید عظمت علی رضوی ایڈیٹر پرنٹر ملبر نے الد آباد پریس 31۵ چاؤڑی بازار دہلی سے شائع کیا۔

